

**VASI
HONISMERETI ÉS
HELYTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK**

2019/1

VASI HONISMERETI és HELYTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

2019/1

A VAS MEGYEI HONISMERETI MOZGALOM
FOLYÓIRATA
ALAPÍTÁSI ÉV: 1974

Kiadja:
A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
VAS MEGYEI LEVÉLTÁRA

Szerkesztő:
KÓTA PÉTER

Szerkesztőbizottság:
BARISKA ISTVÁN
FEISZT GYÖRGY
KISS GÁBOR
M. KOZÁR MÁRIA
MURBER IBOLYA
PETHŐ GYULA
SZALAINÉ BODOR EDIT
TILCSIK GYÖRGY
TÓTH KÁLMÁN
ZSÁMBOKI ÁRPÁD

Felelős kiadó:
MELEGA MIKLÓS

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Szombathely, Hefele M. u. 1. Pf.: 78.
Tel.: (94) 514-800 Fax: (94) 509-267
Szövegszerkesztés: Németh József
Olvasószerkesztő: Takóné Hoós Ildikó

A kötetet gondozta a Line Design Kft.
Felelős vezető: Gyenis Ildikó,
a Line Design Kft. ügyvezetője

HU – ISSN 1219-2783

A folyóirat tartalomjegyzéke az interneten a
Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
honlapján olvasható:
www.vaml.hu

A borító belső oldalán Nagygyecs és Gyöngyöspáti
1857. évi kataszteri térképének részlete látható.
(MNL VaML Térképgyűjtemény, Kataszteri térképek K-161., K-72.)

A KIADVÁNY MEGJELENTETÉSÉT TÁMOGATTA:

- Agrárminisztérium
- Hungarikum Bizottság

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNEREK:

- Gencsapáti Község Önkormányzata
- Kezdőkör Képzőművészeti és Népművészeti Baráti Egyesület

E SZÁMUNK SZERZŐI:

- **Bajzik Zsolt**
főlevéltáros, MNL Vas Megyei Levéltára,
Szombathely
- **Kóta Péter dr.**
főlevéltáros, MNL Vas Megyei Levéltára,
Szombathely
- **Kovács Eszter Katalin**
levéltáros, MNL Vas Megyei Levéltára,
Szombathely
- **Merklin Tímea**
újságíró, Mediaworks/Vas Népe,
Szombathely
- **Pál Ferenc dr.**
főlevéltáros, MNL Vas Megyei Levéltára,
Szombathely
- **Rétfalvi Balázs**
levéltáros, gyűjteményvezető,
Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár,
Szombathely
- **Varga Albin**
igazgató, Művelődési Ház és Könyvtár,
Gencsapáti

TARTALOM

- 5 ■ **Bodorkós Ferenc**
POLGÁRMESTERI KÖSZÖNTŐ
- 6 ■ **Varga Albin**
GENCSAPÁTI AZ ÉRTÉKEK MENTÉN

MŰHELY

- 13 ■ **Merklin Tímea**
A KEZÉBEN VAN A NÉPMŰVÉSZET
Csordás Csabáné: a ma is élő gencsapáti
tojáskarcolás a 19. század végén
gyökerezik

ADATTÁR

- 19 ■ **Kóta Péter**
RÉGI FORRÁSOK, ÚJ ADATOK
APÁTI KÖZÉPKORI ÉS KORA-ÚJKORI
TÖRTÉNETÉHEZ
- 29 ■ **Pál Ferenc**
ADATOK A GENCSAPÁTI MALMOK
TÖRTÉNETÉHEZ
- 46 ■ **Pál Ferenc**
A „GENCSI ISPITA”
- 55 ■ **Kovács Eszter Katalin**
VAGYONI LETÁRAK A 19. SZÁZADI
NÉMETGENCSRÓL ÉS APÁTIBÓL
- 64 ■ **Rétfalvi Balázs**
SZEMELVÉNYEK LIMPERGER,
FLÓRIS NÉMETGENCSI PLÉBÁNOS
HISTORIA DOMUSÁBÓL
- 78 ■ **Bajzik Zsolt**
GRÓF APPONYI ALBERT
VAS MEGYEI LETELEPEDÉSÉNEK
TÖRTÉNETE

INHALT**VSEBINA**

Ferenc Bodorkós ■ 5 ■ **Ferenc Bodorkós**
GRUSSWORT DES
BÜRGERMEISTERS ŽUPANOV POZDRAV

Albin Varga ■ 6 ■ **Albin Varga**
WERTE VON GENCSAPÁTI GENCSAPÁTI
V LUČI NJEGOVIH VREDNOT

WERKSTATT**DELAVNICA**

Tímea Merklin ■ 13 ■ **Tímea Merklin**
DIE VOLKSKUNST LIEGT
IN IHREN HÄNDEN V PRSTIH IMA
LJUDSKO UMETNOST
Csabáné Csordás: das heute noch
lebendige Eierkratzen in Gencsapáti
wurzelt im Ende des 19. Jahrhunderts Csabáné Csordás:
praskanje jajc, ki živi še danes,
izvira s konca 19. stoletja

DATENSAMMLUNG**GRADIVO**

Péter Kóta ■ 19 ■ **Péter Kóta**
ALTE QUELLEN, NEUE BEITRÄGE
ZUR GESCHICHTE VON APÁTI
IM MITTELALER UND STARI VIRI IN NOVI
PODATKI O
ZGODOVINI KRAJA APÁTI
IN DER FRÜHEN NEUZEIT V SREDNJEM
IN ZGODNJEM
NOVEM VEKU

Ferenc Pál ■ 29 ■ **Ferenc Pál**
BEITRÄGE ZU DEN MÜHLEN
IN GENCSAPÁTI PODATKI O ZGODOVINI
MLINOV
V GENCSAPÁTIJU

Ferenc Pál ■ 46 ■ **Ferenc Pál**
„DAS SPITAL ZU GENCS“ „ŠPITAL V GENCSU“

Katalin Eszter Kovács ■ 55 ■ **Katalin Eszter Kovács**
VERMÖGENSINVENTARE
AUS NÉMETGENCS UND APÁTI
IM 19. JAHRHUNDERT CENITVENI
INVENTARJI
V KRAJU NÉMETGENCS
IN APÁTI
IZ 19. STOLETJA

Balázs Rétfalvi ■ 64 ■ **Balázs Rétfalvi**
AUSLESEN AUS DER HISTORIA
DOMUS DES PFARRERS FLÓRIS
LIMPERGER AUS NÉMETGENCS
UTRINKI IZ ŽUPNIJSKE
KRONIKE
ŽUPNIKA FLÓRISA
LIMPERGERJA
V KRAJU NÉMETGENCS

Zsolt Bajzik ■ 78 ■ **Zsolt Bajzik**
GESCHICHTE DER NIEDERLASSUNG
DES GRAFEN ALBERT APPONYI
IM KOMITAT VAS O NASELITVI
GROFA ALBERTA APPONYIJA
V ŽELEZNI ŽUPANIJI

POLGÁRMESTERI KÖSZÖNTŐ

■ **Bodorkós Ferenc**
polgármester

Tisztelt Olvasók, kedves Gencsapátiak! Gencsapáti Község Önkormányzatának és a település Értéktár Bizottságának célja a település kulturális értékeinek bemutatása: szakrális, néprajzi és épített emlékeink megismertetése az itt élőkkel, a Gencsapátiba letelepedni vágyókkal és az idelátogató vendégeinkkel egyaránt. Büszkék lehetünk!

Gencsapáti Értéktár Bizottsága 17 nemzeti értéket vett fel a helyi értéktárba, ezek közül 4 már Vas megye értéke is: a Szentkút és az Ördögkő, a falu néptáncgyománya, a gencsi tojáskarcolás hagyománya és motívumvilága, a Gencsapáti Legénycéh hagyománya. Ezen értékeink nemcsak a helyiek, hanem megénk identitását is képző örökségünk.

Nagy öröm számunkra, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára tudományos folyóirata, a Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények e tematikus száma Gencsapátiról szól. A levéltár munkatársai az első pillanattól együttműködtek velünk a Hungarikum pályázatunk előkészítésében és megvalósításában, amelynek keretében és támogatásával létrejöhett a kiadvány.

Gencsapáti község kérésére az MNL Vas Megyei Levéltárának, valamint a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár-

nak a munkatársai együttműködtek abban, hogy a település történeti értékeit feltáró kutatásokat, „mélyfúrásokat” végezzenek, úgy, hogy közben megadják az esélyt arra, hogy adott esetben a község – és a megye – számára új értékek is napvilágra kerülhessenek.

A levéltárosokból, történészekből létrejött tudományos csoport azt vállalta, hogy Gencsapáti község számára feltárja azokat a kiemelt és sokszor teljesen egyedi forrásokat, amelyek a település történetére vonatkoznak. Nagyon értékes és számunkra különösen érdekes tanulmányok születtek. Köszönet érte!

Értékeink összekötnek bennünket a nemzettel, de Európával is. A gencsapáti Szentkút – mint a turisztikai útvonalak helyi csomópontja – része a Szent Márton Európai Kulturális Útvonalnak és a Mária-útnak (Közép-Európán átívelő zarándokút) egyaránt.

Örökségünk – az épített és a szellemi egyaránt – kötelez minket, hogy azt a tudást, amelyet eleink felhalmoztak, és amely nélkül nincs jövőnk, értékékként ápoljuk, megismerjük és továbbadjuk a következő generációnak.

Szeretettel várjuk Vas megye legnépesebb falujában!

Gencsapáti, 2021. március

GENCSAPÁTI AZ ÉRTÉKEK MENTÉN

■ Varga Albin

Gencsapáti Község Önkormányzata határozatának megfelelően 2014-ben létrejött Gencsapáti Települési Értéktár Bizottsága. Tagjai: Bodorkós Ferenc polgármester, Tanai Erzsébet, a Vasi Népdalstúdió művészeti vezetője, népdalénekes, Koltainé Németh Kornélia tanár, helytörténész, Spiegel Zoltán Fülöp Ferenc-díjas táncos és Varga Albin, a Gencsapáti Művelődési Ház és Könyvtár igazgatója.

ELINDULT A MUNKA

Felvételek, interjúk készítése az kézművesekkel, alkotókkal – kiemelve a tojásfestőinket, akik a karcolós technikát alkalmazva, olyan – a 19. század második felétől írásosan is bizonyított – mintakincssel rendelkeznek, ami azóta is egyedülálló és egyedi!

Megkezdődött az épített emlékek – a kastély, a Szentkút, az Ördöggő, szobrok, emlékművek – történeti kutatása, és családtagok visszaemlékezéseinek, fotóinak gyűjtése a megjelent dokumentumokból.

Tánchagyományunk, alkotó közösségeink kutatása (interjúk, visszaemlékezések, levéltári, helyi dokumentumok alapján).

Külön elemként dolgoztuk fel a gencsi és a nyugat-magyarországi legénycéhek hagyományait.

Gencsapáti Települési Értéktár Bizottsága a tagok javaslata alapján a következő nemzeti értékeket vette fel a Gencsapáti Értéktárba:

Kulturális örökség kategóriába:

1. Gencsapáti Szentkút (Kápolna, Stációk, Golgota, Lourdes-i barlang)
2. Gencsapáti Plébániatemplom (műemlék)
3. Szent István-templom (Apáti, 1903)
4. Apponyi-kastély (Apáti)
5. Szentháromság-szobor („Gencs és Apáti határán”, 1777)
6. Apáti kereszt (Apáti dombon)
7. Szent Rókus-kápolna (a Szentegyház úton, a gencsapáti alsó vasútállomásnál)
8. Bádogkereszt, „Pléh Krisztus” (Gencsapáti, a Hunyadi és a Zsigra út kereszteződésénél)
9. Mária-kép, kápolnafülke (a Hunyadi és a Gyöngyös út kereszteződésénél)
10. Szent Vendel-szobor (a Hunyadi és a Gyöngyös út kereszteződésénél)

11. Ördögkő (a Szentkút felé vezető gyalogúton) és a hozzá kapcsolódó mondák
12. Szent Flórián-szobor
13. Hősi emlékmű (a plébániatemplom előtt, 1920)
14. Hősi emlékmű (Apáti, 1937)
15. Gencsapáti néptáncagyománya
16. Gencsapáti hímes tojásfestés hagyománya – tojásfestő népi iparművészeink: Vincze Alfonzné, Császár Józsefné. Gencsapátiból indult tojásfestő népi iparművészek: Csordás Csabáné, Csizy Istvánné.
17. Gencsapáti Legénycéh hagyománya

Javaslatok:

1. Gencsapáti Hunyadi u. 301. Gazdag paraszti porta, 1853–1857 között épült (Savaria Múzeum felmérése, 1987)
2. Népi iparművészeink (Bodorkós József fafaragó népi iparművész, Vértes Ildikó mézeskalács-készítő népi iparművész)
3. Gencsapáti népszokások (betlemezés, lucázás, tuskóhúzás, pünkösdölés, lakodalmi szokások)
4. Agrár és élelmiszer-kategóriában: a kalinkó (lakodalmi fonott kalács), sal (tejfölös borjúhús)
5. Gencsapáti Hagyományőrző Néptáncgyűttes, 1938 (hagyományőrző és átörökítő tevékenysége)
6. Vasi Népdalstúdió, a Népművészet Ifjú Mestere és utánpótlás csoportjai átörökítő tevékenysége

2014 év végén 4 elemet javasoltunk a megyei értéktárba: 1. Szentkút, 2. „Ördögkő” és a hozzá kapcsolódó legendárium, 3. Gencsapáti táncagyománya, 4. Gencsapáti Legénycéh hagyománya. Felterjesztés alatt állt – azóta már Vas megyei értékként szerepel – a gencsapáti hímes tojásfestés hagyománya.

Az általunk javasolt értékeket a Vas Megyei Értéktár Bizottság 2015-ben elfogadta, azzal a megjegyzéssel, hogy a Szentkút és az Ördögkő egy értékként szerepel a Vas megyei értéktárban.

A helyi értéktárak gondozása, népszerűsítése a Hungarikum pályázati programoknak köszönhetően kapott forrást a szakmai munkához. Két kiadványt, 10 roll-upból álló kiállítást, számos – értékeink bemutatását elősegítő – rendezvényt sikerült megvalósítanunk. Létrehoztuk a www.gencsapatiertektar.hu weboldalt, amely egy új kommunikációs csatorna is egyben értéktárunk bemutatására, gondozására, fejlesztésére. Őrvidék értékei címmel kiadványt és kiállítást hoztunk létre a Burgenlandi Magyar Kultúregyesülettel közösen, az Őrvidéki értéktár megvalósítására. Több településen, fesztiválon, értéknapon mutattuk be az Őrvidék és Gencsapáti értéktárát.

„Gencsapáti az értékek mentén” címmel munkafüzetet adtunk ki 2017-ben, amelynek célja, hogy az itt élő, tanuló fiatalok megismerjék saját értékeiket, azt feldolgozzák és továbbadják gyermekeiknek, unokáiknak.

A kiadványok, kiállítások mellett pályázati felhívást tettünk közzé a helyi értéktár feldolgozására. Megkötés nélkül, bármilyen művészeti formában létrejövő alkotás lehetett. Egyetlen iránymutatója az volt, hogy az értéktár elemeit dolgozza fel. Ebből a feldolgozásból, átértelmezésből született egy nagyon izgalmas, sokszínű világ. Láthatóan és élvezhetően, a helyi értékek meglepően sokféle megközelítésével példázva a fantázia és a kreativitás kimeríthetlenségét. Látta már bankjegyeken a gencsapáti értékeket? Vagy épp térképszelvényen egy mesekönyv

inspirációjaként? Esetleg a regrutaszalagot és öltözetet a gencsi verbunktánclépéseivel ékített fotókkal? Kifestőt „Ördögkövel”, Szentkúttal, postással és nordic walkingosokkal? Óvodásoktól a felnőttekig 56 alkotás érkezett felhívásunkra, ami önmagában is jó eredménynek mondható, de a gyermekek, csoportok, családok alkotásai minden várakozásunkat felülmúlták. A Szentkúti színező-böngésző alkotásból több másolatot készítettünk, mert olyan népszerű lett a gyermekek körében, hogy hetente kiszínezték egyet.

ÉRTÉK – KÖZÖSSÉG – ÁTÖRÖKÍTÉS

A „gencsapáti néptánc műhelyben” több mint 120-an táncolunk – az óvodás gyermekektől a hagyományőrzőkig. Szakmai programjainkon – a táncház-tól a Gencsi Söprű Néptáncfesztivál-ig – élénk az érdeklődés. (3000 résztvevő biztosan volt 2019-ben.) Külön kiemeljük a Vincze Ferenc szólótáncversenyt, amelyre 76-an 41 produkcióval neveztek 2018-ban 5 korcsoportban. 2010 óta, két évente rendezzük meg az azzal a célkitűzéssel, hogy a helyi és vasi táncagyományt népszerűsítsük, és egy ápoljuk emlékét a falu nagy táncos egyéniségének, Vincze Ferencnek! A Gencsapáti Hagyományőrző Néptáncgyűttes tevékenységéért elnyerte a Muharay- és a Csokonay-díjat.

Gencsapátiban működik 1992-től a Vasi Népdalstúdió, Tanai Erzsébet – a Népművészet Ifjú Mestere – vezetésével, aki generációkat tanított és tanít a népi éneklésre 2 csoportban: a Boróka Együttesben és a Csicsergő Együttesben. Olyan előadók kerültek ki a műhelyből, mint Bognár Szilvia népdalénekes.

Betlehemezés, lucázás, legényavatás, szüreti felvonulás, farsang ÉLŐ HA-

GYOMÁNY Gencsapátiban. A Gencsapáti Nemzetközi Betlehemes Találkózón (2019-ben 16. alkalommal) hagyományőrző csoportok vesznek részt a Kárpát-medencéből, és saját dramatikus feldolgozásukat mutatják be templomunkban és a térség kulturális helyszínein. – Igazi nemzetegyesítés! De a legfontosabb talán mégis az, hogy több generáció betlehemezik adventben a településen óvodásoktól a hagyományőrzőkig.

EGY KÖRME NET FELELEVENÍTÉSE

1927-ben „A nagygencsi ellenforradalom nyolcadik évfordulóján” a Bádogkereszthez (Pléh Krisztus) zarándokolt körmenettel a falu és a környék népe – megemlékezve a gencsiek hősiességéről. *„Méreteiben impozáns, hatásában pedig felejtethetetlenül bensőséges ünnepet ült 1927-ben Áldozócsütörtök napján Nagy-gencs közönsége.”*¹ 1919 áldozócsütörtökén verték le a vörösök a nagygencsi ellenforradalmat, ez az áldozócsütörtök nehéz napja volt a falunak. 1919. május 28-án a gencsiek ellenálltak, és kikergették a faluból a Tanácsköztársaság csapatait, majd jött a megtorlás. Kopcsándi Sándor kanonokot, a falu plébánosát börtönbe zárták, a kömmün végéig ott sínylődött, és ide terelték ki a falu népét a kereszt mellett elterülő rétre. *„Ezeknek a szomorú eseményeknek a tanúja volt a négy hársfa átívelése alatt álló faluvégi fake-reszt.”*² Az eseményről freskó is készült (Steffek Albin alkotása) a plébániatemplom sekrestyéjében. Ez 60 évig láthatatlan volt (lemeszelték), 2006-ban restaurálta Gyarmati András.

¹ A nagygencsi ellenforradalom nyolcadik évfordulója. = Vasvármegye, 1927. máj. 28. 3. p. 2 Uo.

2015-ben (és 2019-ben) Hősök napján elevenítettük föl a zarándoklatot a tanácsköztársaságiak fosztogatásának ellenszegülő eleink tiszteletére. 2015. május 31-én vasárnap a menet a templomtól a Bádogkeresztig vonult. A keresztet Gombos T. Bálint atya megáldotta. Bodorkós Ferenc polgármester ünnepi beszédet mondott. Tanai Erzsébet népdalénekes Németh Tamás tárogatókíséretére énekelte a Fogolydalt, amelyet sokan megkönnyeztek.

„TUDÁS-ÁTÖRÖKÍTÉS”

A gencsapáti tojásfestés (kaparás-karcolás) elsajátítására képzést szerveztünk a Művelődési Ház és Könyvtárban kétévente, rendszerint böjtidőben. A tanító mesterünk Vincze Alfonz né és leánya, Császár Józsefné (1957–2018) tojásfestő népi iparművész volt (aki sajnos már nincs közöttünk). 15-25 fő, generációk, családok jelentkeztek a képzésre!

„Szentkúti esték” elnevezéssel zenei koncertsorozatot indítottunk 2018-tól a gencsapáti Szentkútnál, ahol népzenei és komolyzenei koncerteket valósítunk meg, kapcsolódva az őszi szentkúti búcsú programjához. Kincskereső tábor szervezünk általános iskolásoknak 2018-tól, amelynek központi eleme a helyi értékek feldolgozása és bemutatása.

Célunk továbbra is, hogy „minden értéknek legyen közössége”, mert így válhat élővé szellemei kulturális örökségünk!

Andrásfalvy Bertalan gondolatilag ajánlom kiadványunkat Gencsapáti fiataljainak és minden kedves érdeklődő számára!

GENCSAPÁTI AZ ÉRTÉKEK MENTÉN

„Most, amikor az egy nemzethez való tartozás örömét már nehezebben és elégtelenül tanítja élményeivel a család, az iskola, a társadalom, a hagyományörzők küldetése visszaadni az embereknek a közösségbe, a családba, a nemzetbe tartozás örömét, mindenkinek a lelki egészséget, az Élet értelmét és szeretetét.”

Vincze Ferenc szólótánc versenyzői, 2018
(Művelődési Ház és Könyvtár gyűjteménye)

XVI. Gencsapáti Nemzetközi Betlehemes Találkozó, 2019.
(Fotó: Ohr Tibor)

Körmenet a Bádögkereszthez 1927-ben
(Gergác Izván gyűjteménye)

Körmenet a Bádögkereszthez 2015-ben
(Művelődési Ház és Könyvtár gyűjteménye)

Bognár Szilvia, Herczku Ágnes és a Nikola Parov Syndicate koncertje a Szentkúton, 2019.

(Fotó: Ohr Tibor)

Szentkúti esték, 2019.

(Fotó: Ohr Tibor)

A KEZÉBEN VAN A NÉPMŰVÉSZET

CSORDÁS CSABÁNÉ: A MA IS ÉLŐ GENCSAPÁTI TOJÁSKARCOLÁS A 19. SZÁZAD VÉGÉN GYÖKEREZIK

■ Merklin Tímea

Nem csak helyi érték, hanem a Vas Megyei Értéktár kincse is a gencsapáti tojáskarcolás. Csordás Csabáné Marika tojásfestő népi iparművész a harmadik generációs leszármazottja azoknak, akik e titkos tudásként féltett tojásdíszítést élő népművészetté tették; ő is sikeresen továbbadta. A 73 éves asszony 60 éve karcol tojásokat, már az unokái is tudják ezt, és ez az ötödik generáció a kezdetekhez képest.

Mindössze kilenc család örököltette a hagyományt a 19. század végétől, amikor Pungor Ferenc tanító és felesége meghonosították a településen a karcolásos tojásfestést. A házaspár 1890-ben jött Gencsapátiba, és megtanították a technikát a falubeli lányoknak. Az egyik ilyen tojáskarcoló család Marikáé, akinek a nagymamája kezdte, továbbadta az ő édesanyjának, Horváth Józsefnének, akit a faluban „Tamás Bözsi néninek” hívtak, ő pedig megtanította a két lányának: Csordás Csabánénak (sz. Horváth Mária 1947-) és Csizy Istvánnénak (sz. Horváth Erzsébet, 1943-), akik mindketten tojásfestő népi iparművészek lettek.

Csordás Csabáné Marika
(Fotó: Ohr Tibor)

Először pirosra, aztán feketére festi a tojást, így ha a feketét karcolja, előjön a piros a rózsza-motívumhoz

(Fotó: Ohr Tibor)

Hogyan tanulták meg az édesanyjuktól a tojáskarcolást?

Hárman voltunk lányok, a harmadik lánytestvérünk, Margit (1945–2007) már nem él. Mindhárman karcoltunk, de édesanyánkat nem lehetett utolérni. Egyébként ezt mi kotrásnak hívtuk, csak az utóbbi harminc évben lett karcolás. Én is elég jó madarakat tudok, de édesanyám rendkívül szépen kidolgozta, utánozhatatlan. A szüleink a beszolgáltatások idején látástól vakulásig dolgoztak, gazdálkodtak itt Gencsen. Apámat a négy kiskorú gyerekre tekintettel – mert volt egy öcsém is – nem deportálták. Időben szétíratva a földeket, pont annyi maradt, hogy ne lehessen rásütni a kulák bélyeget, de rajta volt a kuláklistán. Győr-Sopron megyébe járt el gabonát venni, mert nem termett elég itthon a beadáshoz. Emlékszem, ahogy a padlást lesöpörték, hosszú vasrudakkal szurkál-

ták a trágyadombot, a szalmakazlat, keresték, mit vihetnek el, keresték a bort, mert szőlőnk is volt... Édesanyám a századik életévében hunyt el. 97 éves koráig karcolt. Úgy tanított minket a tojáskarcolásra, hogy leültünk mellé a konyhába, mikor dolgozott, ellestük, mit csinál. A kemencét ültük körbe, mert a politúrozást meleg helyen kellett végezni. Háztartásbeli volt, de mindenhez értett: ruhákat varrt, necc függönyöket készített, hímzett, koszorúkat kötött, csirkét, kacsát keltetett, libákat tömött, termelt a gazdaságban, apám mellett dolgozott. Piacozott a krumplival, zöldséggel, gyümölcscsel, virággal és galambfiókkal. (A betegeknek akkoriban galamblevest adtak, hogy meggyógyuljanak; a mi étrendünkben is benne volt finom, puha húsa miatt a töltött galamb). Kedden és pénteken Szombathelyre jártak szekérrel. Néha én is elmentem. Mindig féltem, hogy a lovak majd nem tudnak megállni a villamostól, de megálltak, egyszer sem volt baj...

A karcolt tojásokat el is adták? Hol árusították?

Édesanyám húsvét előtt esténként karcolt és a piacra vitte. Egy hónappal korábban kezdtek gyűjteni a tyúkok alól a szép formás, fehér héjú tojásokat, amikből a díszített tojások készültek. Jöttünk-mentünk anyánk mellett, oda-oda néztünk, hogy csinálja. Tíz éves koromban kezdtem karcolni. Nagy sikerélmény volt, hogy amit csináltam, bekerült a piacra menő tojások közé, és azt vették meg először – mondván, hogy ez nem mindennapi. Sokat beszéltünk is a karcolásról. Anyám mesélte, hogy régen, amikor karcoltak, besötétítették a szobákat, a férfiak kint az utcán őrködtek, nehogy benézzon valaki, és ellesse a tudományt. Nagy titok övezte a technikát, mert fontos bevételi forrása volt a családoknak, akik ismerték. Volt, aki a budapesti piacra is hordta. Van két olyan nagy kosaram – negyven-negyven tojás fért bele szalmába rétegelve –, amit a fejükön vittek az asszonyok, fejtekerésre helyezve, gyalog a vasúti sínek mellett a kőszegi piacra. Ez még a nagyanyám idejében volt, akit Bodorkós Máriának hívtak. Az édesanyám, Bodorkós Erzsébet, „Tamás Bözsi” már a szombathelyi piacra hordta. Még régebben, valamikor az 1800-as évek végén, miután Pungor tanító megtanította a karcolást, olyan nagy szám volt, hogy az Apponyi grófék Németországba vitték szekéren a karcolt tojásokat, abrakos kosarakba rakva, mert üzletet láttak benne.

A nagyanyjától is tanult motívumokat, mintákat?

Nem ismertem a nagyanyámat, mert 1945-ben meghalt, és én 1947-ben születtem. De édesanyám elmondta, hogy gyö-

Amikor Marika fáradt, pihenésképpen geometrikus mintákat rajzol a tojás két végébe, és középen megy a virág-minta
(Fotó: Ohr Tibor)

nyörű nefelejcsket karcolt. A nagyamám 1913-as ruhájáról csináltatta Varga Albin kultúrházigazgató a gencsapáti kiállításon jelenleg látható viseletet, amely esküvői ruha, de az nem fehér volt, hanem kék vagy bordó. A nagyanyámék és még az édesanyám is tele tojásokkal dolgoztak, én is úgy kezdtem. 1980 óta karcolok kifújtt tojásokra, mert így higiénikusabb, nehezebben törik, és időtlen időkig eláll.

A sárgát sáfránnyal festi. A piros az egyik kedvenc verses tojása:
„Hit, remény, szeretet / e három szép erény / uralkodjék mindig / szívednek érzelmén.”
(Fotó: Ohr Tibor)

Kié volt ez a Gencsapáti főutcáján, a Hunyadi utca 136. szám alatt található ház, aminek a kapujára tábla került: „nyitva kedden és szombaton 13-tól 17 óráig”, és aminek a melléképületében, az istállóban Marika rendezett be kiállítást, ahol a karcolt tojások is fontos szerepet kapnak?

Ez az édesapám szülői háza. Itt lakott a dédapám, a nagyszüleim, az édesapám, mi is itt nevelkedtünk. 1901-ben épült, 2021-ben lesz 120 éves. Az ajtókat, kétszárnyú zsalus ablakokat kicseréltettük, de még az eredeti kőpadló van. A múzeumot a házhoz kapcsolódó gazdasági épületrészből alakítottam ki. Az istálló mellett volt a hidas, a tyúkök, a fatároló; ezek helyén készült az idén a lábas szín, amit szintén szolgálatba állítottam kiállítási célra. Meghagytuk a hátsó falat, de új a tető: kukoricamorzsoló, daráló, borona, és más eszközök, szerszámok, vasak lesznek itt elhelyezve.

A múzeumban látható Marika száz zsűri-zett tojása is. Milyen szempontok szerint válogatta össze a kiállított darabokat?

Mindegyiknek más a mintája. A hagyományos régi motívumok mellett mindig újakat találok ki. A szokásos pirosra jól mutat a rózsza, a pipacs, a tulipán, ezek szépen hajlanak a héj ívének megfelelően. Az alapszínt sokszor természetesen anyaggal festem, például fekete ribizli levéllel vagy sáfránnyal. A növény szirmait áztatom vízben, hogy kieresse a színét, egy kis timsót adok hozzá, hogy intenzíven fogja be a héjat. Így a sárgák közt például világossárgából a narancssárgán át a rőtbe hajló árnyalatok is sikerülnek, jól mutat rajtuk az árvácska, a búzakalász, a margaréta vagy a csibe. Több vallási

témájú tojás van: például Krisztus-, bárány-, kereszt-, galambábrázolás, vagy Szent Márton megkereszteli édesanyját – ezeket nagyon szeretem. De a madarakat is – ha már tojásból kelnek ki – jól felismerhető a fácán, túzok, gerle, rigó, galamb, liba. A kék tojáson nefelejcs, szegfűvirág, a zöld tojáson kalászcsoport között nyúlcsalád. A növényi motívumok közt karcolok fát, fatörzset, faleveleket, bokrot, barkát, konkolyt, szőlő- és babérleveleket. Jellegzetes tárgyak a kosárka, a váza, a nyuszi talicskája, a bicikli és a robogó. Amikor fáradt vagyok, geometrikus mintákat karcolok a tojások két végébe, meg rózsát. Ezek csak úgy jönnek, tervezés nélkül, a kezemben vannak. Emberalakokat is teszek néha tojásra, libapásztort, magyar lányt, ezen kívül díszpárnáról átvett hímzsmintákkal is dolgozom. Kedvelem a magyar történelmi témákat is: van címeres tojásom, és olyan is, amin Árpád fejedelem és a hét vezér látható lovon, tegezzel. Az utóbbi az ópusztaszeri kiállítás ihlette. Az édesanyám is festett mindenféle színű tojást, de legtöbbször a pirosra ragaszkodnak, mert az Krisztus kiömlött vérével szimbolizálja. A fekete tojást az 1848-as szabadságharc bukása miatt kezdték festeni. Egyébként ezen a legjobban karcolni, de egy délelőtt elmegy a politúrozással. A festett rétegek között mozog a technika: először pirosra kell festeni a tojást, aztán feketére, így ha a feketét karcoljuk, a piros jön elő, ha mélyebben dolgozunk, akkor a tojáshéj színe. Az alkotáshoz a libatojás a legjobb, mert nagy a felülete, de kemény, nem esik rajta jól a karcolás. A strucctojás olyan kemény, hogy szinte faragni kell. A zsűrizéshez kacsattojásokra dolgoztam, ezekre álom karcolni, mert puha a héj, úgy megy rajtuk a

kés, mint a vajban. Ma már csak tyúk-tojásokra karcok. A gyűjteménynek van egy olyan része is, amit az utazásaim során vásároltam több alkotótól, ezek különféle technikával készültek.

Hogyan állt össze az édesanyja, Tamás Bözsi néni 330 darabos gyűjteménye, ami szintén helytörténeti érték?

A mamával sokat nézegettük együtt a tojásokat, gyönyörködtünk bennük. Amikor már én jártam árulni, amit tőle elvittem, előre kifizettem neki. Nem mondtam el, ha megmaradt, hanem hazavittem, otthon gyűjtöttem. Egyszer azonban kiderült, és akkor nagyon örült, olyan szívesen nézegette. Elmondtam később a történetet egy másik tojáskarcolónak, Császár Józsefné Margitnak, aki azt felelte, hogy ő meg mindig eladás előtt válogatta át az édesanyja, a szintén neves karcoló, Vincze Alfonzné karcolt tojásait.

Marika karcolt tojásai között külön csoportot képviselnek a „szöveges” tojások, amikbe versikéket is karcolt. Honnan jönnek ezek?

Szeretek verset írni a tojásra, ez a népszokások költészetének része. Amiket ismerünk régről, le is írtuk a családtagokkal egy olyan füzetbe, amit még a régi dolgokat szerető és gyűjtő édesapám szerkesztett „Nagygyecsi népszokások 1920–1945” címmel a Savaria Múzeum

számára 1988-ban egy pályázatra. Régen a piros tojásokra virágokat karcoltak leggyakrabban, és verset is írtak rá. A gyerekek állatfigurákat kaptak: nyuszisat, barikásat, csibését, madarasat. Húsvéthétfőn a legények a legszebb hímes tojásokat kapták cserébe a locsolásért, a vers akár üzenet is lehetett rajta. Például: „Piros tojás adás / mely szokásban vagy, / fogadd kedvesen, / mert szívből adom.”; „A rózsa piros, az ibolya kék, / szíveimből kívánom, boldog légy.”; „Piros rózsa a szeretet jelképe, / ezt a pár sort fogadd el emléke.”; „Légy szerény, mint az ibolya, / melyet sötétben is elárul az illata.”; „Mint kismadár az ágon, / légy boldog a világon.”; „Erdő hús árnyában terem a gyöngvirág, / szeretettel gondolok rád.”; „Egy kis emlékkel megleplek, / mert tiszta szívből szeretlek.”; „Az igaz szeretet jelül / fogadd ezen piros tojást emlékül.” A kedvencem az, hogy „Hit, remény, szeretet, e három szép erény / uralkodjék mindig szívednek érzelmén.” Édesanyámmal, a Balatongyörökön lakó Erzsébet névvel, illetve elhunyt Margit névvel Kőszegen élő lányával, Pécsi Ildikóval le is rajzoltunk abba a pályázati füzetbe sok motívumot, amiket használtunk. Édesapám ezzel az ötvenkét karcolt hímes tojás mintával zárta a dolgozatát, amit a zsűri érdekesnek talált, és díjazott. Azóta nem készült dokumentáció, csak a kiállításom a házi múzeumban, benne a tojásgyűjteményekkel. Szívesen megmutatom bárkinek.

RÉGI FORRÁSOK, ÚJ ADATOK APÁTI KÖZÉPKORI ÉS KORA-ÚJKORI TÖRTÉNETÉHEZ

■ Kóta Péter

A hiteles községtörténet megírásának előfeltétele a források lehető legteljesebb ismerete és kritikai megrostálása. A Gencsapáti történetére vonatkozó levéltári adatok közzétételével szakszerű alapot kívánunk teremteni a községről készülő monográfia számára. A dolgok jelen állása szerint abban a kedvező helyzetben vagyunk, hogy inkább a források túláradó bősége okoz gondot. (A történetkutatók sokkal gyakrabban ennek ellenkezőjéről panaszkodnak!) Itt és most, bármennyire is szeretnénk, lehetetlen mindent bemutatni.

A jelen írás célja Apáti kora újkori történeti forrásanyagának összegyűjtése. Nem előzmények nélküli ez a vállalkozásunk, hiszen Dominkovits Péter már közölt egy fontos szöveget: Csemetei István (? – 1607) végrendeletét, alapos tanulmány kíséretében.¹ A szöveget azért közöljük újra, hogy még

szélesebb közönség figyelmét hívjuk fel a történelmi forrásokra és a bennük rejlő lehetőségekre. Ezért most a Vas Megyei Levéltárban őrzött iratok tanúságával egészítjük ki a Dominkovits által főleg soproni és burgenlandi levéltárakból gyűjtött anyagot. Számos esetben sikerült pontosítani az általa tett megállapításokat, nem a vitatkozás, hanem a közös ügyön dolgozó együttműködés jegyében – aminek szükségességére ő maga is utalt. A vasvári káptalani levéltárban talált adatok végül olyan mennyiségű új ismeretet nyújtottak, hogy bizton állíthatjuk: több tekintetben új utakra terelték a kutatást és további kérdéseket vetettek föl. Így halad előre a tudomány.²

¹ Dominkovits Péter: Chemetey István Vas vármegyei alispán végrendelete, 1604. Adalék Vas vármegye 17. század eleji nemesi társadalmához. In: Savaria. A Vas Megyei Múzeumok értesítője. 34/1, 2011. Szerk. Illés Péter. Szombathely, 2011. (továbbiakban: Dominkovits, 2011.) 287-300. p.

² Kötelességem továbbá, hogy dr. Fazekas Istvánnak köszönetet mondjak, aki az általa a Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban MNL) Országos Levéltárban (továbbiakban OL), az Osztrák Állami Levéltárban (továbbiakban ÖStA) és a győri káptalan levéltárában talált adatokra felhívta figyelmemet. Technikai nehézségek következtében Bécsben és Budapesten személyesen nem végezhettem kutatást, az adatok a segédletekből származnak. Megjegyzendő, hogy e témakörhöz távolabbról kapcsolódó számos forrás vár még kiaknázásra, amelyek feldolgozása, közlése nagyobb lélegzetű munkát igényel.

KÖZÉPKORI ELŐZMÉNYEK

A középkori oklevelekből kivehető adatok még eléggé töredékesek, a belőlük kihámozható történet nem ismerhető meg részletesen. A kora újkorban azonban már nem csak birtoklástörténeti tények sorakoznak – noha továbbra is túlsúlyban vannak –, hanem az akkor élt emberek megnyilvánulásai is látókörünkbe kerülnek. Minthogy a levéltári iratok szerepe elsősorban a tulajdonjogi tények dokumentálása, ezért jobb híján a hétköznapi élet is csak a jogi tényeken keresztül ismerhető meg. Az akkoriak indulatai, mentalitása, a szereplők személyisége a jogi gondolkodáson, megfogalmazáson szűrődik át: 1497. január 25-én a vasvári káptalan előtt Csemetei Mihály Zatneri Nagy Ambrusnének, Borbálának a Csömöte és Apáti birtokból járó hitbér és jegyajándék fejében – ez az ősi intézmény a kiházásított nő vételarából ered, a férj halála esetére vagyoni biztonságot jelentett az özvegyasszony számára („özvegyi jog”) – a fenti két faluban fekvő birtokaiból néhány részt zálogba ad 100 forint értékben. Az Apátira vonatkozó szövegrész: „*sedecim iugera terrarum arabilium in loco Khethuelgyekewz nominato inter siluam Domberdew ab occidentali et fluuium Gengyes vocatis, ab orientalibus partibus intra veras metas possessionis Apathy vocate adiacentia*” azaz „16 hold szántót a Kétvölgyköz nevű helyen, amelynek nyugati fele a Domberdő és a Gyöngyös folyó között, a keleti része pedig Apáti falu határában terül el”.³

1499/1500-ban a Paumkircher György által birtokolt szalonaki uradalommal támadt nézeteltérés Apáti birtoka ügyé-

ben,⁴ 1515-ben pedig Kanizsai László emberei hatalmaskodtak Apátiban: rátörttek Kálmán bíró házára, foglyul ejtették, és javaival valamint más Apathi-i jobbágyságok javaival együtt Chepreg (Csepreg, Sopron m.) mezővárosba vitték.⁵

Ezek az adatok tanúsítják, hogy Apátinak, noha nem egyedüli, de egyik legrégebbi birtokosa a Csemetei család. A 16. században még gyakran használják a Ládonyi előnevet is, azonban a középkorban Vas vármegyében nagy szerepet játszó Ládonyiakkal való kapcsolatuk nem bizonyított.

MOHÁCS UTÁN

Az 1526 utáni évtizedekben az országos (ún. dikális) adók összeírásában mindig szerepel Apáti, mint Csemetei-birtok.⁶

1559-ben Csemetei Pál és testvére István még közösen kap új adományt⁷ Csömöte és Apáti birtokra,⁸ de vita is zajlik a család két ága között: például 1561-ben az elhagyott malom fölött,⁹

⁴ MNL OL DL 101272, DL 101280.

⁵ MNL OL DL 101475.

⁶ 1549: Apathy, Chemetey Józsaé 3 porta, 4 nova domus, 3 inquilini; MNL OL E 158 (Porta, azaz dika-összeírások) fol. 282v. 1553: Apathy, Chemetey családé összesen 2 1/2 porta; MNL OL E 158 fol. 354v. 1598: Apathy, Chemetey Steph. A házak száma 7; MNL OL E 158 fol. 555v. 1610: Apathy, MNL OL E 158 fol. 386v.

⁷ Ez a középkori eredetű kifejezés valójában a régóta fennálló tényleges birtoklás jogi megerősítését takarja.

⁸ MNL OL N 1 (Archívum palatine comitis Thomae de Nádasd) Lad. 60a fol. 101. Lásd MNL OL P 623. (Széchenyi család) 180. csomó nr. 3. 11-21. p. 1562. (A Vasvári Káptalan 1740. február 1. átírásában.)

⁹ MNL Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára (továbbiakban: VSzHLt.) Protocolla, 1561. nr. 206.

³ MNL OL Q (1526 előtti gyűjtemény, továbbiakban DL) 46381.

illetve csereügyletek is megtörténnek: családon belül¹⁰ és más családokkal.¹¹

1585-ben azután a családi vetélkedés döntő fordulathoz érkezett: Csemetei István megszerezte a hűtlenségbe esett Ládonyi Csemetei Pál birtokrészeit.¹² Alaposabb vizsgálatok után dönthetjük csak el, hogy ezt a rokonság kifosztásaként értelmezhetjük-e, vagy inkább az ősi vagyon megmentéseként.

A Csemetei dinasztia talán legnagyobb birtokszerzője II. István (?-1607). Életpályájának felvázolásában Dominikovits Péter szerzett maradandó érdemeket. Az általa kényszerűen megválaszolatlanul hagyott kérdések egyikére a vasvári káptalani levéltár dokumentumaiból megbízható feleletet adhatunk: Csemetei (II.) Istvánt „megelőző, eddig nem ismert házassága”¹³ Radéczy Ilonához, Radéczy István egri püspök, kamaraelnök és királyi helytartó unokahúgához (neptis ex sorore¹⁴) kötötte.¹⁵ A helytartóhoz fűződő sógorság jó néhány ismert tényt magyaráz, illetve helyez más megvilágításba. Például Csemeteinek a pornói apátság provizorakénti szereplését, amely poszt elnyeréséhez minden bizonnyal jól jött a

helytartó erkölcsi támogatása.¹⁶ Radéczy nádori adományokkal is támogatta rokonait, akár az uralkodó jóváhagyása nélkül, vállalva annak rosszallását is.¹⁷

További megfontolásokat vethetnek föl a családi vagyon részeként megjelenő ingóságok.

Radéczy vagyonleltárát az 1581. évből már 1892-ben közölte Komáromy András (1861–1931),¹⁸ Ebben – természetesen csak feltételezéseként – ráismerhetünk néhány, a végrendeletben felsorolt tételre: „Egy öreg mosdó medenczéstül, kin valami históriák vannak írva”, „Egy ezüst kalamáris”,¹⁹ „... egy aranyból csinált kereszt, crucifixum vagyon rajta, egy safir, két rubin és egy smaragd, egy arany lánc rajta.” „Egy jáspis kő kelyh, ki aranyba vagyon foglalva és az patinája is arany”,²⁰ „Egy hegyes tör tiszta ezüst, mindenestül aranyos.”²¹ Ide sorolható György érsek valamelyik naviculája is.²²

¹⁰ 1579. MNL OL P 623 (Széchenyi család) 180. csomó nr. 8.

¹¹ Chemethey István egy rétvét in Nyladek weolgy – Nagh Chemete possessio területén – Sewbeor Miklós viszont Irthas reth „iuxta terminum seu metam possessionis Bessenyew in territorio possessionis Apathy”, azaz Besenyő faluval szomszédságban, Apáti területén, örök jogon elcserélik. Sewbeor fizet még 8 Ft-ot. VaML VSzHLt. Protocolla, 1579. nr. 99.

¹² MNL OL P 623 (Széchenyi család) 180. csomó nr. 9.

¹³ Dominkovits, 2011. 290. p. 24. sz. jegyzet.

¹⁴ ÖStA Hofkammerarchiv, Hoffinanz – Ungarn (továbbiakban Hoffinanz.) RN 22. Konv. 1571. február fol. 167-170.

¹⁵ Uo. Lehetséges, hogy Radéczy Ilonának is volt már egy korábbi házassága. VaML VSzHLt. Litteralia instrumenta, fasc. 18. nr. 12.

¹⁶ ÖStA Hoffinanz RN 17. Konv. 1568. november, fol. 63. Miksa leirata a Magyar Kamarához, hogy Radéczy István váradi püspöknek adják át a pornói apátságot. 1568. június 30. Uo. RN 52. Konv. 1587. július fol. 76. Rudolf király levele a magyar kancellárhoz, hogy a pornói apátság igazgatását további uralkodói határozatig vegye át a mostani adminisztrátortól, Chemetey Istvántól.

¹⁷ ÖStA Hoffinanz RN. 49. Konv. 1586. január fol. 1-2., lásd még uo. RN 33. Konv. 1576. december fol. 90-93. 1594. február 2-án a király visszavonta Radéczynek a kifejezett tilalom ellenére tett adományát Csemethei István és társai részére Vedréd és Kertweles Pozsony megyei falukról (4500 Ft értékben). MNL OL A 57 Libri regii, Vol. 5. nr. 63a.

¹⁸ Komáromy András: Radecius István egri püspök ingóságainak leltára. 1581. martius 30. = Történelmi Tár, 1892. 3. sz. (továbbiakban: Komáromy, 1892.) 559-568. p.

¹⁹ Komáromy, 1892. 560. p.

²⁰ Komáromy, 1892. 561. p.

²¹ Komáromy, 1892. 565 p.

²² Az egyházi vagyontárgyak átadásának nem mindig jól dokumentált körülményeire lásd Varga Szabolcs: Pécs egyházi kincseinek sorsa a 16. század második felében. = Per Aspera ad Astra, 2015. 1. sz. 38. p. „... amikor Draskovich György a zágrábi püspökség élére került

A tudós Mossóczi Zakariás (1542–1587, 1587-től nyitrai püspök) végrendeletére pedig Turbuly Éva hívta fel a figyelmet. Ez utóbbi dokumentum szemléletesen ábrázolja az urak díszes kegytárgyak iránti vonzalmát: „*Legkegyelmesebb Ernő főhercegnek, az én legkegyesebb uramnak hagyok egy arany kelyhet, tiszta 23 karátos aranyból, 120 aranyat érőt, gyémánt, smaragd, krizolit, rubin, gránát és zafír kövekkel és összességében 18 féle más gemmákkal és gyöngyökkel díszítettet, mely az egykori királyi helytartó, nagytiszteletű Radéczy István halála után (akinek csak megtekintésre adtam ezt a kelyhet) Chömetey Istvánhoz került, és amelyet öméltósága a mondott Chömeteytől kegyesen visszakérni és tőlem, az ő aláztos szolgáljától jóságosan elfogadni szíveskedjék, kérem.*”²³

Csemetei tehát bejáratos lehetett a helytartó udvarába és elég bizalmas viszonyban volt vele ahhoz, hogy értékes tárgyakkal kedveskedjenek egymásnak, lásd a végrendeletben említett „arany tálnyérat”, amely „helytartó uram kezéhez szakadott”, aminthogy ugyanerre utal az a Radéczy halála utáni levélváltás is, amelyben Ernő főherceg Draskovich György (1525–1587) magyar kancellártól annak az öt drágaköves nemesfém tárgynak a felküldését kéri, amelyet Csemetei az elhunyt helytartó hagyatékából kivett.²⁴ Tovább színezi a dolgot, hogy Radéczy 1581. évi leltára-

nak átadója,²⁵ végrendeletében *cubicularius antiquus*-ának („öreg kamarás”) mondott, 250 Ft-tal honorált²⁶ Káldy Péter, Bejczy Dorottya első férje volt...

Amikor Bejczy Dorottya 1606-ban testvéreivel osztozkodott a családi ingatlan és ingó vagyonon, felsorolt néhány ötvöstárgyat is. Noha az iratban kifejezetten nem utal arra, hogy azok (valamelyik) férjétől származnak, hipotetikusán akár a Csemetei-végrendeletben említett „hatszáz forintot érő aprólékocska” ezüstre és aranyra is gondolhatunk: a szerescsen (értsd: kókusz-) dió pohárra,²⁷ a 92 darab „ezüst pogány pénz” pedig a helytartó messze földön híres antik érmegyűjteményét juttatja eszünkbe.²⁸ Az is lehetséges, hogy antik ezüst érmék a Listhi testvérektől (is) kerültek Csemeteihez: apjuk kért kölcsön egykor 800 tallért, ezért adták zálogba a pozsonyi házukat. A testvérek szerint ők, papír nélkül, de többszörösen visszaadták a kölcsönt különféle formában, pl. „pogány pénz”-ben.²⁹

²⁵ Komáromy, 1892. 568. p.

²⁶ ÖStA Hoffinanz RN 50. Konv. 1586. november fol. 93-96.

²⁷ Komáromy, 1892. 560. p.

²⁸ „*unam amplicem cuppam argenteam, alteram cuppam similiter argenteam deauratam cum coopertorio. Duo pocula argentea deaurata cum coopertoriis, unam cuppam argenteam deauratam sine coopertorio duos, cantharos argenteos, unum poculum ex cortice nucis mirificae deauratum vulgo egy szerechen dyo poharth, coclearia argentea decem, duos baltheos, unum poculum argenteum chesze vocatum, unam frameam argentatam deauratam, alteram frameam argentatam, unam securim argentatam deauratam, anulos aureos novem, numisma antiquorum principum gentilicium argentea vulgo ezwst poghany penzth nonaginta duo.*” VaML VSzHLT. Protocolla, 1606. nr. 31.

²⁹ ÖStA Hoffinanz RN 50. Konv. 1586. szeptember fol. 1-19. „*700 stuekh gulden und silbern haydtrische Pfening oder Antiquiteten etc.*” Lásd még Radéczy 1582. januári levelét, melyben kifejti, hogy a Bornemissza Pál (1553–1556 erdélyi, majd 1579-ig nyitrai püspök) csekély hagyatékából őhozzá került

(1563), a pásztorbotot, a mitrát és minden egyéb arany- és ezüstműt átadta utódjának, Dudith Andrásnak. Ennek azonban szemtanúja nem volt, a két püspök négy szemközt intézte el az ügyet.”

²³ Levéltárak — kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból, 1000–1686. Közread. Blazovich László, Érszegi Géza, Turbuly Éva. Bp. – Szeged, 1998. 482-486., 482. p.

²⁴ „*quinque illi nobiliores lapides metallici quos affinis quondam Locumententis Stephanus Chömetey ex hereditate ipsius accepit*” ÖStA Hoffinanz RN. 49. Konv. 1586. március fol. 122.

Maga a végrendelet – már egy korábbinak a megváltoztatása! – nem érte el célját: az örökösök közti viták elsimítását, éppen ellenkezőleg: az édes- és mostohatestvérek régóta tartó torzsalkodását súlyosbította. Csemetei (III.) István vasvári prépost már a megírás napján tiltakozást nyújtott be ellene.³⁰ A fennmaradt példány valójában az 1604. évi rendelkezésnek hevenyészett fogalmazványa, nélkülözi a megkívánt ünnepélyességet és szövegében aránytalanul nagy terjedelmet szán az egyébként nem „műfajidegen” panaszkodásra. A vita nem csak a második feleség, Bejczy Dorica által lekicsinyelt, állítólag nem is követelt jószág okán tört ki, hanem II. István gyermekei között. 1607-ben, a volt alispán erőszakos halála³¹ után létrejött egy megegyezés, amelynek részesei a Csemetei fiúk: István prépost, József, és – Dorica fia – György voltak.³² Minthogy a kastély erődítményként is – katonai létesítmény! – funkcionált, abból ki lehetett zárni az özvegyet,³³ lakhatást biztosítva neki a szombathelyi, kőből épült Csemetei-házban, ahol István prépost is lakott. Talán mondani sem kell, a közös használat újabb vitákat generált...

Radéczy Ilona leányai azt hangoztatva, hogy a vagyontárgyak nem

öröklött, hanem vásárolt, mégpedig a püspök-rokonuktól kapott pénzen vásárolt javak, arra pedig a leánynak a fiággal egyenlő joga van, tiltakoztak, de hiába; a győri szentszéki bíróság István prépost javára ítélte.³⁴ Ugyanígy tiltakoztak a vármegye előtt 1612. október 22-én Megyery Imrének, a végrendelet egyik végrehajtójának – akinek aláírása talán nem véletlenül hiányzik a végrendelet 1612. évi kiadmányáról! – azon akciója ellen, hogy megszerezze a lányok birtokait.³⁵

További problémát okozott, hogy a II. István által több ízben is – 1596, 1598, 1600, 1605 – viselt dikatori (adószedői) megbízatás végső soron súlyosan veszteséges vállalkozásnak bizonyult. A Magyar Kamara a leszármazottakon kérte számon, és birtokaik terhére kezdte behajtani az adóhátralékot. Nincs helyünk, hogy az ügyet részleteiben feltárjuk, legyen elég a végkifejlet: 1617-ben Batthyány Ferenc kifizette a néhai Csemetei István restanciáit, viszonzásul Bejczy Dorotya és fia, György zálogként átadták – többek közt – Apáti birtokukat.³⁶

Magáról a várkastély épületről csak kb. egy évszázaddal későbbi részletes leírásunk van,³⁷ de mivel annak készítője szerint a Csemeteiek által épített várkastélyon a későbbi tulajdonosok sem változtattak lényegesen, fogalmat alkothatunk annak korábbi állapotáról. Hevenyészett fordításban:

numismaták nem érdemesek a bécsi udvari kamara urainak figyelmére. ÖStA Hoffinanz RN 44 Konv. 1582. január fol. 40-41.

³⁰ MNL VaML VSzHLt. Protocolla, 1604. nr. 121.

³¹ Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 2., 1601–1620, 1631–1641. Szombathely, 1992. (továbbiakban: Tóth, 1992.) nr. 957. (Vas megyei levéltári füzetek; 5.) Ennek a gyilkosságnak és elkövetőjének Svastich Gábornak a története külön értekezés tárgya lehet. Megjegyzendő, hogy II. István fia III. István vasvári prépost is gyilkosság áldozata lett. Az 1618:66. tc. az ő megöletése körülményeinek a kivizsgálására született.

³² MNL VaML VSzHLt. Protocolla, 1607. nr. 149.

³³ Werbóczy Tripartitum I. 99. 4.§

³⁴ MNL VaML VSzHLt. Litteralia instrumenta, fasc. 18. nr. 50. Megjegyzendő, hogy évtizedekkel később (1678-ban) Széchy Péter hasonló érveléssel védte meg Apáti birtokását. MNL VaML VSzHLt. Litteralia instrumenta, fasc. 5. nr. 24.

³⁵ Tóth, 1992. nr. 1334.

³⁶ MNL OL P 1313 (Batthyány család) Acta antiqua Alm. 2. Lad. 1. nr. 125.

³⁷ MNL OL E 156 (Urbaria & conscriptiones) a. (registrata) fasc. 1. nr. 53a. 1720. július 31.

„Apáti területén található a nagyjából négyszög alakú kastély, köröskörül fallal és egy régi, ásott árokkal körülvéve, ami halastóként is szolgált. Egykor a Gyöngyösből kapta a vizét, de jelenleg rossz állapotban van, kiszáradt.

A kastély bejárata felhúzható híddal (szó szerint kapuval: cum porta attrahibili) van ellátva. Mellette a boltív alatti másik kapu is jó, de a szükséges láncok és kötelek hiányoznak.

Az alsó részen található konyha négy boltozatos részre oszlik, négy nagy kemencével (fornicibus) és három nagy, de nem mély kamrával, merthogy a Gyöngyös áradása idején ezek föltelnek esővízzel, sőt még a területen levő kút is. Van még két boltíves helyiség a kocsik és hintók tárolására.

A bejárati kapuhoz közel van az első emeletre vezető lépcső. Ezen az emeleten köröskörül szobák vannak, hét közülük boltozott, továbbá egy konyha kéménnyel, egy vakolt mennyezetű (cum stukatura) helyiség, és még három kamra.

Másik lépcső vezet a második emeletre. Az északi oldalon boltíves szentélyű kápolna, valamint öt helyiség fa padlózattal. Két tornya van, az egyik négyszögletű, a másik kerek. Két folyosó-félével (quasi moeniis, gyilokjáró?) van fölszerelve. Ezek nagy részén, tudniillik a kerek torony és az egyik folyosó felett a vihar megrongálta a tetőt, de a tetőzet összes többi része is javításra szorul.”³⁸

Az 1857-ben készült kataszteri térképen (lásd a hátsó belső borító) jelentős eltérések láthatók a fenti leíráshoz képest! A várkastély 19. és 20. századi sorsáról, átépítéséről lásd még a Limperger Flórián Historia domus-ában feljegyzett adatokat és Bajzik Zsolt írását, mindkettőt jelen számunkban.

³⁸ Vö. Kiss Mária: A 100 éves apáti templom múltjából. Szombathely, 2003. (továbbiakban: Kiss, 2003.) 4. p.

FÜGGELÉK: CSEMETEI ISTVÁN VÉGRENDELETE 1604.

A szöveg közlésében eltértünk a Dominkovits által követett betű szerintiség elvétől, hogy nem szakértők is könnyen érthessék azt, ám igyekeztünk megtartani a régies nyelv ízeit. Például a határozott névelő következetes 'az' vagy aposztrofált (a') alakját, az 'aki', 'amely', 'ami' névmások élő és élettelen dolgokra egyformán történő alkalmazását, és – csakis ezeknek – külön írását. A szöveg más helyein általában az egybeírás modern szabályaihoz tartottuk magunkat, az írásjelek használatában úgyszintén. A latinus kifejezéseket is megtartottuk, hiszen azok az akkori nyelvezet szerves részét alkották, de zárójelben megadjuk jelentésüket. Az elavult magyar szavak mai megfelelőit és a szükségesnek látszó tárgyi magyarázatokat lapalji jegyzetekben hozzuk.

In nomine Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen. (Az Atya, Fiú és Szentlélek Isten nevében, amen.)

Először hagyok az én apáti³⁹ újonnan csinált szentegyházomnak, az út mellett az szentegyháztul elkezdvén, mely az napkeletre megyen, ki alszélről való, két hold földet két dűlőben, mely négyet teszen.

Viszontak⁴⁰ alá s föl járó földeimben⁴¹, kiknek az végében út vagyon, fölszélről ott is négy hold földet egy szélben, az mely legközelebb az szentegyházhoz. Három hold földem, kit örökben vettem, az besenyei⁴²

³⁹ Apáti falu, a mai Gencsapáti északi része. Az 1756. évi kánoni vizitáció megemlíti, hogy Szentháromság tiszteletére épült kör alakú kápolna található a faluban. A mostani kőkereszt helyén állt 1815-ig, amikor lebontották. A falu másik birtokos családjának a Telekessyeknek temetkezőhelye volt. Vö. Kiss, 2003. 61. p.

⁴⁰ Viszont, továbbá.

⁴¹ Ez a dűlő a Gyöngyös bal partján, a kastély keleti oldalán található, a dűlőnév ma is ismert.

⁴² Besenyő, ma már nem létező falu, Gencsapáti északi szomszédságában. A II. József-korabeli (I.) katonai felmérés térképén a Gyöngyös jobb

földön vagyon, legközelebb az szentegyházhoz, egynehány esztendeje hogy vettem és bírom azokat is, az egyháznak hagyom. Az ország uta mellet napenyészetről vagyon egy kertem, az Gyöngyös mellett az faluvégén, melyben három hold föld vagyon, és egy szekér széna ént való⁴³ rét. Az falu közepében vagyon egy öreg⁴⁴ kertem, kiben feles⁴⁵ gyümölcs vagyon, és leszen két szekér ént való széna. Azt is oda hagyom, oly conditioval (feltétellel), hogy ha az Isten az földet békével megtartja, egy pap házat csináljanak ott, melynek az én házamtul egy vég kentulával (olcsóbbfajta posztóval) tartozzanak minden esztendőre, aki oda szolgál az szentegyházhoz, és seregélyházi jobbágyim is oda temetkezzenek főlshérlől, az czimtóriumban (caemeterium - latin szóból: temetőben). Az besenyőieknek is, melyek ajánlották magokat, hogy minden esztendőben segítséggel lesznek az egyházhöz, ugyanoda főlshérlől, ugyanazon seregélyházi földemen, alszélről az szentegyház felől, minden dúllóban, egy-egy hold földet hagyok nekik, melynek négy dúllóje vagyon. Továbbá hagyok száz forintot, az tizenkét apostolt hogy megírassák,⁴⁶ tizenkét táblája vagyon, az olmariomot (szekrényt) is az kiben az ruhák állnak, mind ruhástul, melyre az salutatio angelicát (angyali üdvöletet, vö. Lukács ev. 1,26-45) írassák.

Azután az én öregebbik fiamnak, az vasvári prépostnak hagyok egyházi marhát,⁴⁷ kit az én uram adott, kit⁴⁸ penigh magam pénzén is szerzettem, igen szép egyházi marhát. Elsőben hagyok egy jáspis kelyhet, igen szépet, aranyban foglalva, egy monstranciát (szentségtartó), egy turibulumot (füstölőt), egy naviculát (töm-jéntartót) igen szépet, ki György érseké⁴⁹ volt, amellet egy szép öreg ezüst kolomariszt (tintatartót) abban egynehány lisiniakust (íróvesszőt? tollkést?). Szegény uramnak két aranyas tálnyéra maradt volt, mely locumtenens (helytartó) uram⁵⁰ kezéhez szakada, én ismét az én fiamnak, prépostnak, mást szerzettem helyette. Ahhoz hagyok az aranyasokhoz tíz ezüst tálnyérat feyéren, ahhoz hagyok három öreg tálat neki, ezüstöt, tíz közép tálat, egyben járót, egy mosdót medencéstől, melyek historiákkal vannak megcsinálva, igen szépen. Ismét hagyok neki egy pincze tokban nyolc öreg ezüst palackot. Száz tallért napi szükségére és egy öreg saphir gyűrűt, egy öreg asztagot, búzát az kit ő maga választ, hat ökröt, és három borgyús ünöt. Tudja az jó fiam, költöttem ez ideig kétezer forintot reája, vegye jó néven az jó fiam tőlem. Az én testamentomomnak executori (végrehajtói) ezek lesznek: Megyeri Imre⁵¹ uram, Czryaki Moises,⁵² es Jo László⁵³ fiam uraim.

partján jelölve, ám az 1909. évi kataszteri térkép egy - helyismerettel rendelkező - használója ceruzával ettől kissé keletebbre, a birkás lakás és a Külső Csárda közé írta rá: Besenyő major. Északról Ludaddal volt határos. Vö. Koller Melinda: Gencsapáti-Besenyősziget késő középkori településmaradványai. In: Fiala Középkorosi Régészek IV. Konferenciájának tanulmánykötete. A Kaposváron 2012. november 22-24. között megrendezett Fiala Középkorosi Régészek IV. Konferenciájának tanulmányai. Szerk. Varga Máté. Kaposvár, 2013. 53-60. p.

⁴³ A régi magyar -ént (ma: -ként) osztószám-képzőből származó összetett kifejezés: '-nyi' vagy '-re való'.

⁴⁴ Nagy.

⁴⁵ Főlös, azaz bőséges.

⁴⁶ Megfestessék.

⁴⁷ Érték, ingóság.

⁴⁸ Egyiket ... másikat.

⁴⁹ Draskovich György (1578-1582 győri püspök, 1582-1587 kalocsa érsek). Lehet, hogy az itt említett tárgy azonos a Radéczy István vagyonleltárában felsorolt kettő közül valamelyikkel. Komáromy, 1892. 561. p. Talán Pécsről került az érsek személyes tulajdonába.

⁵⁰ Radéczy István (1568-tól a Magyar Kamara elnöke, 1572-től egri püspök, 1573-tól királyi helytartó. Elhunyt 1586-ban).

⁵¹ Sopron megyei előkelő birtokos nemes, királyi tanácsos, a Nádasdy család familiárisa.

⁵² Czryaki Mózes (Moises): Nádori ítélőmester, Csemethei István mostohaleányának, Káldy Zsuzsannának férje.

⁵³ Csemethei István veje, Orsolya férje.

Az középső fiannak, Jósikának hagyom Apátit épen és egészen, Lochot⁵⁴ mindenestül, Lochoz hagyom neki Ladonbeli⁵⁵ részjószágomat, és szilvágyi részjószágomnak felét, Szilvágyban⁵⁶ penigh nyolc ház jobbágyom vagyok.

Az Besenyőnél való molnámat⁵⁷ az három leányomnak hagyom.

Az ház mellett való molnámat Jósikának hagyom, és seregélyházi jobbágyaimat földjeivel és rétjeivel egyetemben, Jósikának hagyom, viszontak hagyom Patthbeli⁵⁸ részemet Jósikának, Chemetejben⁵⁹ egy jobbágyot: Barys Simont, Jósikának hagyom, az hármát hagyom az három leányomnak, Choobeli részemet Battiany Farkasnének,⁶⁰ két ház jobbágyot az ő jobbágyi mellett, viszontak hármát hagyom Eördőgh Györgyné⁶¹ leányomnak. Benkeházbeli⁶² portiomat (részemet), és Kispaty-belit⁶³ hagyom az kisebbik leányomnak. Hagyok egy öreg palackot is, ezüstöt, láncosat az kisebbik leányomnak. Az Fabian hegyen való pincés szőlőmet, az két öregbik leányomnak. Az Taar szőlő mellett, két köz szőlőm vagyok, azt az két öregbik leányomnak hagyom.

Az szombathelyi házat, az két egész helyt, hétszáz forinton vettem, azt hagyom az két öregbik leányomnak, az piarcz felől való részét Battiani Farkasnének.

Az keresztési⁶⁴ szőlőnek napkelet való részét prépostnak hagyom, az Fillier szőlő felől való részét hagyom Jósikának. Az kisebbik fiannak hagyom Kys Chemeteyth minden hozzá tartozóival⁶⁵ egyetemben, ahhoz hagyom az chemethei hegyen felszéről való öreg szőlőmet, melyet Eökrös szőlőnek hínak, a' mellé hagyok száz aranyat, száz tallért neki, ha él, tanulságára,⁶⁶ egy ezüstös szablyát, kiben arany antiquitások (régiségek, talán antik érmék, lásd 27. jegyzet) vannak, a' mellé egy mereven ezüstözött-aranyazott hegyes tört, a' kisebbet. Mely jószágot örökben szerzettem, békeségesen bírtam, pure költ statutioja (ellentmondás nélkül iktatták birtokba).

Én az minemű testamentomot renováltam (megújítottam), Beycz Doricza⁶⁷ szavához képest köllött renoválnom, mert ő sem jószágomat nem kedvelte, semmi értékemet nem kedvelte, csak megtréfálta,⁶⁸ mind jószágomat, mind értékemet. Ő ugyan nyilván beszélgetett, hogy sem magának, sem gyermekének nem köll, sem jószágom, sem értékem. Én adtam őneki is hatszáz forintot érő aprólékocskát ezüsttel arannyal. Az jó atyámfianak soha nem láttam, tíz száz pénz érő értékét is, és jövedelmemet, kit ezen házomnál el költött volna, abban bizonyos vagyok, hogy költött négyezer forintot el, mióta nálam vagyok, arra az kire nem köllött volna. Azt látom, hogy az maga gyermekeinek is, az előbbeni urátul valóknak, nem egyaránt valón igaz, az Isten legyen ítélő bíró.

Az kisebb gyermeke felől is, ha gonoszul cselekszik vele, Isten és ember tudgya és látja, hogy semmit el nem költöttem go-

⁵⁴ Loch: Lócs a csepregi járásban, 1950-ig Sopron, azóta Vas megyében.

⁵⁵ Ladon: Nemes- vagy Pór -ládony (közül valószínűleg az elsőről van szó) A csepregi járásban, 1941 óta több község egyesítése után Tompaládony néven, 1950-ig Sopron, azóta Vas megyében.

⁵⁶ Szilvágy: Vasszilvágy része, Kőszegpatytól délkeletre.

⁵⁷ Malmomat.

⁵⁸ Patth: Kőszegpaty.

⁵⁹ Kis- és Nagycsömöte, ma mindkettő Lukácsháza része., Vas megyében.

⁶⁰ Csemethei István veje, Katalin férje.

⁶¹ Csemethei István veje, Borbála férje.

⁶² Benkeháza: elpusztult falu Pusztacsó határában. Ma egy major őrzi a nevét.

⁶³ Kispaty: Kőszegpaty része.

⁶⁴ (Német)keresztés: Vaskeresztes része; a Pinka mellett. 1660-ban vizsgálat folyt, hogy a tizedet és a hegyvámot kinek kell fizetni a Csemetei-szőlőből. MNL VaML VSzHLT. Litteralia instrumenta, fasc. 40. nr. 8.

⁶⁵ Értsd: tartozékok.

⁶⁶ Tanulására.

⁶⁷ Csemethei István második felesége.

⁶⁸ Gúnyolta, kicsinyelte.

noszul. Jobbítottam jószágát, látták az emberek. Ha téglakemenczéje avagy mész-kemenczéje volna, soha ő ideötte (?), soha egy istállót sem csináltathattam magam számára, de semmi jutalmat tőle nem vettem. Istent és lelkiüket tekintvén az executor uraim, hiszem [hogy] nem hagyják az ő maga gyermekét az földhöz verni. Ő magának tudom, hogy az én jószágom nem köll, kiről sokszor vallást tett önnön maga is, mert őneki több jószága vagyon. Mindenkor csak tréfálta az én jószágomat, ahun Kis Chemetey az mit ér vele, meglátja. Ahhoz Balogfalván⁶⁹ vagyon egy jobbágyom, azt is oda rendeltem Chömöteyben, Kreusitt (vagy Krwsith) Palth, Szilvágyi részemnek felét, Kys Chömöteihez három helyet⁷⁰ való hat-hat ökröm vagyon, az hatát Kys Chemeteyhez adgyák. Az többivel kérem az jó fiaimat mind leányaimat, hogy hagyjanak békét Jósikának, ennek kivüle valahun mi vagyon ezüstöm, aranyam, mind Jósikának hagytam, kicsintől fogva nagyig. Az Besuarat⁷¹ is megnevezvén Jósikanak hagytam.

Hogy ha valakinek adós volnék, mindeneket megelégtsenek. Az arany keresztet eladják valamely egyháznak, vagy jesu-vitáknak, akár valamely féle egyházi embernek, minden gyermekemnek száz-száz forintja legyen belőle, és ötven forintja az egyházzé legyen. Ha penigh meghalok, az egyházi embereknek, az kik itt lesznek, tíz aranyat adjanak. Szegényeknek öt forintot osszanak vagy hatot.”

A végrendelet szövege négy helyen maradt fenn:

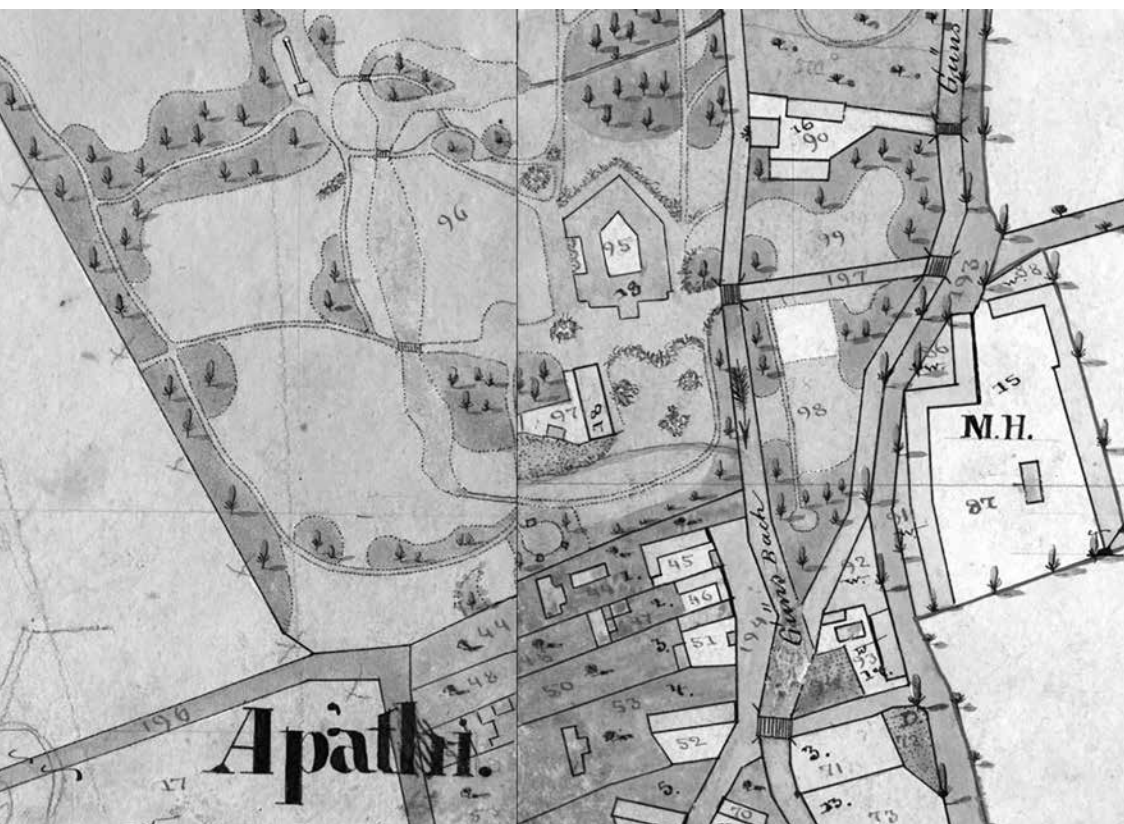
- A. Nem hitelesített fogalmazvány. MNL VaML VSzHLt. Testamenta, fasc. 5. nr. 21.
- B. Másolat a vasvári káptalan által Thurzó György nádornak Szombat-helyen, 1612. május 7-én (feria quinta proxima post Dominicam Jubilante) kelt utasítására a levéltárban őrzött „A” példányról, amelyet győri Nagy Márton mester örkanonok és Szeőlösy Mátyás kanonok készített. MNL VaML VSzHLt. Litteralia instrumenta, fasc. 22. nr. 11. Lásd 32. sz. jegyzet.
- C. A „B” Cziráky Mózes és Joó László aláírásával és pecsétjével hitelesített átírata. A harmadiknak a helye előkészítve, de (Megyery Imre) nem ütötte rá pecsétjét. 1612. Kívül: „Az testamentumnak melliet Mihali pap adot ki az massa.” MNL VaML VSzHLt. Testamenta, fasc. 5. nr. 6.
- D. A „B” hiteles jegyzőkönyvi másolata. MNL VaML VSzHLt. Protocolla, 1612. nr. 331.

Az átíráshoz mindegyik példányt felhasználtuk, de még így is maradtak megoldhatatlan nehézségek.

⁶⁹ Balogfa: Balogunyom része.

⁷⁰ Helyütt, azaz helyen.

⁷¹ Bizonytalan olvasat (az eredetiben (A) Beswarthys), a szó jelentése nem világos, olyanira, hogy a káptalani jegyzőkönyv szövegének (D) írnoka jobbnak látta kihagyni.

Az apáti kastély és malom az 1857. évi kataszteri térképen
(MNL VaML Térképgyűjtemény. Kataszteri térképek. Gyöngyösapáti, 1857.)

Az apáti malom napjainkban (a térképen 16. házásszámmal jelölt épület)
(Fotó: Kóta Péter, 2021.)

ADATOK A GENCSAPÁTI MALMOK TÖRTÉNETÉHEZ

■ Pál Ferenc

A JOGI SZABÁLYOZÁSHOZ

Az egykori Apáti és Németgencs között áll a mai napig római gátnak nevezett létesítmény, ahonnan a Kőszeg felől folyó Gyöngyös-patak medre kétfelé ágazik. A keleti, keskeny, kisebb meder, a Gyöngyös, egyenesen folyik tovább észak-déli vonalban Szombathely felé, majd a várostól délre egyre keletebbre fordul, és több kisebb patak vizét is felvéve, Sárvártól északra ömlik a Rábába. A nyugati, nagyobb, szélesebb patak, a Perint, szintén dél felé folyik tovább, Szombathelyig lényegében párhuzamosan a Gyöngyössel.

Azt, hogy a gátat, amely a két patakot elválasztotta, a rómaiak készítették, már több, a korszakkal foglalkozó történész-régész is felvetette, Tóth Endre azonban ezt az elmúlt években többször, tételesen bizonyította is.¹

Természetesen a Gyöngyösnek nem az egész patakmedre mesterséges. Tóth feltételezése szerint az ókori Savariától

délre már eleve lehetett egy kisebb patak, amelybe aztán a megásott csatornát bevezették. A munkálatok elsődleges célja nyilvánvalóan a város árvízvédelme lehetett, de járulékos haszonként jelentkezett az is, hogy az így kialakított mintegy 7-8 km-es csatorna kitűnő lehetőséget kínált az őrlés számára. A biztonságos, mégis erős sodrású patakra valószínűleg már a római korban települtek a malmok.

Takáts Sándor (1860–1932) a Századok 1907-ben megjelent tanulmányában a malmokat szent és kiváltságos helyként jellemezte. Ez így talán túlzás, azt azonban megállapíthatjuk, hogy a malom minden kor embere számára különösen fontos helynek számított. Az ide bemenekülőt, hasonlóan a templomhoz és nemesi udvarházhoz, sem bántalmazni, sem onnan elhurcolni nem lehetett.² Emiatt, valamint vízügyi okokból alakult ki, hogy egy-egy malomhely eredete – természetesen az épület folyamatos átépítése és modernizációja mellett – akár a középkorig is visszanyúlik.

A malomtartás joga eredetileg kisebb királyi haszonvételnek, vagyis regálé jog-

¹ Tóth Endre: Adatok Savaria-Szombathely és környéke történeti földrajzához. = Vasi Szemle (továbbiakban VSz), 1972. 2. sz. 239. p.; Tóth Endre: Savaria római topográfiájáról. = VSz, 2008. 6. sz. 663-664. p.

² Takáts Sándor: A magyar malom. Első közlemény. = Századok, 1907. 2. sz. 143-146. p.

nak számított, amely a jobbágyközösséget nem illette meg. Így malmokat a földesúr létesíthetett, majd azokat általában bérbe adta egy-egy molnármesternek.³

Jogi szempontból a molnárokat és malmaikat több szinten, több formában is szabályozták. Az 1751. évi 14-es, „Az országban a közönségre nézve káros malmok megszüntetéséről” elnevezésű törvény megállapította, hogy a sűrűn fekvő malmokhoz húzott malomgátak miatt a víz nem tud gyorsan lefolyni, ez pedig mocsarak kialakulásához vezet, az ártéri földek terméketlenné válnak, s nem utolsó sorban a gátak akadályozzák a közlekedést is. A törvény ezért meghagyta, hogy a földesurak és a kamara gondozásában lévő veszélyes malmok gátjait hordják el, és a malmokhoz ássanak külön medret. Ha pedig a birtokosok ezt nem teszik, a törvény felhatalmazza a vármegyék tisztviselőit a malomjövendelmek zár alá vételére.⁴

A malmok ellenőrzésének feladata a jogszabály értelmében a vármegyék kötelessége lett, amely munkában kiemelt szerepet kaptak a vármegyei mérnökök. Annak érdekében, hogy ez az ellenőrzés egységes szempontok szerint történjen, úgynevezett malomrendszabályokat adtak ki. Az 1801-ből való „Ordo Molaris”, a Vas megyei molnárok számára árvízvédelmi és minőségbiztosítási kötelezettségeket fogalmazott meg.⁵

A rendszabály tiltotta mindenféle vízimalomnak engedély nélkül való fel-

építését, illetve felújítását. Valahányszor a malomfejet bármi oknál fogva megmozdították, azt jóvá kellett hagyatni a vármegyével. Árvízvédelmi szempontoktól vezérelve a malomrendszabály előírta, hogy minden malomnak zúgója és megfelelő gátja legyen, valamint meghatározta a zsilipek magasságát.

Szabályozta a malomkerék forgási sebességét, az ugyanis nem lehetett se túl gyors, nehogy a gabona elégjen, se túl lassú, nehogy a „liszt vastaggá, és élesé tétessen”. Amennyiben az őrlés minősége gyengének bizonyult, úgy a molárnak kárpótlást kellett fizetnie. Lopás esetén pedig a vármegye 12, illetve visszaesés esetén 25 pálcaütést írt elő.

Foglalkozott a molnárok által használt mértékkel, illetve a fizetendő vámtételekkel. Ez a megye különböző területein eltérő lehetett. Ott, ahol az őrlést árvíz vagy éppen aszály miatt nem lehetett minden évszakban biztosítani, a malomvám több, ott pedig, ahol egész évben egyenletesen lehetett őrlölni, valamivel alacsonyabb lehetett. Így például a Gyöngyösön ez a gabonának egy tizedét, míg a bővizű Pinkán egy tizenketted részét tette ki.⁶

A malomrendszabályokat a vármegye időről-időre megújította, igazítva azokat a változó jogi környezethez, a kialakuló új szokásokhoz, csalási, lopási trükkökhöz, valamint a technikai újításokhoz.

Az országos és megyei szabályozáson túl a molnárok számára adott esetben komoly kötöttséget jelenthetett a molnárcéhben való tagság is. Igaz, ezt sokáig az apáti és gencsi molnárok valaméért el tudták kerülni. A vármegye csak 1759. március 17-én kötelezte a kőszegi uradalomhoz tartozó németgencsi molnárokat, hogy szegődjenek a Gyöngyös vizén levő molnárok céh-

³ Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp., 2000. 183. p. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok)

⁴ 1751:14. tc. Az országban a közönségre nézve káros malmok megszüntetéséről. In: Magyar törvénytár. 1740–1835. évi törvénycikkek. Ford. Csiky Kálmán; magyarázatokkal és utalásokkal kíséri Márkus Dezső. Bp., 1901. 80–83. p.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) Kézírtattár. Malomrendszabályok. Ordo molaris, 1801.

⁶ Uo.

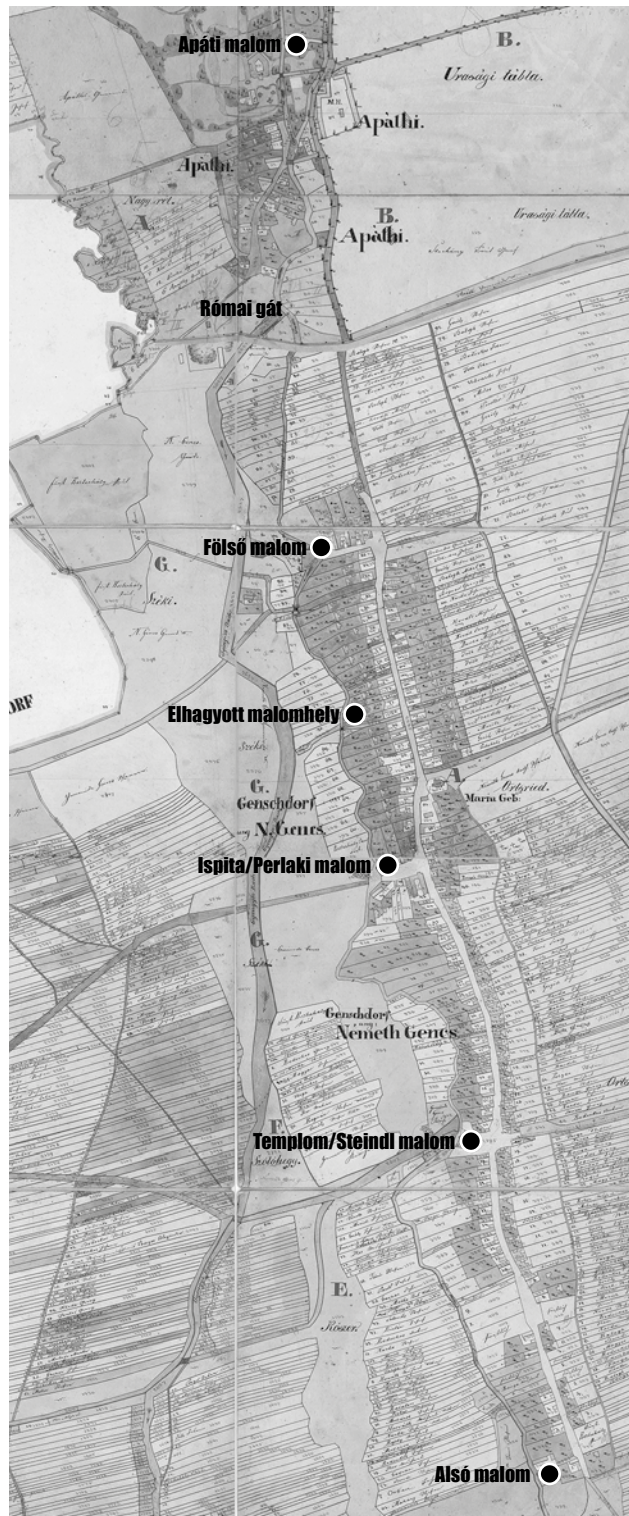
egyesületébe, amelybe aztán – céhpénz fizetése nélkül – be is fogadták őket.⁷

BIRTOKTÖRTÉNETI MORZSÁK A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁSIG

Sajnos a korai időszakra vonatkozóan gencsi és apáti malmokra utaló forrásaink meglehetősen esetlegesek. A helyzetet tovább nehezíti, hogy a mai Gencs-apáti területéhez tartozó, a 19. századra majorsággá alakuló Besenyő faluban is létezett egy malom. 1570 körül Désházi Bálint birtokolta, 1620-ban Chemetey István gyermekei tiltakoztak az eladományozása ellen.⁸ Későbbi sorsáról keveset tudunk, a 18. századi katonai térképen már nem jelölik helyét.⁹

Egyik első írott adatunk az apáti malomra vonatkozik. 1328-ban Hollósy Máté fia, János elzálogosította a falu fele részét a Gyöngyösön lévő kétke-rekű malom felével egyetemben Czáki Nagy Miklós utódainak.¹⁰

1571-ben a malom a Chemetey család tulajdonát képezte, s a két Chemetey fivér, István és Pál vitájában is megemlézték, mint elhagyott malmot.¹¹ Az épületet, amikor 1631-ben, Chemetey György eladta birtokrészét testvéreinek, szintén megemlézik, mint a kastélyhoz tartozó épületet.¹² 1720-ban

⁷ Nádasy Lajos: A falusi és mezővárosi céhes kézműipar helyzete Vas megyében a 19. században. = VSz, 1986. 1. sz. 119. p.

⁸ MNL VaML Helytörténeti lexikon cédula anyaga (továbbiakban: Helyt. lex.) Apáti, 26. p.; MNL VaML Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára (továbbiakban: VSZHLT.) Jegyzőkönyvek, 23. köt., 378. p. 331. sz.

⁹ MNL VaML VSZHLT. Statutoriae Kris 1620.

¹⁰ MNL VaML Helyt. lex. Nagygyencs, 6. p., MNL Országos Levéltára (továbbiakban: OL) DL 40538.

¹¹ MNL VaML Helyt. lex. Nagygyencs, 17. p.; MNL VaML VSZHLT. Jegyzőkönyvek, 6. köt., 567. p. 206. sz.

¹² MNL VaML Helyt. lex. Nagygyencs, 39. p.; MNL VaML VSZHLT. Jegyzőkönyvek, 29. köt. 46. p.

az apáti kastélyról készült összeírás szerint ezt, valamint a molnárházat a Bertha család építette. A molnárház két szobából, konyhából, kamrából és a hozzá tartozó istállóból és szekérszínből állt. A malom alatt egy szürkálló is állt. A molnár az ingatlant 1500 Ft-ért bérelte, aminek fejében egy hat szekér szénát termő rét is megillette.¹³

A Gencsapáti gencsi részén fekvő malmok évszázadokon keresztül a kőszegi uradalomhoz tartoztak. 1445-ben a Habsburgok, a későbbi III. Frigyes császár (1415–1493) – utószülött László nevében – elfoglalta az uradalmat, és az, az 1491-ben megkötött pozsonyi béke értelmében továbbra is a Habsburgok tulajdonában maradt. Kőszeg 1532. évi ostroma után a birtok a vár hős kapitányának, Jurisics Miklósnak (1490–1543) kezébe került, akit élete végéig Kőszeg bárójává neveztek ki. Az ő halálát követően az uradalmat zálogként unokaöccsei, ifj. Jurisics Miklós és Jurisics János vették át. A zálogosok természetesen a lehető legtöbbet igyekeztek kisajtolni a birtokból, tették ezt oly mértékben, hogy egy idő elteltével azt a jobbágyok már nem tudták elviselni, így tényleges földesurukhoz, a császárhoz fordultak segítségért. A hosszas pereskedés során a jobbágyfalvak számára 1567-ben új urbárium készült. Eszerint Gencsen hat malom állt, amelyek a kőszegi uradalomnak tartoztak szolgálattal, bár ezek közül kettő a nagy-gencsi plébánosnak is szolgálatot tett. Az uradalom mindegyiktől az alábbiakat kapta: Szent György napján négy mérő búzát és rozsot, ugyancsak ennyit Szent Mihály napján, továbbá Szent Jakab napon 24 cipót és 2 tyúkot, karácsonyra 24 cipót és 2 tyúkot, míg húsvétra 24 sült kalácsot vagy peracet (4-et 1 pfennigért),

¹³ MNL OL E 156 a Urbarium et conscriptiones fasc. 001. nr. 053/a.

2 sajtót és 24 tojást. A malmokhoz állítólag nem tartozott földterület. Az új urbárium azonban még két malomról tett említést, amelyek a nagy-gencsi plébánia-templomnak szolgáltak, az uradalomnak pedig robottal tartoztak. Jurisics állítása szerint a felmérés elkészítésekor ennek Georgl Mullner volt a tulajdonosa.¹⁴

1570-ben ifjabb Jurisics Miklós pénzügyi vitába keveredett Szombathely mezővárosával. A megegyezést a város vezetői csak halogatták, míg Jurisics megelégedte a dolgot, és a birtokához tartozó Gencsen az itt lévő gát segítségével lezárta a Gyöngyös folyását. 13 malom maradt víz nélkül, közülük hét Szombathelyen.¹⁵

Egy malom építéséhez, illetve annak karbantartásához komoly anyagi erő szükségeltetett. A tény, hogy Gencs földesurai közül többen komoly vagyonnal és hatalommal rendelkeztek, kedvezően hathatott a malmok számának alakulására. 1583 februárjában Rudolf király egyik gencsi malmának felépítéséhez 200 szál fa leszállítását követelte Kőszeg városától. A kőszegiek azonban csak a követelt mennyiség töredékét, 40 szál adtak, ezért Grafenauer Kristóf élelmezési főbiztos március 27-én rájuk pa-

¹⁴ Prickler, Harald: Egy urbéri konfliktus a kőszegi uradalomban a 16. században. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2003. 86. p. E közlés szerint tehát Gencsen nyolc malom állhatott, amely már csak a hely szűke miatt is erősen kérdéses.

¹⁵ Horváth Tibor Antal: Szombathely a XV–XVIII. században. Sajtó alá rend. Kiss Gábor. Szombathely, 1993. 174. p. (Acta Savariensia; 8.) Jurisics nyilvánvalóan a római gátat zárta le, szükségszerűen elvonva így a víztől a saját malma- it is. Azonban így a Gyöngyös Gencstől Szombathelyig tartó szakaszán összesen hat malom lehetett. E szám sokkal valószínűbb, mint az urbáriumban említett nyolc. Valószínűleg az uradalom tulajdonában lévő, de a plébániának szolgálatot tevő malmokat kétszer számolták.

rancsolt, hogy a többit is szállítsák le.¹⁶ Az uralkodónak az épület elkészíttetése nem okozott különösebben nagy gondot, ugyanis 1584-ben már nemcsak a fát, hanem téglát is a várostól kérte, igaz ezt már a kanizsai élelmezési hivatal sóval némileg ellentételezte is.¹⁷

1609-ben Belowitthy Ferenc és felesége, Gyeorffy Katalin a Gyöngyös-folyón lévő, Gencs falu felső végénél található háromkerekű malmukat Káldy Istvánnak adták örök jogon a malomhoz tartozó házzal, szántókkal és rétekekkel.¹⁸

Az 1650-ben felvett protestáns egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a két malom jövedelméből Szent Jakab egyházát illeti 100, illetve 90 köből gabona, továbbá a Felső Malomtól 12 köből gabona.¹⁹

1669-ben a Szécsiek osztályt tettek maguk között. Az ekkor készült összeírás szerint a családot gencsi malmuk után 80 köből gabona illette. A faluban fekvő másik három malom után censzus járt neki, összesen 48 köből.²⁰

Az 1756-os Batthyány-féle vizitáció leírja a gencsi templom malmát, amelynek jövedelméből fizették a plébánost és az iskolamestert. A malom háromkerekű, a Gyöngyös-patakon forog, körülbelül a falu közepén. A molnár a kertet használhatta, ezen felül bírt még négy hold földet is. Ezekért a

templomnak fizetett évi öt forintot, valamint jövedelmének ¼-ét.²¹ Az 1780-ban felvett Szily-féle kánoni vizitáció gyakorlatilag megerősíti az előző egyházlátogatás adatait, szintén megjegyezve, hogy a malom a falu közepén található, és hogy negyedes, vagyis a molnár a bevételnek negyedét kapja.²²

1767 júniusában a vármegye bizottságot küldött ki a németgencsi Felső Malomnak és a mellette lévő gátnak a megvizsgálására. A bizottság megállapította, hogy a malom feje, mintegy 20 „caltnyira”²³ föl van véve, „Mellyért azon gátot az előbbi Statusban conserválni majd lehetetlen”. Az épület nem rendelkezik semmiféle pusztazúgóval, ráadásul a patak medre, az Alsó Malomtól kezdve, tele van fatörzsekkel és ágakkal. A jelentés szerint a gát azért szakadt ki, mivel az Alsó Malomtól a víz folyását annyira feltartóztatták, hogy az felduzadva a gátat elszakította. A bizottság a malom javítására – szokásjog alapján – az Esterházy herceget kérte fel.²⁴

Ettől kezdve a falu malmait egyre gyakrabban ellenőrizte a vármegye. 1771-ben Rosty Ferenc, Eölbey Antal kérésére malomfejéről tett jelentést. Sajnos forrásunkból nem derül ki, hogy Eölbey tulajdonosa vagy molnárja volt-e a malomnak.²⁵ 1779-ben pedig

¹⁶ MNL VaML Helyt. lex. Nagygyencs, 17. p.; MNL VaML Kőszegi Fiókleveletára (továbbiakban: KFL) Acta Miscellanea (továbbiakban: Acta Misc.)

¹⁷ MNL VaML Helyt. lex. Nagygyencs, 20. p.; MNL VaML KFL Acta Misc.

¹⁸ MNL VaML Helyt. lex. Nagygyencs, 32. p.; MNL VaML VSzHt. Jegyzőkönyvek, 22. köt., 260. p. 331. sz.

¹⁹ MNL VaML Helyt. lex. Nagygyencs, 43. p.; Országos Széchenyi Könyvtár, Folia Hungarica, 206. Protestáns egyházlátogatási jegyzőkönyv. 150-152. p.

²⁰ MNL VaML Helyt. lex. Nagygyencs, 47. p. NRA. 351/36.

²¹ Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (továbbiakban: SzEL) Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Batthyány 1756. 541-571. p.

²² SzEL Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Szily 1780. 9. köt. 149-166. p.

²³ Calt: Feltehetőleg a zoll (hüvelyk) szó változata. Egy pozsonyi hüvelyk 3,17-3,25 cm. Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp., 1978. 71. p. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. IV., Levéltártan és történeti forrástudományok; 3.)

²⁴ MNL VaML Vas Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai (továbbiakban: Vvm NK ir.) Köz- és kisgyűlési iratok. 1767. június 11. 86. cs.

²⁵ MNL VaML Vvm NK ir. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (továbbiakban: Kjkv.) 1771.

Bertha János Apátiban fekvő malmának malomfejét vizsgálta bizottság.²⁶

1780-ban a vármegye Lukácsházától a Rába torkolatáig felmérte a Gyönös-patak malmait. Az irat témánkra vonatkozó része megállapítja a Felső Malom kapcsán, hogy a malomgátat vissza kell helyezni és ki kell tisztítani, a Kanicsári Malom árkat ki kell javítani és meg kell erősíteni, továbbá ettől a malomtól lejjebb a medret meg kell tisztítani a homoktól és az ágaktól. Ezután a vizsgálók leereszkedtek Laky Mihály malmához, majd pedig, a plébánia malmához, és az Alsó Malomhoz. Ezen a szakaszon a patak medre eltömődött fatörzsekkel, homokkal és tövisekkel, így a jelentés javasolta, hogy a medret tisztítsák ki és nagyobbítsák meg.

Az irathoz készült térképen is öt malom figyelhető meg, ezek sorrendben: Felső Malom, „negyedik malom”, „harmadik malom”, Egyházi Malom, Alsó Malom. Ezt a térképet összevetve mind a szöveggel, mind pedig az 1857-ben készült kataszteri térképpel megállapíthatjuk, hogy időközben egy malmot Gencsen megszüntettek. Ez – ha az 1780-as elnevezést vesszük alapul – minden bizonnyal a „negyedik malom” lehetett, ugyanis az első katonai felmérésen jól azonosítható a Felső-, és a harmadikként feltüntetett Ispita Malom. A patakparton azonban e kettő között már épület nincs feltüntetve.²⁷

Az 1828-as országos összeírás szerint az apáti malmot Balaton József bérelte.²⁸ Gencs esetében a forrás csak felsorolja a molnárokat: Németh Ferenc,

²⁶ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1779. 347. p.

²⁷ Az 1857-es kataszteri térképen egy rendkívül kicsi, 118-as számot viselő parcella jelzi, hol lehetett az egykori malom. Ma ide a Hunyadi útról földút vezet ki.

²⁸ MNL VaML Vas vármegye adószedőjének iratai. Országos összeírások. (továbbiakban: Oó.) Apáti, 1828.

Gróf Mátyás, Németh István, Pártl Antal. Mindannyian egy-egy legénnyel folytatták mesterségüket. Az itteniek közül egyedül Pártl Antal személyét tudjuk malomhoz kötni, ugyanis a mester János nevű fiának 1850. február 18-i születésekor az atyát „a templom molnárja” titulussal illette a plébános.²⁹

20 évvel később az 1848-as választásokra készült névjegyzékben Gencsen csak Steindl Antal és Pártl Antal neve mellé tüntették fel molnár mivoltukat, ők mindketten 100 forinttal adóztak.³⁰

Apátiban a névsorban nem találunk molnárt, de tudjuk, hogy ekkor már Steindl Zsigmond itt működött. Steindl Nagycsömötéről költözött Apátiba, és feleségével, Stróbl Máriaival 1844 és 1846 között vehette át az apáti malmot.³¹

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁSTÓL AZ ÁLLAMOSÍTÁSIG

A feudális rendszer és jobbágyság megszűnésével feltételezhetnénk, hogy a malmok jogi szabályozása területén is gyökeres fordulat következett be. Ez azonban nem így történt. Az 1850. április 5-én kiadott uralkodói pátens megszüntetett számos földesúri jog alapján szedett adót és vámot, azonban az úgynevezett kisregálék, amelyek közé az italmérés, a mészárszék joga mellett a malomtartás is tartozott, megmaradtak.³²

Később a helyzet e tekintetben annyiban módosult, hogy a modern gőz-

²⁹ MNL VaML Oó. Némethgencs, 1828.

³⁰ MNL VaML Vas Vármegye Központi Választmányának iratai. Szombathelyi kerület

³¹ 1844. október 6-án Steindl Mária születését még a nagypősei keresztelési anyakönyvbe jegyezték fel, két évvel később, Károly nevű gyermekük 1846. november 5-i bejegyzését már nagycsömöti keresztelési anyakönyvben találhatjuk.

³² *Seedoch, Johann: Urbérrendezés Vas megye nyugati részén.* In: *Előadások Vas megye történetéről.* 2. Szerk. Tilcsik György. Szombathely, 1993. 201. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 6.)

malmokra a földesúri malomjog az 1880. évi 34. törvény értelmében már nem terjedt ki. A molnárok számára jelentős változást jelentett, hogy a vízhasználattal kapcsolatos szabályok ellenőrzése az 1885. évi 23. számú a vízjogról szóló törvény nyomán létrejövő kultúrmérnök hivatalokhoz került.

Az 1872. évi ipartörvény megszüntette a céheket, így a molnárság gyakorlatilag érdekvédelem nélkül maradt.³³ Ez a fajta „magára hagyottság” kényszeríthette arra a Gyöngyös menti malmos gazdákat, hogy épületeik és üzemeik védelme érdekében együttműködésre lépjenek. Az 1879-es év tavaszi árvizei megrongálták a gencsi gátat, viszont sem a megye, sem pedig a karbantartást addig végző Esterházy uradalom nem kívánta finanszírozni a helyreállítást.

³³ 1872:8. t.c. Az ipartörvény. In: Magyar törvénytár. 1872–1874. évi törvények. Szerk. Márkus Dezső et al. Bp., 1896. 22–32. p.

Képeslap Nagygyöngyösről
(OSZK, Magyar települések 1945 előtt; Nagygyöngyös)

tást. Ennélfogva a gáttól délre fekvő 34 molnár és malomtulajdonos úgy döntött, hogy megalapítja a Gyöngyösapáti Perint-gát érdekeltséget, amelynek feladata a létesítményen keletkező kisebb hibák és hiányosságok javítása lett.³⁴

A korszakra jellemző tőkés fejlődés hatása alól a malomipar sem vonhatta ki magát, mi több, a dualista állam gazdasága számára az iparág húzó ágazattá nőtte ki magát. Ez a jól ismert történeti tény részben a magyar gabonatermesztés kiváló adottságainak, részben pedig a bajor származású Mechwart András (1834–1907) találmányának, a Ganz-féle Hengerszékének volt köszönhető.³⁵

³⁴ MNL VaML Testületek. A Gyöngyösapáti Perint-gát Érdekeltség iratai. (továbbiakban: GyaPÉ ir.) Pénztárkönyv.

³⁵ Magyar néprajzi lexikon. 4. köt., N-Szé. Főszerk. Ortutay Gyula. Bp., 1981. 132. p.

A Perlaki/Pekovics/Ispita Malom fotója, 20. század eleje
(Perlaki Judit gyűjteménye)

Ahhoz, hogy egy malom megfelelő minőségben, nyereségesen és versenyképesen tudjon termelni, mindenképpen lépést kellett tartania a technikai újításokkal, amelyek megvalósításához a régi birtokosok már nem rendelkeztek sem megfelelő tőkével, sem szakértelemmel. Ebből kifolyólag az egykori földesúri családok szépen lassan rákényszerültek arra, hogy eladják malmaikat.

E tendencia alól kivételt jelentett az apáti malom esete, ahol nem történt meg az értékesítés, sőt, a Steindl család majd' 70 évig őrlött itt. Igaz, időközben az öreg molnár, Steindl Zsigmond 1879-ben elhalálozott, de fia, Károly átvette tőle az üzemet, s vitte azt egészen 1904-ig, amikor valószínűleg épp a malom átépítése miatt elhagyta bérleményét.³⁶ Az átépítés során itt is turbinával látták el a malmot, de hogy a

³⁶ Malomépítések Vas megyében. = Molnárok Lapja (továbbiakban: ML), 1904. okt. 1. 881. p.

felújítást követően ki vette ki az üzemet, arról nincs információnk. 1912-től Velcsov Ferenc bérelte a malmot, míg 1918-ban gróf Széchenyi Rezső a saját kezelésébe vette, s annak vezetését újra az addigi molnárra, Velcsov Ferencre bízta.³⁷ 1924-ben a Hatos család vette bérbe a malmot, majd Hatos Pállal 1934-ben ezt a bérletet újabb 10 évvel meghosszabbították.³⁸

³⁷ Múmalom Gyöngyösapátiban. = ML, 1918. jún. 29. 525. p.

³⁸ Vasmegyei malombérlet. = ML, 1934. dec. 15. 514. p.

Gencsapátiban az első malomértékesítésre az Ispita Malom esetében került sor. Verlics Ferenc és neje 1845 óta bizonyíthatóan Gencsapátiban élt³⁹, feltehetőleg 1862-ben az általa már régóta árendált (bérelt) malmot vásárolhatta meg az Esterházyaktól. 1871-ben a tulajdonjogot átadták lányuknak és vejüknek, Verlics Franciskának és férjének, Steindl Ferdinándnak. Az 1839-ben született Steindl⁴⁰ maga is molnárdinasztiából származott: apja, Zsigmond ekkor az apáti malmot, míg nagyapja korábban a nagycsömötei malmot árendálta. Az ifjú Ferdinándnak ez a vállalkozása azonban úgy tűnik, nem úgy alakult, ahogy a család elképzelhette, ugyanis 1883-ban Löffler Móricz és Deutsch Salamon végrehajtási árverésen megszerezték az ingatlan tulajdonjogát, és még ugyanezen évben – több mint 2700 Ft-os haszon mellett – tovább is adták Panger Antal, valamint Pranger János és Szabó Mária részére. A malom 1885-ben jutott a későbbi névadója, a Pekovics, vagy később Perlaki család tulajdonába. A vételárat Kovács Anna, Pekovics Mihály neje fizette ki, pontosabban az ő nevére került az ingatlan.⁴¹

Egy 1896-os műszaki terv szerint a malom 3 vízkeréken járt, amelyek 95 cm átmérőjű köveket hajtottak.⁴² Az üzembe a Ganz-féle hengershéket nagy valószínűséggel 1899-ben szerelték be, ekkor az épületre egy új emeletet is fel-

³⁹ Verlics Franciska születése: Gencsapáti kereszteltek jegyzőkönyve, 1845. december 13. Apa: Verlics Ferenc, nemtelen molnár, anyja Soós Erzsébet.

⁴⁰ Nagypősei kereszteltek anyakönyve, 1839. október 16.

⁴¹ MNL VaML Szombathelyi Járásbíróság iratai. Telekkönyvi iratok. Telekkönyvi betétek (továbbiakban: SZJ ir. Tkv. Bet.) Nagygyencs, 399.

⁴² MNL VaML Kézirattár. D 5. Dalos Andrea-Czink Zsuzsanna: A Gyöngyös menti malomipar emlékei. A gencsapáti Pekovics-féle vízimalom története. [Szombathely], 1975. (továbbiakban: Dalos-Czink, 1975.) 10. p.

Üdvözllet Nagyencsről
Steindl Ernő
múmalmá

Steindl Károly lakháza

Róm. kath. templom

Posta

Képeslap Nagyencsről, 20. század első fele
(Böröcz Lászlóné gyűjteménye)

húztak.⁴³ A világháború alatt, 1916-ban Pekovics Mihály molnár megrendelt a Pohl E. és Fiai cégtől 7799 koronáért egy Francis rendszerű turbinát. Az új eszköz egy egyszerű és egy komplikált hengershéket, továbbá egy 95 cm átmérőjű malomkereket, egy koptatót, egy daratisztítót és egy 8,75 lóerős villamos generátort hajtott. A berendezés tervei 1917-re készültek el, s valószínűleg a beruházás maga 1921-ben fejeződött be, amikor is Pekovics-malom megkapta az új vízhasználati engedélyét.⁴⁴

A templom malmát különös jogi helyzet jellemezte. A haszonvétel ugyanis a templom tulajdonát képezte, így annak működését részben – a canonica visitatio alapján – a kegyúr, vagyis az Esterházy

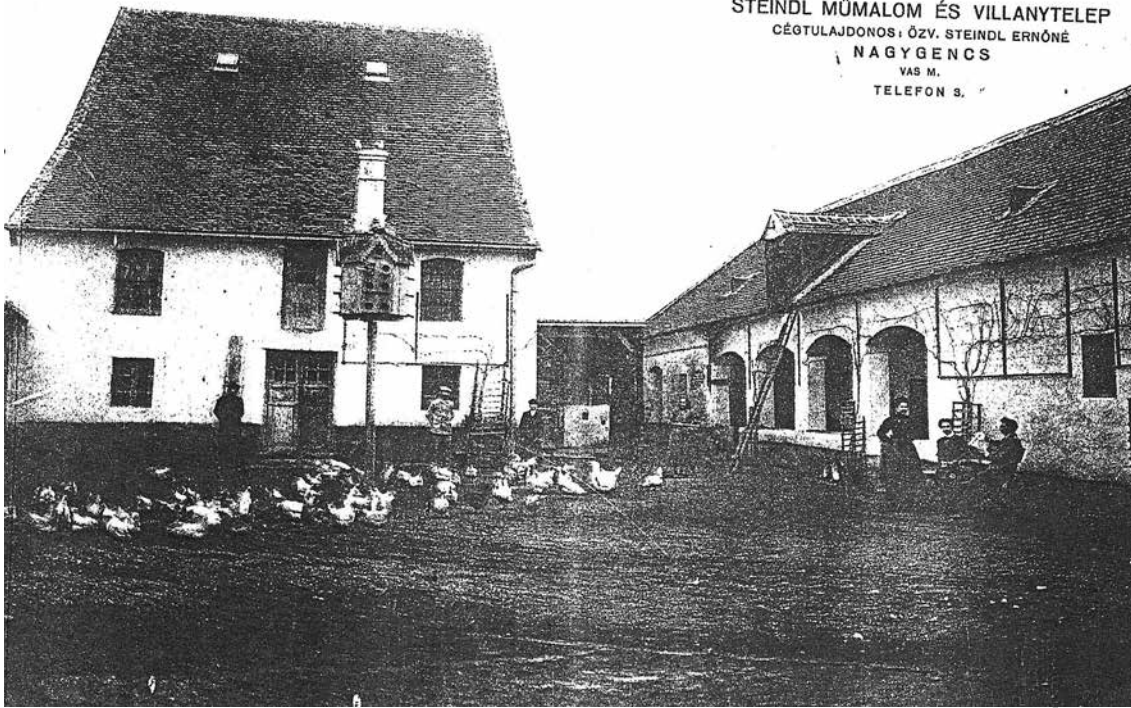
család finanszírozta. Az üzemet 1851-ben Hudecz József és neje, Kiss Rozália vette bérbe. Sajnos nem lehet tudni pontosan, hogy ez a bérlet meddig tartott. Az utolsó általunk talált szerződés időtartama 1866-ban járt le, de Hudecz Józsefnek 1869-ben még Németgensen született gyermeke.⁴⁵ Őt feltehetőleg az a Pekovics Mihály követte a bérlők sorában, akit előzőleg az Ispita Malom kapcsán már megismerhettünk. Az ő esetében sem rendelkezünk bérleti szerződéssel. Az bizonyos, hogy 1873-ban a család már a malomházban élt, és 1885-ben a malom felújítása okán negyedévnyi árenda-díjat elengedtek neki.⁴⁶ A malom bérlőire azonban ettől kezdve csak a Gyöngyösapáti Perint-gát Ér-

⁴⁵ Hudecz János születése: Gencsapáti keresztelték jegyzőkönyve, 1869. március. 29. Apa: Hudecz József, „molitor”

⁴⁶ SzEL Gencsapáti Plébánia iratai. 8. dob. Malomiratok (továbbiakban: GP Malomir.)

⁴³ Dalos-Czink, 1975. 13. p.

⁴⁴ Dalos-Czink, 1975. 14. p.

Képeslap a Steindl-malomról, 20. század első fele
(Böröcz Lászlóné gyűjteménye)

dekeltség befizetéseiből következtethetünk. Itt a malom tagdíját 1887 és 1904 között Bendly Sándor molnár fizette.⁴⁷

1904-ben a malom alapvető átalakításokon esett át. A beruházás költségei érték a 17 758 koronát. Ezt a templom a törzsvagyonából és a misealapokból adott kölcsönökkel tudta finanszírozni, amelyet a malombérből törlesztettek vissza.⁴⁸ Ekkor szereltek be az épületbe egy Pohl-féle állótengelyű turbinát, amely optimális esetben 22 lóerőt tudott kifejteni.⁴⁹

Az átalakítást követően az üzemet Steindl Károly vette bérbe, évi 1200 koronáért. A malomhoz hozzátartozott egy molnárlakás, istálló, kamra, zsuppos pajta, kaszáló, két kiskonyhakert, és a Gyöngyösön túl négy hold szántóföld. A bérlő bérleti díjon felül, a cano-

nica visitatio szerint kötelezte magát, hogy évente, negyedévi részletekben 40 mérő tiszta búzát és 40 mérő tiszta rozst a plébánosnak, 8 mérő búzát és 8 mérő rozst pedig a tanítónak átad, illetve haszonbéri összeg címén évi 96 koronát, továbbá zsuppoltatás címén évi 6 koronát a templompénztárba befizet.⁵⁰ A bérlet létrejöttét a molnár a sajtóban is közzé tette: „Steindl Károly molnár, ki ez ideig a gyöngyös-apáti uradalmi malmot bírta bérbe, f. hó 1-étől a németgencsi (Vas-megyé) úgynevezett falu malmot vette ki bérbe, melyet a kor igényeinek megfelelően vámórlésre be fog rendezni, tavasszal pedig a vízmű lesz turbina-hajtásra átalakítva”.⁵¹

⁴⁷ MNL VaML GyaPÉ ir. Pénztárkönyv.

⁴⁸ SzEL GP Malomir. Nagy Albert levele.

⁴⁹ Műszaki leírás, Böröcz Lászlóné tulajdona.

⁵⁰ SzEL GP Malomir. Haszonbérleti szerződés, 1904.

⁵¹ Német-gencsi malombérlet. = ML, 1905. jan. 7. 16. p.

A bérlet 12 esztendőre szólt, de a malom már 1917-ben komoly átalakításra szorult, így végül a plébános – egyeztetve a kegyúrral és Mikes János (1876–1945) szombathelyi püspökkel – úgy döntött, eladja az ingatlant. Feltehetőleg hosszas alkudozás után 54.000 koronaért a bérlő és felesége – Steindl Károly és Bodó Mária – vásárolta meg az épületet vízjoggal s a hozzá tartozó területtel együtt. A szerződésbe egy egészen egyedi pont is belekerült: a molnár kötelezte magát, hogy a plébánosnak „minden év szeptember havában 20 mázsa búzát és 18 mázsa rozsot, míg a kántortanítónak, 4 mázsa búzát és 3, 6 métermázsa rozsot” kiszolgáltat.⁵²

Az Esterházy uradalom, úgy tűnik, nem tudott lépést tartani a technikai fejlődéssel és a nyomasztó konkurenciaharcokkal. Emiatt szépen lassan a faluban lévő többi malmát sem árendálta ki, hanem értékesítette azokat. A család hitbizománya az Alsó Malmot 1895-ig birtokolta. Molnárjait pontosan itt is csak a Gyöngyösapáti Perint-gát Érdekeltség jegyzőkönyvének segítségével tudjuk beazonosítani. A 19. század végén – 1874-től bizonyosan⁵³ – Aumüller Pál öröklött itt, valószínűleg 1898-ig. 1895-ben az Esterházyak az ingatlant 8000 Ft-ért eladták a Gothard családnak, név szerint Gothard Sándornak (1859–1939) és nejének, Háczy Júliának.⁵⁴ Lehetséges, hogy Gothard Sándor nem is a malom hagyományos funkciójában látott fantáziát, hanem a létesítmény duzzasztója segítségével kialakított öntözőrendszerben. A Gyöngyösből kivett vízzel 59 hold rétet sikerült vízzel

ellátni. Nehézséget jelentett azonban, hogy területre 575 m hosszú főcsatornát kellett kiépíteni, amely idegen területeken vezetett keresztül. Ez az öntözést költségessé tette.⁵⁵ Az új tulajdonos új bérlőket hozott, 1899-től 1909-ig Kauffmann Nándor vitte az üzemet,⁵⁶ majd 1910-ben Proiszl Ede váltotta ki ide iparendélyét, de azt 1913-ban már vissza is adta.⁵⁷ Ezt követően pár évig nem tudjuk azonosítani az üzem tényleges vezetőit. Lehetséges akár az is, hogy a háborús évek alatt hadifoglyok vitték az üzemet, de erről adatunk nincs. Annyi bizonyos, hogy 1918-ban Hatos István fizette az üzem kötelező gáthozzájárulását.⁵⁸ A malmot végül a Gothard család is értékesítette, 1918-ban a búcsú szarmazású Barcs Antal vásárolta meg, s vette azt saját kezelésbe.⁵⁹

Sajnos a nagygyeneci Felső Malom kapcsán sem rendelkezünk túl sok információval. A szintén az Esterházyak tulajdonában lévő malmot Aumüller Ferenc 1884-ig árendálta, majd tőle a lékai születésű Gruber János vette át, aki a ludadi malmot hagyta ott a Felső Malom kedvéért.⁶⁰ Gruber egészen 1899-ig vitte vállalkozását, amikor is Putz Gyula megvásárolta azt az Esterházyaktól.⁶¹

A századfordulót követően – feltehetőleg a piac telítettsége miatt – az apáti és geneci molnárok úgy döntöttek, az egymás közti verseny korrektségére törekedve egyezséget kötnek, amelynek pontjait a sajtóban is meg-

⁵² SzEL GP Malomir. Adás-vételi szerződés, 1917.

⁵³ Aumüller Mária születése: Gencsapáti kereszteltek jegyzőkönyve, 1874. április 21. Apa: Aumüller Pál, „molnár”, anya: Kovács Mária.

⁵⁴ MNL VaML SZJ ir. Tkv. Bet. Nagygyenecs, 577. sz.

⁵⁵ Dóka Klára: Régi öntözések Vas megyében. = VSz, 1979. 2. sz. 258. p.

⁵⁶ MNL VaML GyaPÉ ir. Pénztárkönyv.

⁵⁷ MNL VaML Szombathelyi járás főszolgabírójának iratai. 1913/7085.

⁵⁸ MNL VaML GyaPÉ ir. Jegyzőkönyv.

⁵⁹ Nagygyeneci malomvétel. = ML, 1918. okt. 5. 768. p.

⁶⁰ Gruber Anna születése. Nagypösei római katolikus keresztelési anyakönyv, 1883. május 21.

⁶¹ MNL VaML SZJ ir. Tkv. Bet. Nagygyenecs, 730. sz.

Fotó a Perlaki-malomról, 20. század első fele
(Perlaki Judit gyűjteménye)

jelentették. A molnárok – nevezetesen Steindl Károly, Proiszl Ede, Pekovics Mihály és Velcsov Ferenc – megállapodtak abban, hogy a vármegye szabályrendeletében foglalt vámokat és őrlési díjakat magukra nézve kötelezőnek tekintik, és azok alá nem ígérnek, továbbá nem csuvaroznak, azaz a molnár saját fogatával a potenciális őrlőtől nem gyűjti be a gabonát, s nem osztja vissza az őrleményt, vagyis nem fognak maguknak ilyen módon ügyfeleket. A szerződők egyezségük megszegése esetén 100 korona „kárdíj” megfizetésére kötelezték magukat.⁶²

Az első világháború okozta mezőgazdasági konjunktúra úgy tűnik, kihatott a malomiparra is. Legalábbis erre utal, hogy a rekvirálások és a szabott őrlési díjak ellenére a molnármes-

terek kezében keletkezett akkora tőke, amely lehetővé tette számukra, hogy malmot vásárolhassanak. Nem lehet ugyanis véletlen az, hogy Barcs Antal 1918-ban⁶³, Steindl Károly pedig 1917-ben vette saját tulajdonba üzemét,⁶⁴ továbbá Pekovics Mihály 1916-ban turbinát telepített, amihez szintén jelentős tőke szükségeltetett.⁶⁵

A molnár vállalkozások, molnár családok folyamatos anyagi gyarapodásának egyik elsődleges akadálya a molnár – aki általában nemcsak a családfő, de az üzemvezetői szerepet is magára vállalta – halála lehetett. Magától érte-

⁶³ Nagygyéncsi malomvétel. = ML, 1918. okt. 5. 768. p.

⁶⁴ SZEL GP Malomir. Adás-vételi szerződés, 1917.

⁶⁵ MNL VaML A szombathelyi Reich Gépgyár Vas- és Fémöntöde iratai (továbbiakban: Reich Gépgy. ir.) 62. dob.

⁶² Vasvármegyei molnárok egyezménye. = ML, 1913. szept. 20. 1246. p.

tődik, hogy ilyen esetben, ha az utódlásról nem tudtak gondoskodni családon belül, az özvegy részéről felmerülhetett az ingatlan eladása is. Feltehetőleg ezért hirdette meg 1912-ben Pekovics Mihályné is malmukat.⁶⁶ Az eladásra végül nem került sor, sőt, mint már előbb említettük, ifjabb Pekovics Mihály nemcsak átvette atyai örökségét, de még komoly technikai fejlesztést is végrehajtott rajta.⁶⁷

A Steindl család esetében a családfő, Steindl Ernő halála után az özvegy a krízises időszakot úgy kívánta áthidalni, hogy 17 éves fiukat megpróbálta tanoncként elhelyezni, s míg ő a szakmát kitanulja, a turbinás, ötjáratú, síkszítákkal felszerelt vízimalmot ki akarta adni bérbe.⁶⁸ A nehézségek ellenére, illetve azzal együtt Steindl Ernőné 1936-ban mégis villanyteleppé tudta fejlesztette üzemüket.⁶⁹

A gencsi és apáti molnárok virágkorának teljesen a kommunizmus vetett véget. Már a világháború óta folyamatosan növekedtek terheik, de Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-i kecskeméti beszédét követően gyakorlatilag ellehetetlenült helyzetük. Barcs Antal, Putz Gyula, Steindl Ernő, Perlaki József, Hatos János kuláklistára kerültek, s folyamatos atrocitásoknak lettek kitéve.

Steindl Ernőt 20 mázsa rozs vásárlása miatt már 1948 februárjában 4 hónapnyi fogházbüntetésre ítélték,⁷⁰ ezért, hogy terhein csökkentsen, „önként” felajánlotta földjét a helyi ter-

melőszövetkezetnek. A sokadik pénzbüntetés után azonban már nem tudta működtetni üzemét, bezárta vállalkozását, elbocsátotta alkalmazottait. Ezt követően azonban Steindl Ernőt letartóztatták és malmát állami tulajdonba vették.⁷¹ Hasonlóan járt a többi gencsapáti molnár is; példának okáért Putz Gyula munkaiügyi perbe keveredett bele, a DÉFOSz (Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége) helyi szervezete jelentette fel.⁷²

Mindegyik malom állami tulajdonba került, azonban az állam nem tudta olyan határfokkal, olyan nyereséggel működtetni ezeket az üzemeket, mint ahogy tették az egykori tulajdonosai. Idővel szükségszerűen be kellett ezeket zárni.⁷³ Az Apátiban fekvő Hatos malom alkatrészeit a kiállítóhelynek berendezett kőszerszerdahelyi/velemi malomba építették be. Gyakorlatilag ezzel a momentummal zárult le a molnárok nagy korszaka Gencsapátiban...

A falu emlékezetében azonban mély nyomot hagytak a molnárokkal és malmaikkal kapcsolatos emlékek. Nem véletlenül, ugyanis a rendelkezésünkre álló forrásokból is látható, hogy ezek a község társadalmi- és gazdasági fejlődése szempontjából meghatározó szereppel bírtak.

A feltehetőleg a rómaiak által készített gát miatt a Gyöngyös-patak ezen szakasza egészen kivételes lehetőséget biztosított a malomipar számára. A mai Gencsapáti területén évszázadok során némileg ingadózó malomszám a 18. század végére megállapodott. Az összesen

⁶⁶ Apró hirdetések. Üzletek. Eladó malom. = Magyar Kereskedők Lapja, 1912. ápr. 6. 19. p.

⁶⁷ MNL VaML Reich Gépgy. ir. 62. dob.

⁶⁸ Kishirdetések. Malombérbeadás. = Malomújság, 1936. ápr. 1. 17. p.

⁶⁹ MNL VaML Reich Gépgy. ir. 60. dob. Nagy-gencs.

⁷⁰ Négy-négy hónapi fogházbüntetést kaptak a rozs-feketézők. = Szabad Vasmegeye, 1948. febr. 4. 3. p.

⁷¹ A dolgozó népe lett Stendli kulák malma. = Szabad Föld, 1951. febr. 4. 6. p.

⁷² A DÉFOSz munkaiügyi bizottsága érvényt szerez a kollektív szerződésnek. = Vasmegeye, 1950. nov. 15. 3. p.

⁷³ Horváth Szilárd: Az öreg kalász és a henger. = Vas Népe, 1987. ápr. 25. 3. p.

öt malomhelybe beletartozott a mindenkori apáti földesúré, továbbá Németgensen a templom- valamint az Esterházy uradalom három malma. A kegyúri jogból következően ez utóbbi eredete is az uradalomra vezethető vissza.

Az évszázadok során megőrzött malomhelyeknek köszönhetően a falvak szerepe, ha nem is vált központivá, de mindenképpen erősödött a térségben, hisz magától értetődik, hogy a jó őrlőhelyeket távolabbi falvakról is felkeresték, s ez jótékonyan hatott nemcsak a saját, de falu egészének iparára is. A molnárok jól használták ki a dualizmus idején kialakult malomipai konjunktúrát, megragadták a kínálókozó lehetőséget, megvásárolták üzemüket, nyitottak a technikai újítások felé. Ennek köszönhetően már 1905-től bizonyíthatóan volt áram Gencsen, igaz, ezt az üzemek kezdetben csak saját felhasználásra állították elő, de később a lakosság számára is elérhetővé tették, újabb lehetőséget adva az ipar fejlődésének a faluban.

Nem hagyható figyelmen kívül a molnároknak a falu társadalmi életére gyakorolt szerepe sem. Munkájukat a patak miatt eleve össze kellett hangolniuk, így a társadalmi együttműködés terén már komoly tapasztalattal rendelkeztek. Ezt bizonyítja a Gyöngyösapáti Perint-gát Érdekltségben kifejtett tevékenységük, valamint a Vas Megyei Molnárszövetségben betöltött vezérszerepük is, amelynek a gencsi Steindl Ernő alapítója lett, s haláláig, 1936-ig alelnökeként működött.⁷⁴ A molnárok szociális érzékenysége nemcsak az önérvényesítés, de – a sajtóhíreket alapul véve – a karitatív területen is megmutatkozott.

Az államosítás után már eleve idő kérdése volt, hogy a létesítményeket

felszámolják, ugyanis a vízimalmokat nem lehetett nagyüzemi módszerekkel irányítani. A létesítmények karbantartási igényét, a minőséghez szükséges szakmai precizitást, valamint a malmokkal való versenyhez szükséges folyamatos innovációt egy állami vállalat nem tudta már biztosítani, így a gencsi malmokra is a felszámolás várt.

Dicstelen véget ért tehát a vízimalmok nagy korszaka, amely korszak meggyőződésem szerint a 19. század második felétől a második világháború végéig alapvetően meghatározta Gencsapáti fejlődését. Itt is, akár az ország egészét tekintve a malomipar húzóágazattá nőtte ki magát, s ezt a szerepét – köszönhetően a folyamatos innovációknak – egészen 1945-ig meg is őrizte. A kommunizmussal eltűnt a vízimalmok világa, ahogy a téészesítéssel megszűnt a paraszti társadalom is, amelynek a molnárság szerves részét képezte egykoron.

SZEMELVÉNYEK AZ APÁTI ÉS A NÉMETGENCSEI MOLNÁROK TÖRTÉNETÉHEZ⁷⁵

1.

A gencsi gát vizsgálata, 1767.

Alább íratlak virtute presentium recognoscáljuk,⁷⁶ hogy minek utána ezen mast folyó 1767. esztendőben, májusnak 8. napján az tekintetes nemes vármegye kegyes exmissiója⁷⁷ mellett németh gencsi Fölső Malomnak és mellette lévő gátnak revisiójára⁷⁸ kimentünk volna. Veliünk lévén Mezzei Malomban

⁷⁵ A forrásokat szöveghűen, mai helyesírással, mai központozással közöljük. A tájnyelvi kifejezéseket, jellegzetességeket azonban változatlanul hagytuk.

⁷⁶ Virtute presentium recognoscáljuk: jelen [irat] erejével igazoljuk (latin).

⁷⁷ Exmissiója: kiküldetése (latin).

⁷⁸ Revisiojára: ellenőrzésére, felülvizsgálatára (latin).

⁷⁴ Halálozások. = ML, 1936. márc. 21. 138. p.

lévő céhmester, Varga István, nem különben ugyanazon céhbeli mesteremberek Németh Ferenc, Nardai János, Alberth György és Cser Pál, az kiknek jelenlétekben az elszakasztott gátnak minémőséges okait és eredetét, az honnénd az malmas és földes uraknak nem kevés károkkal azon gencsi Fölső Malomnál lévő gátnak az árvíznek nagy ereje és terhes voltára nézve elszakasztása történnék megvizsgálván. És az nevezett molnár mesteremberek által próbált méréssel világosan tapasztaltatott, hogy a gencsi Fölső Malomnak feje húsz caltra⁷⁹ föl vagyon véve, melyért azon gátot az előbbi statutban conserválni⁸⁰ majd lehetetlen. Nem különben az malomnál semmi pusztza zúgó⁸¹ nem lévén, az által is vagyon az víznek ereje fönt tartatik. De másképpen is azon Gyöngyös vízének folyása az Alsó Malomtúl fogva megvizsgáltatván, tapasztaltuk, hogy az törzsökkel és ágakkal bé lévén töltve, és nyölvő. De azon kívül is, az megírt Alsó Malomtúl fogva harmadfél és respective⁸² három öl⁸³ szélességű lévén, az víznek folyása annyira tartoztatik, hogy meg nem térhetvén folyásában, szükséges magát valahol kiadni és a sok akadások miatt a jelentett gátot elszakasztván. Mindazonáltal az, mint azon molnár mesteremberek hitelesen referálták⁸⁴, hogy a gencsi Fölső Malom ugyancsak az előbbi státusában megmaradhatna, ha az méltóságos hercegi ház azon gátnak az, mely annyi károkat okoz conservatioját⁸⁵ magára venné, mivel úgyis ez előtt is, az, mint az molnár meste-

⁷⁹ Caltra: collra, hüvelykre. 1 bécsi hüvelyk: 2,634 cm. Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek, 1601–1874. Bp., 1990. (továbbiakban: Bogdán, 1990.) 142. p. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. IV., Levéltartan és történeti forrástudományok; 6.)

⁸⁰ Statusban conserválni: állapotban megőrizni (latin).

⁸¹ Pusztza zúgó: pusztzaszilip.

⁸² Respective: illetve (latin).

⁸³ Öl: hossz mérték. Egy bécsi öl: 1896 m. Bogdán, 1990. 39. p.

⁸⁴ Referálták: jelentették (latin).

⁸⁵ Conservatioját: itt karbantartását (latin).

remberek referálták az méltóságos hercegi ház szokta azon gátot conserválni. Az ide aló való malmas uraknak molnárjai csak két három ízbe voltak annak reparatiojában⁸⁶ segítségül. Mely pro modo⁸⁷ általunk végben vitt gátnak és malomfejnek két oculáris revisiojárul⁸⁸ az tekintetes nemes vármegyének ezen alázas relationkat⁸⁹ tesszük. Szombathely, 26. juny 1767.

Orosz Ignác Subsol Vice ispány

Bertha János assessor⁹⁰ mp.

Peőcz Imre vice szolgabíró mp.

Nagy István azon nemes vármegyének esküdtje mp⁹¹

2.

Hudecz molnárnak átadott malomszerek jegyzéke, 1851.

1851. évben 2. januáriusban az új molnárnak, Hudecz Józsefnek amidőn a német gencsi templom malmát contractus⁹² szerint árendában által vette e következő szerszámok és eszközök adattak kezére felelősség végett.

1. Mind a 3 kereknek forgó, és alkövei megmértvén és öszveszámítván 39 ¼ calokat tesznek ennyi calos köveket tartozom visszaadni az árendás esztendőnek kiteltével.
2. Malomkerekekben lévő jó csapokat 4 és kettő rosszabbakat. In summa⁹³ 6
3. Gerendákban lévő karikákat tizenötöt. 15
4. Órsókarikákat 8
5. Kővágó csákányokat ötöt s kőlikasztó csákányt 1. 6
6. Szállító vaskalapácsot egyet, jót. 1
7. Kőemelő vasdurungot egyet jót. 1
8. kurung vasat 3 serpenyőt 3 keresztvasat. 3

⁸⁶ Reparatiojában: javításában (latin).

⁸⁷ Pro modo: e célból (latin).

⁸⁸ Ocularis revisiojárul: szemrevételezett vizsgálatáról (latin).

⁸⁹ Relationkat: jelentésünket (latin).

⁹⁰ Assessor: ülnök (latin).

⁹¹ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv., 1767–1768. 296. p.

⁹² Contractus: szerződés (latin).

⁹³ In summa: összesen (latin).

9. Vaskelyhezett 3 kövek likjaiban lévő vas-
karikákat. 3
10. feltályokat nagyobbakat 2 kisebbeket. 2
11. fél köblös vas abrincset 1 és faabrincset
1 újjakat. A vasabrincsos köből a plébá-
nosnál vagyon⁹⁴
12. 1 hitván vasabrincsos kádot, s egy va-
sabrincset nagy kádot jót. 2
13. Szita szekrényeket 3 közép szerűeket. 3
14. 1 vas abrincs fa finak.⁹⁵ 1
15. 3 jó garatok, 3 jó kérgek. 6
16. Malom ajtaja pléh, kulccsal, jó. 1
17. A padlásajtó retesszel és sarkokkal. 1
18. A malom kisszobában lévő ajtó fa zárral
1 ablak jó, A kályha helyébe új jön.
19. A molnárszoba jó, pallózott jó kálha, jó
ajtó pléhvel, a konyhaajtó pléhvel jó,
nagy- és kemence jó, a kamrán pléhajtó,
a szóba 3, jó ablakkal.
20. Az istálló jó karban, pallóval s jászolok-
kal jól ellátva.
21. A pítvarban az istállónál lúd ól, téglá-
búl, jó karba.⁹⁶

3.

A nagygyencsi és gyöngyösapáti molnárok egyezsége, 1913.

Kötelező nyilatkozat.

Alulírt molnármesterek egymással szem-
ben a következő megállapodásra léptünk:

1. Sem egyik, sem másik közülünk, nem fog-
ja üzletkörét a Vas vármegyei 3587/910.
számú szabályrendeletben foglaltakból
való leengedés által rontani és ezzel egy-
más közt versengést nem támasztunk,
hanem közös egyetértésben leszünk.
2. Ebből kifolyólag kötelezzük magunkat, hogy
sem Nagygyencs, sem Gyöngyösapáti közsé-
gekben fogatainkkal nem csuvarozunk⁹⁷.

⁹⁴ Utólagos betoldás.

⁹⁵ Finak: úrmérték. 1 kb. 7,76 l, kb, 5,28, kg
búza.

⁹⁶ SzEL GP Malomir. Malomleltár.

⁹⁷ Csuvaroz: molnárszokás. Egyfajta ügyfélfo-
gó technika. Nem az ügyfél, hanem a molnár
saját szekerekkel szállítja be a búzát, s az őrlé-
ményt szintén a molnárszekerrel osztja vissza.

3. Úgy az őrlésnél, mint a darálásnál a hivat-
kozott Vas vármegyei szabályrendelet 7. és
8. §-ában megállapított vámot, őrlőpénzt
és porzást minden engedmény nélkül
megszedjük. Eszerint minden őrleménynél
vámképen a 10-ik részt kivesszük, azonkí-
vül őrlőpénzt 100 kg búza után 40 fillért,
rozsnál 32 fillért és darálásnál a megállá-
pított 20 fillért minden olyan esetben, ami-
kor magunk vagy alkalmazottunk teljesíti
az őrlést, föltétlen megvesszük.
4. Kölcsönös megnyugtatóra ezennel kö-
telezőleg kinyilatkoztatjuk, hogyha va-
lamilyikünk akár a csuvarozás helyi ti-
lalmát, akár a szabályrendeletben meg-
állapított vám, őrlőpénz és porzás száza-
lékát átlépné, lejjebb szállítva a másik-
nak kárt okozva, ezennel kötelezzük ma-
gunkat, hogy minden esetben (bármelyi-
künk ezt tenné) a többi kárpótlására 100,
szóval száz korona kárdíjat fizetünk
és a megkárosítottak jogosultak a meg-
állapodást nem tisztelő és átlépőt, ezen
minden egyes esetben fizetendő kártéri-
tési összeget bíróság előtt megperelni.
5. Bármely eltérés csak az ezen nyilatko-
zatot aláírók együttes hozzájárulásá-
val történhetik. Ezen nyilatkozat mind-
egyiknek eredeti példányban kiadatik.
Kelt, Nagygyencsen, 1913. év szeptember hó
11-én.

Előttünk

Kiss Károly körjegyző,
Bodorkos György bíró, tanú
Steindl Károly, molnár, Nagygyencs
Putz Gyula, molnár, Nagygyencs
Proisz Ede, molnár, Nagygyencs
Pekovics Mihály, molnár, Nagygyencs
Velcsov Ferenc Gyöngyösapáti.⁹⁸

⁹⁸ Vasvármegyei molnárok egyezménye. =
ML, 1913. szept. 20. 1246. p.

A „GENCSI ISPITA”

■ Pál Ferenc

Gencsapátiban, a Hunyadi utcában áll egy épület, amelyet a helyiek mind a mai napig „Ispita-házként” emlegetnek. Ha a ház helyét megkeressük az 1857-es kataszteri térképen, meglepődve tapasztalhatjuk, hogy egy viszonylag nagy, több mint 1000 négyzetméteres, U alakú épületet találunk. Az ingatlan a 18. századi katonai térképen is szerepel. Igaz, ekkor még a ház nyugati oldala nem állott, s jól kivehető, hogy területét kerítés vette körül.

A gencsi ispitát eddig is ismerte a szakirodalom. Tudtuk, hogy az intézmény katonai célokat szolgált, s korábban feltételezték, hogy a 19. század elején jött létre.¹ Ez azonban úgy tűnik, nem teljesen fedi a valóságot.

A kórházat a 18. században alapították, létrejöttét két egymással összefüggő, egymást erősítő folyamatnak köszönheti. Egy 1744-ben készült felmérés szerint a történeti Magyarország területén – Erdélyt leszámítva – 86 kórház, illetve ispotály működött. 1792-ben ezek száma 181-re emelkedett. E

¹ *Bencze József*: Vas megye kórházainak (ispotály) 700 éves története. In: *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei*, 1. Szerk. Palla Ákos. Bp., 1955. 65. p.

növekedésben nyilván fontos szerepet játszott, hogy 1769-ben a magyar egyetem orvosi karral egészült ki, így biztosítva a képzett utánpótlást az intézményeknek.²

Ez az időszak a hadsereg szerkezetében jelentős változásokat hozott. A hadviselésnek és a hadseregszervezésnek az önkéntességen, a nemesi felkelésen alapuló módja erre az időre már elavult. A fegyverek, harcéljárások fejlődése azt mutatta, hogy a hivatásos seregeké a jövő, még akkor is, ha ezeknek felállítása és fenntartása sok pénzbe kerül. Magyarországon a rendek az adómentesség előjogáról nem akartak lemondani, még azt sem engedték, hogy jobbágyaikat a királyi hadsereg számára toborozzák. Ilyen körülmények között született meg az 1715. évi VIII. törvénycikk, amely az állandó hadsereg felállítását szabályozta.³

² *Kapronczay Károly*: Pest-Pilis-Solt vármegye egészségügye a 18. században. In: *Tanulmányok Pest megye monográfiájához*, 3. Szerk. Ujj György. Bp., 2011. 44. p. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához; 6.)

³ *Markó Árpád*: Magyarország politikai és katonai helyzete III. Károly király korában (1711–1740). = *Magyar Katonai Szemle*, 1940. 4. sz. 512. p.

Eszerint a nemesi felkelés, valamint a nemesi bandériumok felállításának kötelezettsége fennmaradt, ami jogalapját adta a továbbiakban is a nemesi adómentességnek.

A Habsburg Monarchia hadserege a török kiűzése idején és a rákövetkező évtizedek döntő hányadában nem kaszárnnyákban vagy erődökben lakott, hanem nyáron táborokban, télen pedig a falusi lakosok és városi polgárok házaiban kapott szállást.⁴ A hadsereg és a civil lakosság életét rendezték a „Regulamentum militare” néven ismert szabályzatok, amelyeket az Udvari Haditanács adott ki. Ezekből 1683-tól 1751-ig 17 regulamentumot jelentettek meg. Ezek rendelkezései az egészségügyi ellátásra nem terjedtek ki.⁵

1697-től a megyék feladata lett a katonák szétosztása a lakosság között. A tisztek lovainak járó istálló biztosítása szintén ebben az évben került a kötelező szolgáltatások listájára. A kvártélyok elfoglalásának szabályait az 1699. évi regulamentum tartalmazta, ennek szellemében a tartományi és megyei vezetők jelölték ki a katonák szálláshelyét a hadbiztosok jelenlétében.⁶

A regulamentumokban biztosított szállás- és ételmezési feltételeknek kellett megfelelnie a kórháznak is. Így az ott lévő katonáknak járt a tűzifa-, valamint gyertyaellátmány. A szabályzatok a szállások pontos berendezését nem állapították meg, csupán a vidéken szokásos házak elfogadását írta elő. Egy katonának „kötelezően” csak a kályhák, ajtók, ablakok és fekhelyek

A gencsi ispita alaprajza az 1857. évi kataszteri térképen
(MNL VaML Térképgyűjtemény. Kataszteri térképek.
Németgencs, 1857)

biztosítását írták elő. Az elszállásoltak részére székot, ágykeretet vagy asztalt nem kellett adni.⁷

A kórház megépítésére vonatkozóan sajnos nem rendelkezünk kellő információval. Úgy tűnik azonban, hogy Vas vármegye a 18. században a katonai szállások kapcsán szisztematikus fejlesztésbe kezdett. Valószínűleg a tisztek elhelyezésére kvártélyházak épültek, többek között Vasváron,⁸ Mihályfán, Perintben,⁹ Szécsényben,¹⁰ Rábakovácsiban¹¹, Sárvárott, Németszentmihályon, Vörösváron és Komjáton.¹² Ekkor merülhetett fel a katonai kórház létesítésének gondolata is. 1764-ben a

⁷ Schramek, 2011. 52. p.

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Vas Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai (továbbiakban: Vvm NK ir.) Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (továbbiakban: Kjkv.) 1763–1766. 650. p.

⁹ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1767–1768. 202. p.

¹⁰ Uo.

¹¹ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1763–1766. 520. p.

¹² MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1763–1766. 1107. p.

⁴ Schramek László: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. Bp., 2011. (továbbiakban: Schramek, 2011.) 25. p. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához; 7.)

⁵ Schramek, 2011. 32. p.

⁶ Schramek, 2011. 49. p.

D'Ayassassa ezred számára Rótfalván jelöltek ki betegházat, míg egy másik egység számára Nemesdömölkön találtak alkalmas épületet. Előbbiért 50, az utóbbiért 25 Ft-ot utalványozott a vármegye.¹³ 1774-től találkozunk a Sámfalvi kórházzal, amelyben 1775-ben 120 ft-ért vettek tüzelőt.¹⁴

Kezdetben Gencsen is csak bérelhették a betegek számára szükséges épületet, majd miután kiderült, mennyire kitűnő helyen fekszik a település, dönthettek úgy, hogy állandó kórházat létesítenek a faluban.

Egy seregtest betegeinek ellátásához megfelelő nagyságú épület szükségeltetett. Iskola, malom, templom, kocsmá, sörfőzde nem jöhetett szóba, ezekre a helyekre nem szállásolhattak el katonákat.¹⁵

Mi maradt tehát, amely megfelelő méretű és ahol el lehetett helyezni egy ezred beteg katonáit? Megengedhető talán a feltételezés, hogy az épület az Esterházy uradalom tulajdonában állt. Ezt erősíti az a tény is, hogy az előzetesen bérelt rótfalvi épület ugyanezen uradalom falujában feküdt, de a többi betegház is egy-egy nagyobb család (Batthyány, Széchenyi) uradalmának falujában lett kialakítva.

1769-ben a betegház már Gencsen lehetett, ugyanis fűtéséhez a falu 148 és fél öl fát adott.¹⁶ 1770-ben az előfogatolásért, illetve a ház bérletéért 100 Ft-ot.¹⁷

A kórház belső működéséről sajnos keveset tudunk. Nyilván volt kinevezett parancsnoka az intézménynek, aki alá az orvos is tartozott.¹⁸ A kórházban ugyanis kialakításra kerültek tisztí-

bák, ezt onnan tudjuk, hogy a katonák folyamatosan elégedetlenkedtek velük, elsősorban a vizesedés miatt.¹⁹

Az 1751-es regulamentum előírását követve a kórház fenntartásának és működtetésének terhe a vármegyére hárult, amit az a gazdasági bizottmányon keresztül teljesített is. Ha új ezred érkezett, sor került a hiányos ablakkeretek, ajtók pótlására, de mindegyiknél az ágyneműk javítására, illetve újak beszerzésére.²⁰

A megyegyűlési jegyzőkönyvekben legtöbb esetben akkor találoztunk az épülettel, amikor a szokásos faulványukat a vármegye gazdasági bizottsága kifizette, illetve ha valamely sürgős javítanivaló akadt az épületen. 1783-ban például egy tűzeset kapcsán a vármegye 8 Ft-ot utalt ki, majd rákövetkező évben a kőműves munkákat fizették ki 5 Ft értékben.²¹ Az ingatlan területén álló kutat is kijavították 1810-ben.²²

1826-ban a megyébe érkező könynyűlovas ezred parancsnoksága a beköltözéskor a betegház elhasznált, részben eltűnt edényeinek kijavítását, illetve újak beszerzését kérte, továbbá a cseréből való zsírtartó edényüket fára kívánták cserélni. Hiányolták betegszobából a „pökő” csészéket és egy kiosztó nagykanalat. Kifogásolták a rongyos matracokat és vánkösöket. A megye a gazdálkodó bizottságra bízta a beszerzéseket, de több eszköz megvételét – hivatkozva a regulamentumra – nem engedélyeztek. Ezek közé tartozott egy hamuszita, illetve egy „sertély söprű”.²³

Még ugyanezen évben a közgyűlés utasította a gazdálkodó bizottságot, hogy rendelje meg a betegház kitisztí-

¹³ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1763–1766. 457. p.

¹⁴ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1775. 611. p.

¹⁵ Schramek, 2011. 50. p.

¹⁶ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1769–1770. 758. p.

¹⁷ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1769–1770. 1340. p.

¹⁸ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1810. 1113. p. 373. sz.

¹⁹ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1841/2112.

²⁰ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1811. 1099. p. 1123. sz.

²¹ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1784. 1761. p.

²² MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1810. 1113. p. 373. sz.

²³ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1826/1397.

tását, a hiányzó edények kipótlását, az ablakokra kért szellőzőket és a halottas kamrába való harang beszerzését.²⁴

Látható, hogy a vármegye igyekezett megfogni a kórház kiadásait. 1825-ben kérték az ezred parancsnokát, hogy a kórházba öröket csak akkor állítson, ha szőkevény katonát kezelnek az épületben, hisz az ör számára is ki kell fizetni a többi katonát megillető tűzifa- és gyertyailetményét.²⁵

Később, 1845-ben, a kórházban használt rézedények helyébe, amelyeknek cinezése gyakori és tetemes költségeket okozott, vasedényeket szereztek be.²⁶ A fűtéssel is igyekeztek takarékoskodni, 1846-tól a drága cserépkályhák helyett a sokkal célirányosabb vaskályhákat alkalmazták.²⁷

1840-ben a vármegye panaszt tett a Helytartótanácsnál, miután annak augusztus hónapban küldött betegjegyzékének tartalma alapján a megyei rendek számára világossá vált, hogy az átvonuló idegen ezredeből is kerültek a kórházba katonák. Az ő tartásukat azonban nem írta elő jogszabály. Az épület megnövekedett költségei miatt (ami gyakorlatilag a tűzifát, a gyertyát és a kenyeret jelentette) kérte a megye, hogy betegenként a nyári hónapokban 4, a téliekben pedig 6 ezüst krajcárnyi pótlást a számadások alkalmával a katonai adóba számoljanak bele.²⁸

Az ispita 1772-ben már szűknek bizonyult. Akkor a helyzetet úgy oldották meg, hogy béreltek egy házat a faluban, s oda helyezték el a betegeket.²⁹ A probléma azonban időről-időre felmerülhetett. 1829-ben a megye határozatot ho-

Az egykori gencsi ispita egy 1966. évi műholdfelvételen
(fentrol.hu; Lechner Nnprofit Kft.)

zott, miszerint, ha a betegszám növekedése miatt a katonai ispita szűk lenne, gondoskodni kell még egy másik megfelelő helyről. Az év során aztán „az időjárás miatt” az invalidusok száma valóban annyira megemelkedett, hogy őket a lakosság magánházainál kellett elhelyezni. Nem kell hangsúlyoznunk, hogy 1829-ben ez mekkora veszéllyel járhatott.³⁰ A helytartótanács észlelte a helyzet fonákságát, éppen ezért felszólította a vármegyét: keressenek a katonák számára alkalmas, nagyobb helyet. Biztosítsanak a katonák számára olyan épületet, amelynek falai nem vizesednek, ami a gencsi ispita esetében sajnos fennállt.³¹ A vármegye ennek megfelelően kiküldte Gaál János szolgabírórt, valamint Kovacsics Zsigmond mérnököt a szóba jöhető alkalmas épületek megvizsgálására.³² A megbízottak a Helytartótanács számára két lehetsé-

²⁴ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1826/594.

²⁵ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1825/2594.

²⁶ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1845/225.

²⁷ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1846/1890.

²⁸ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1840/1637.

²⁹ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1772/1267.

³⁰ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1829/1744.

³¹ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1830/1265.

³² MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1829/1744.

get vázoltak fel: vagy a betegházat nagyobbítják meg, vagy pedig vásárolnak egy célnak megfelelő épületet.³³

A következő esztendőben Dongó Pál táblabíró Szita János főszolgabíróval és Kovacsics Zsigmonddal együtt megvizsgálták Gethauzer Sámuelné kőszegi házat, de annak megvásárlását nem javasolták, ugyanis a szükséges átalakítások költségei aránytalanul magasak lettek volna. A vármegye ezért úgy döntött, hogy a németgencsi ispitát nagyobbítják meg. Ennek lebonyolítását a gazdálkodó választmányra bízták.³⁴

1830-ra betegek száma már aggasztóan megemelkedett. Lehetséges, hogy már ekkor megjelent a kolera a katonák körében. A kórházban a betegek már nem fértek el, magánházaknál laktak, vagy saját állomáshelyeiken feküdtek. A vármegye ezért – követve a Helytartótanács utasítását – havonta bérelt egy épületet Kőszegen.³⁵ Ezzel párhuzamosan még ebben az esztendőben elindult az ispita bővítése is.³⁶ Ez természetesen többletterhet jelentett a gencsiek számára. Előzőleg a katonák lepedőit kimosták, majd Kőszegre szállították, illetve a kórház építéséhez gyalognapszámmal és fuvarral járultak hozzá. A vármegye ezeket nem is térítette meg, mondván: mindent a szokásos szolgálataik helyett tették. Pusztán a szennyes ruhák és a katonák szállításáért fizettek számukra 260 váltócédulát.³⁷

Sajnos az átalakítás tervrajza nem került elő, bár a későbbi kutatások során még felbukkanhat, jelenleg azonban csak a kataszteri térképen látható alaprajz és az írott források alapján rekonst-

ruálhatjuk a kórház új épületét. Ez utóbbi alapján jelenthetjük ki, hogy ekkor készült el a kórház nyugati része, amely némileg szűkebb lett, mint az utcafront felőli rész. Tudjuk, hogy az ácsmunkát Holtzheim Mátyás szombathelyi mester végezte, akinek bérét nem fizették ki, mivel számláját későn adta le.³⁸

Az átalakított épülettel kapcsolatban az épp akkor ott lévő lovasezred azonban komoly kifogásokat emelt. Egészségügyi okokra hivatkozva követelte a vármegyétől a nagy betegszoba kettéválasztását. A megye ettől igyekezett elhatárolódni, mondván: a ház terveit előzetesen egyeztették a katonákkal, s még csak alig fejezték be az átalakítást. Mindemellett a tűzifát a szobák száma szerint osztották ki, azaz, ha a nagyszobát ketté vették volna, ahhoz dupla adag fát kellene biztosítaniuk. Másrésztől felmerült a kérdés, hogy ha a betegek száma nő, akkor nem lesz-e nehezebb a kisebb szobákban elhelyezni a gyógyulókat? Az ügyet Schwester Károly, a vármegye főorvosa vizsgálta ki Szluha Márton alszolgabíróval. Első lendületből a kérésre azt felelték, meg kell várni a következő tatarozást, s annak keretében elvégezhetik majd a munkát.³⁹ Amíg az épülethez készült orvoslakás felújítása tartott, addig a doktor Kőszegen lakott.⁴⁰

A betegházat már 1833-ban kitarozták, de úgy tűnik, hogy az átalakításra nem került sor.⁴¹ Az ezred kormánya ugyanis 1834-ben megismételte kérését a nagyszobával kapcsolatosan, továbbá kérték, hogy az egyik szobát fürdőszobának alakítsák át. Mindemeltett a halottasház mellé egy olyan hely elkészítését kívánták, ahol az őrt álló

³³ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1929/2038.

³⁴ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1830/782.

³⁵ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1830/1665.

³⁶ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1830/1665.

³⁷ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1832/909.

³⁸ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1832/911.

³⁹ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1833/2470.

⁴⁰ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1832/2232.

⁴¹ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1933/1410.

katoná strázsálhat, valamint szereték volna, ha a katonaruhák számára is kialakítottak volna egy helyiséget.⁴² Ekkor már a vármegyei főorvos támogatónak állt a terv mellé, mondván: a nagyszoba viszonylag kis költséggel át alakítható, így a különféle betegségekben lévő elkülöníthetők lesznek, s a fa költségei sem nőnének meg.⁴³ Nagy biztonsággal kijelenthető, hogy az épület két emelettel rendelkezett, ugyanis a fürdőszoba a felső emeleten, a betegek szobájából nyíló kisebb szobából lett kialakítva.⁴⁴ A beruházás 36 pengő 26 kr-ba került.⁴⁵ Az épülethez istálló is kellett tartoznia, ugyanis a vármegye időről-időre értékesítette az onnan származó trágyát,⁴⁶ illetve arról is van tudomásunk, hogy egy helyiséget nyereg tartó kamrának használtak, ugyanis annak padlását a tűzvédelmi okokból téglával kirakatták.⁴⁷ Lehetséges, hogy az udvaron lévő két alig 20 négyzetméteres épület egyike szolgálta ezt a célt.⁴⁸

A kórház léte a falusiak számára anyagi szempontból nyilvánvalóan komoly teherként jelentett. Mert igaz ugyan, hogy ellentételezést kaptak a lakosok a beadott fa, az elvégzett forspont (előfogat), vagy az egyéb eladott termények után, de egyrészt ezek ára kötött volt, másrészt e szolgáltatásokat akkor is teljesíteni kellett, ha éppen nem állt rendelkezésre az adott nyersanyag. 1830-ban a németgencsi lakosok kérték, hogy a beteg katonák számára szükséges szalma beszolgáltatási kötelezettségét több helysége is róják ki, mivel az aszály miatt megle-

hetősen szegény lett a termésük. A kérelemnek a vármegye nem adott helyet. Szita főszolgabíró jelezte, hogy a szalmát a házi pénztár eddig is megtérítette, így, ha nincs elegendő szalmájuk, úgy más vidékeken vegyék azt meg, úgy, hogy annak árát a gazdálkodó bizottságnak igazolni tudják.⁴⁹ Hasonló lehetett helyzet 1845-ben is, amikor a község lakosai jelezték a vármegyének, hogy a rossz termés miatt a megnövekedett forspontokat már nem tudják teljesíteni, legalábbis az elmúlt évek árain. A vármegye azonban a gencsiek kérését elutasította.⁵⁰

A katonaság számára adandó természetbelieket (zabot és szénát) a község lakosai – ellentétben más falvakkal – helyben, feltehetőleg a kórháznál adták le, megspórolva így fuvarozás nem elhanyagolható terheit. A beszedő biztosok azonban így elestek jövedelmüktől, s hogy ez ne történjen meg, a gencsieknek elengedtek egyharmad részt, a maradék kétharmadot viszont Szombathelyre kell hozniuk az ottani biztosnak.⁵¹

A legnagyobb terhet azonban nem a különféle szolgáltatások jelentették, hanem az egészségügyi kockázat. Mint már fentebb esett szó róla, az 1831 kolerajárvány előtt magánházaknál helyeztek el számos beteg vagy gyógyulófélben lévő katonát. Ennek veszélyét a helyiek is látták, panaszt is tettek a vármegyénél. A helyzetet súlyosbította, hogy a beszállásoltak erőszakoskodásra is vetemedtek. Ahogy levélben a falusiak írták: „noha házunknál becsületes ágyat adunk, mindazonáltal fedezőt is (melyet soha nem adtunk) kívánnak tőlünk, és hogy ezt nékiek adni nem akarunk, mint hogy nem is szok-

⁴² MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1834/152.

⁴³ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1834/246.

⁴⁴ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1834/982.

⁴⁵ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1834/1751.

⁴⁶ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1843/211.

⁴⁷ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1834/982.

⁴⁸ MNL VaML Térképgyűjtemény. Kataszteri térkép. Németgencs, 1857.

⁴⁹ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1830/1576

⁵⁰ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1845/2252.

⁵¹ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1833/2197

Az ispita épülete az 1980-as években

(MNL OL XXXII_0012_53_0088.)

tunk, ágyainkról erőszakkal az dunyhát, s lepedőt levonják.”⁵²

A kórházat az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt is használták. A Vas megyében toborzott 7. zászlóalj 466 tagja közül 17-en már nyáron itt feküdtek.⁵³ 1848. október 15-én a gencsi katonai kórház kormányzója tájékoztatta a megyét, hogy az intézményben a betegek száma annyira megemelkedett, hogy már nem tudnak számukra helyet biztosítani.⁵⁴ A vármegye jelezte az ispotálynak, hogy 3-4 napon belül elkészül a szombathelyi kórház, addig a betegeket házakhoz osszák be.⁵⁵ Az új kórház csak 1849-ben nyitotta meg kapuit, a szombathelyi domonkos kolostor falai között.⁵⁶ Addig

feltehetőleg megmaradt ez a rendszer, vagyis a katonák egy része magánháznaknál gyógyult, illetve halálozhatott el. Mindez pedig egy nagyon komoly járványhoz vezetett. A szomszédos Perenyében is tombolt a járvány. 1849. szeptember 26. és november 28. között 27-en hunytak el kolerában. Bár a népi emlékezet itt úgy tartja, hogy a hazatérő honvédek terjesztették el a kórt a településen, valószínűbb, hogy vagy Gencsről terjedt át, vagy az itt elszállásolt katonáktól indult ki. Az azonban tény, hogy perenyeiek akkor tették fogadalmukat, miszerint, ha az Isten eltávolítja tőlük a járványt, minden év utolsó szeptemberi vasárnapján elzarándokolnak a Szűzanya tiszteletére a közeli Szent Vid-kápolnához. E szokás mind a mai napig él.⁵⁷

⁵² MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1830/1576.

⁵³ A szabadságharc zalai honvédei, 1848–1849. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1992. 65. p. (Zalai gyűjtemény; 33.)

⁵⁴ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1848/1310.

⁵⁵ MNL VaML Vvm NK ir. Kjkv. 1848/1310. iratok

⁵⁶ Szalay János: A szombathelyi Szent Domonkos-rendiek lelkipásztori működése, 1638–1938. Szombathely, 1938. 165. p.

⁵⁷ Medgyesy S. Norbert: Perenye vallási élete, szakrális és zenei hagyománya. In: Ecclesia Agathae. A 250 esztendőös perenyei templom tanulmánykötete és népének-hanglemeze. Bp., 2011. 304. p. Ezzel kapcsolatosan fel kell hívunk a figyelmet, hogy a gencsi

Az ispita épülete napjainban
(Fotó: Bajzik Zsolt, 2020.)

1849 után császári csapatok használták az épületet, amelynek karbantartási költségeit továbbra is a megye finanszírozta.⁵⁸ 1859-ben megpróbálták értékesíteni az ingatlant, ekkor már tehát az bizonyosan nem működött kórházként.⁵⁹ Annak érdekében, hogy az üres ház fenntartási költségeit csökkentsék, egyes részeit bérbe adták. Később nyilván több épületrésznek ez lett a sorsa. 1866-ban példának okáért Gruber Máttyás bérelte az épületet, amelynek díjával hátralékba is került.⁶⁰ Az épület történetének ezen szakasza megmaradt a gencsi emlékezetben. 1982-ben még tudták, hogy a ház

katonai kórház volt, később pedig zselérek laktak benne.⁶¹

1866-ban Szombathelyre került a korábban Trevisoban állomásozó 16. gyalogezred hadkiegészítő parancsnoksága, majd 1867-ben a 4., 1868-ban pedig az újonnan felállított 5. zászlóalja.⁶² A katonák egy részét a környékbeli falvakban helyezték el. Gencs emiatt kérvényt is nyújtott be a vármegyéhez, hogy az ott állomásozó katonaságot a megyei helytartó helyezze át. Mivel azonban a községet a beszállásolás kapcsán semmilyen teher nem érintette, így a kérést nem teljesítették.⁶³

1867-ben a Vas megyei főispáni helytartó az azévi sorozás miatt a rohonci já-

anyakönyvben nem szerepelnek a járványban elhunyt katonák. Őket feltehetőleg az ezred anyakönyvébe jegyezték fel.

⁵⁸ MNL VaML Szombathelyi cs.k. járási Főbiztosi Hivatal iratai. Közigazgatási iratok. 1852/210

⁵⁹ Árverések. 4226. sz. = Budapesti Hírlap, 1859. okt. 5. [7]. p.

⁶⁰ MNL VaML A Kőszegi Ker. Rohonci Járása Főszolgabírójának iratai. Közigazgatási iratok. 1866/481.

⁶¹ Vas megye földrajzi nevei. Szerk. Balogh Lajos, Végh József. Szombathely, 1982. 106. p.

⁶² *Tangl Balázs*: A cs. kir. hadsereg elhelyezésének kérdése Vas vármegyében (1867–1879). = Vasi Szemle, 2014. 4. sz. (továbbiakban: *Tangl*, 2014.) 417. p.

⁶³ MNL VaML A Kőszegi Ker. Rohonci Járása Főszolgabírójának iratai. Közigazgatási iratok (továbbiakban: Rohonci főszolg. Közig. ir.) 1866/536.

rás községeiben lakosság-szám-arányosan egyes helységekre újoncokat szállásolt be. Olad, Kis- és Nagy Sé, Ondód, Torony, Perenye községek mellett Apátiba 30, míg Németgencsre 100 embert helyeztek el, május 25-től, 5 és 10 napra terjedően. A beszállásolásoknak egy ebédet kellett adniuk, amely húsételből állt. Mindezért lakrészenként fizettek a község bírójának 10 és fél koronát. A beszállásolás alatt az újoncok a község elöljáróinak tartoztak engedelmességgel, illetve a rend fenntartása érdekében katonai őrzőket vezényeltek a településekre.⁶⁴

1869 elején az egyik zászlóalj a németgencsi – akkor már „megyei épületnek” nevezett, egykori – kórházban szállásolták el. Ez a helyzet 1872-ig állhatott fenn, amikor is a 16. gyalogezred hadkiegészítő parancsnokságát Varasdra helyezték, Vas vármegye pedig a nagykanizsai 48. és a soproni 76. ezredkiegészítő kerületének része lett.⁶⁵

Az épületnek ekkor újra bérlőket kerestek. A bérlés – úgy tűnik – nem hajtott különösebb hasznot, ugyanis a vármegye időről időre megpróbálkozott az ingatlan értékesítésével. E törekvés 1885-ben sikerrel járt, január 26-án ugyanis Borhi János és felesége, Abért Erzsébet 3000 Ft-ért megvásárolta az épületet.⁶⁶

Ezzel a „Ispita-ház” végleg megszakította több mint egy évszázados kapcsolatát a katonasággal. Megszűnt a faluban az az állandó katonai jelenlét, amely a 18. század közepétől folyamatosan jellemezte a települést.

E tanulmány keretein belül nem vállalkozhattunk arra, hogy értékeljük, elemezzük azt a több mint egy évszázados interakciót, amely a katonaság és a lakosság közt fennállt. Anyagilag a katonák pusztája jelenléte is nagy terhet jelenthetett a falunak. Ha pedig hozzávesszük azt, amit a beteg katonák ottléte okozott, hogy az ispotály miatt jelent meg – vagy legalábbis intenzívebben tombolt – a településen mind az 1831-es, mind pedig az 1848–49-es kolerajárvány, akkor kijelenthetjük, hogy a kórház fenntartása és működése komoly áldozattal járt a község lakosságának.

A kórház történetének feltárása még számos lehetőséget tartogat a kutatók számára. Sajnos jelen tanulmány keretei között nem nyílt lehetőség arra, hogy az Országos Levéltár Magyar Helytartótanácsának, vagy akár az Esterházy család fondjaiban kutathassunk, illetve a Bécsi Hadilevéltár is tartogathat számunkra érdekes adatokat.

A számos megválaszolatlan kérdés ellenére úgy vélem, mind az épület történetével, mind pedig annak a lakosságra gyakorolt hatásával kapcsolatban világosabban láthatunk. A hadsereg által hozott szélesebb világlátás, katonaság mentalitás, ha nem is közvetlen, de némi közvetett haszonnal járhatott. Ennek alapos elemzéséhez – úgy vélem – eleve kevés forrással rendelkezünk, de talán megengedhető a feltételezés, hogy Gencsapáti egyik fontos népi hagyományának, a gencsi verbunknak gyökereit valahol itt kell keresnünk.

⁶⁴ MNL VaML Rohonci főszolg. Közig. ir. 1867/381.

⁶⁵ Tangl, 2014. 417. p.

⁶⁶ MNL VaML Szombathelyi Járásbíróság iratai. Telekkönyvi iratok. Telekkönyvi betétek. Nagyencs, VII. 53. sz. betéti lap.

VAGYONI LEJTÁRAK A 19. SZÁZADI NÉMETGENCSRŐL ÉS APÁTIBÓL

■ Kovács Eszter Katalin

Egy település történetét számos tényező együttesen rajzolja meg. Fontos a fekvése, a környezeti adottságai, a lakosság összetétele. Sokat elárul, hogy a népesség mivel foglalkozott az évszázadok során, milyen volt anyagi helyzete. Ennek egyik legfontosabb forrásanyaga az újkortól kezdődően a vagyonleltár. Az 1850-es években mindenki után készült összeírás, aki bármilyen értékkel rendelkezett.¹ Az inventáriumot² az alábbi esetekben biztosan rögzítették a 19. század második felében:

- ha valaki elhunyt és féléo volt, hogy valamely örökös ráteszi a kezét a vagyon egészére vagy egy részére,
- ha az elhunyt után kiskorú gyermek maradt, az árvaszék számára vették nyilvántartásba,
- ha egy felnőtt személy gyámság alá került, és a gyámügyi beszámolóhoz szükséges volt. (A 2. ponthoz hasonlóan a gyám ebben az eset-

ben is éves beszámolóval tartozott a vagyoni helyzetről.)³

A leltárakat a község bírāja, a kerületi jegyző készítette becsüs(ök) jelenlétében. Tartalmuk eltérő: ha például a gyermek(ek)nek csak egy szülője halt meg, az elhunytnak csak a ruháit és használati tárgyait írták fel.⁴ 1848 után mérlegszerűen jegyezték fel a tételeket: az egyik oldalon az összes vagyon (aktívum): ingóságok (készpénz, ékszerek, ruha- és fehérenemű, állatállomány, gazdasági felszerelés, értékpapírok) és az ingatlanok (ház, udvar, istálló, földek), míg a másik oldalon az adósság (passzívum): a betegápolási, temetési költségek, adóhátralékok és tartozások kerültek felírásra.⁵

A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában három fondban található községi vagyoni leltárakat:

¹ Szűcs Judit: Egy csongrádi tímár hagyatéki leltára. Forrásközlés és elemzés. = Ethnographia, 1998. 2. sz. (továbbiakban: Szűcs, 1998.) 629. p.

² Inventarium (latin): jegyzék, leltár.

³ Günter Péter: A vagyon kutatásának nominális forrásai a századfordulón. = Aetas, 2000. 1-2. sz. (továbbiakban: Günter, 2000.) 283-285. p.

⁴ Zólyomi József: Egy dejtári (Nógrád megye) gazda hagyatéki leltára 1855-ből. = Ethnographia, 1974. 1. sz. 65. p.

⁵ Günter, 2000. 285-286. p.

- a szolgabíróság/járásbíróság⁶ polgári peres iratai között,
- a megyei árvaszéki iratok között, amennyiben volt az elhunytak kiskorú gyermeke,
- a számvevőség anyagában a községi gyámok számadásai között.

Németgencs (Gensdorf) és Apáti községek iratait az 1854–1860 közötti időszakban a Kőszegi járásbírósághoz sorolták, bár hivatalosan a Szombathegyi járáshoz tartoztak.⁷ A kőszegi szolgabírósnak iratanyagán belül a hagyatéki iratokat évente külön csomóban gyűjtötték össze. Sajnos a vizsgált időszaktól Németgencs esetében egy sem, Apáti esetében pedig mindössze egy hagyatéki ügy maradt fenn: 1852-ből Vincze Józsefné, Szabó Terézia halála után felvett jegyzék.

Vas vármegye árvaszékének iratai között a mutatókönyvek alapján számos ügynek kellene lennie, azonban az akták nem minden esetben találhatóak meg. Végül az anyagban két inventáriumot sikerült fellelni. Az egyik 1855-ben készült, Bognár István földművesé, a másik 1879-ből ifjú Tömő Józsefé.

A községi gyámok számadásai Banga Istvánné, Nardai Erzsébet 1887-ben felvett leltárát rejtették.

Így véletlenül az a szerencsés helyzet állt elő, hogy a mai Gencsapáti⁸ település területéről egy-egy férfi és egy-egy női vagyoni összeírás maradt fenn az 1850-es évekből, illetve a 19. század utolsó negyedéből. Mindkét férfi földműves volt, leltáruk között több hasonlóságot is felfedezhetünk. A legnagyobb érték náluk a ház az udvarral és kerttel. Ezt követte a lábasjóság, illetve a gazdálkodáshoz szükséges szerzők: szekér, eke, borona, kapa, ásó, kasza. Szembetűnő, hogy Bognár István leltárában a bútorok mellett konyhai eszközök, úgy mint gyúrótábla, mozsár, evőeszközök szerepelnek, viszont ruhaneműt nem sorol fel.⁹

Tömő József után özvegye, Janzós Erzse, valamint gyermekei, a 12 éves Erzse és a 7 éves József maradtak hátra. Halála előtt 2 héttel, 1879. február 10-én végrendeletet írt, amelyben az összes tulajdonát elosztotta. Feleségére hagyta a lakást örökösen, akkor is, ha újra férjhez megy, maradhatott a háznál. Gyermekei között egyenlően osztotta el az örökséget: József fiának szánta az özvegye halála utána a belső fundust épületekkel úgy, hogy a becsült érték fele részét lányának ki kellett fizetnie. Hitvese minden évben köteles volt kiadni a halott édesapjának az intertenciót, azaz egy és fél mérő búzát, egy és fél mérő rozst, készpénzben húsz forintot és két ice zsírt, két ice vaját negyedévente.¹⁰

⁶ A szolgabíróságokat 1853-ban rendeletileg állították fel, 1860-ig működtek. Szűcs, 1998. 629. p.

⁷ Bezirksweise Eintheilung der Ortschaften des Eisenburger Comitats von 24. Februar 1854. anfangem. Steinamanger, [1854.] 1., 13. p. Az 1859. évi kalendáriumban Németgencset már a Kőszegi járás települései között tüntették fel. Közhasznú és mulattató nemzeti vagy hazai kalendárium Magyarországi és erdélyi katolikusok, evangélikusok, óhitűek és zsidók számára Krisztus urunk születése után 1859dik közönséges azaz 365 nappól álló esztendőre. Pest, [1858.], [57.] p.

⁸ Németgencs, 1907-től Nagygyencs és Apáti, 1907-től Gyöngyösapáti 1943-ban egyesült Gencsapáti néven. Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 4. Vas megye. Írta és szerk. Kovacsics József. Bp., 1993. 119., 204. p.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) Vasvármegye árvaszéke. Általános iratok (továbbiakban: Vvm. árv. Ált. ir.) II. 2345/1878.

¹⁰ MNL VaML Vvm árv. Ált. ir. II. 439/1886.

A két női leltárat nehéz lenne összevetni. Az 1852-ben elhunyt Szabó Terézia után csak ingóságokat jegyezték fel, mert a kert a hozzá tartozó földekkel, rétekekkel és belső telekkel a férj, Vincze József öröksége volt. Ezek a tárgyak mind az asszony ruhái és használati eszközei, még konyhai edényeket sem találunk. A vagyont árverés útján adták el kiskorú fia, Vincze István részére. Az összeget gyámkezelés alá vették, amelyet az árvaválasztmány 1852. november 25-én hagyott helyben.¹¹

Mind egyik leltártól eltér Banga Istvánné, Nardai Erzsébet tulajdonairól készült leltár, akit a szombathelyi királyi törvényszék gondnokság alá helyezett. Gyámjának Mészáros György németgencsi lakost nevezte meg. Ebben a leltárban csupán az értékesebb vagyontárgyakat (két tehén, szekér, ingatlanok) sorolták fel, ruhaneműket nem, hiszen azokat még használta az érintett.¹² A nő gyámság alá helyezését fia, Banga Lajos, kiscelli¹³ csendőr kérte anyja tékozlása miatt.¹⁴

A forrás átírásánál Bak Borbála¹⁵ és Hermann Róbert¹⁶ iránymutatását követtem, miszerint az eredeti szöve-

get a mai helyesírás szabályai szerint adom közre. A mássalhangzók eredeti alakját (cz, ts) a személy- és helynevek esetében változatlanul, az eredeti leírás szerint hagytam. Ugyancsak a korabeli írásmód szerint vettem át a tájnyelvi szavakat. Az egyértelmű rövidítéseket szögletes zárójelben feloldottam. A leltárak írásmódja eltérő volt. Vegyesen számmal és betűvel is jelölték a mennyiségeket, ezeket egységesen számmal írtam át, a „dettó”, illetve a macskaköröm jelöléseket feloldottam a könnyebb olvashatóság kedvéért. A felsorolások terjedelme több oldal, ahol az átvitel és az áthozat értékét minden esetben megadták, ezeket töröltem, és csak a legvégén tartottam meg az összegeket. Az összeírások eredeti táblázatos formáját meghagytam.

VINCZE JÓZSEFNÉ,
SZABÓ TERÉZIA
HAGYATÉKI LETÁRA.
APÁTI, 1852.¹⁷

Apáti Vincze József neje Szabó Theresiának, ki 20dik augustusban 1852 meghalozott,¹⁸ javainak özve írása, a 10dik ház szám alatt, mely történt 29dik augustusban 1852. és azon napon délután árverés útján el is adattak árvájának Vincze István részére, ki 11dik júliusban 1839dik évben született.¹⁹

¹¹ MNL VaML Kőszegi cs. és kir. I. oszt. járásbírórság iratai. Polgári törvénykezési iratok és perek. (továbbiakban: Kőszegi j.b. Polg. ir. és perek) IV. 47/1852.

¹² MNL VaML Vasvármegye Számvevőségének iratai. Községi gyámok számadásai. (továbbiakban: Vvm. Számv. ir. Gyám. sza.) Német-Gencs 131/19.

¹³ Kiscell: ma Celldömölk része.

¹⁴ MNL VaML A Szombathelyi Királyi Törvényszék iratai. Polgári peres és peren kívüli iratok. 5042/1887.

¹⁵ *Bak Borbála: A XVI-XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései.* = Fons, 2000. 1. sz. 91-137. p.

¹⁶ *Hermann Róbert: Az 1848-49-es források kiadása.* = Fons, 2000. 1. sz. 151-170. p.; *Hermann Róbert: Gondolatok a XIX. század közepi források kiadási módjáról.* = Fons, 1998. 1. sz. 153-155. p.

¹⁷ MNL VaML Kőszegi j.b. Polg. ir. és perek. IV. 47/1852.

¹⁸ Szabó Terézia, Vincze József civis, azaz polgár felesége 33 éves korában hunyt el 1852. augusztus 20-án. MNL VaML Felekezeti Anyakönyvi másodpéldányok (továbbiakban: Fel. akv.) Nagygencsi római katolikus (továbbiakban: r. k.) halotti anyakönyv (továbbiakban: hal. akv.) 8/1852.

¹⁹ Vincze Istók (István) született Apátiban 1839. július 11-én, az anyakönyvi bejegyzés szerint szüleinek neve: Vincze József és Horváth Terézia. MNL VaML Fel. ak. Nagygencsi r. k. születési anyakönyv 1839. év sorszám nélkül

Folyó sz.	Javak	Vevők nevei	Pen- gő p. frt	kr
1.	1 ködmen	Német Gencsi Geröly Jánosné	1	32
2.	1 fél nyak kendő	Német Gencsi Bokor Ersébeth		24
3.	1 nyak kendő	Német Gencsi Kovács Mihályné		37
4.	1 nyak kendő	Perenyei Hokker Katalin		45
5.	1 nyak kendő	Német Gencsi Timan Israelitane		48
6.	1 nyak kendő	Német Gencsi Balog Józsefné		32
7.	1 nyak kendő	Nagy Asszonyfai Póór Györgyné		48
8.	1 ágy terítő	Apáti Vincze István		52
9.	1 ágy terítő	Apáti Vezelic Jánosné	1	12
10.	1 abrosz	N[émet] Gencsi Bognár Jánosné		48
11.	1 abrosz	Apáti Avár Jánosné		40
12.	1 elő kötő	Apáti Dömötör Anna	1	6
13.	1 ágy terítő	Apáti Vincze Józsefné	1	36
14.	1 ágy terítő	Apáti Vincze Józsefné	1	24
15.	1 szoknya	N[émet] Gencsi Banga Györgyné	1	24
16.	1 szoknya	Német Gencsi Tóma Ferencné	1	12
17.	1 asztal ruha	Apáti Dömötör Anna		48
18.	1 mellyre való	Perenyei Porontó Istvánné		10
19.	1 mellyre való	Nagy Asszonyfai Póór Györgyné		12
20.	1 elő kötő	Apáti Balaton József szolgálója		18
21.	1 vánkös hej	Apáti Tar Istvánné		36
22.	1 nyak kendő	Apáti Gyarmati Józsefné		16
23.	1 nyak kendő	Apáti Vincze József szolgálója		21
24.	1 nyak kendő	Apáti Csordásné		24
25.	1 nyak kendő	Apáti Veszelic Jánosné		43
26.	1 nyak kendő	Apáti Vincze József szolgálója	1	
27.	1 mellyre való	Patyi ²⁰ Király Istvánné	1	32
28.	1 szoknya	N[émet] Gencsi Bognár Istvánné		16

²⁰ Kőszegpaty.

29.	1 kék elő kötő	Patyi Király Istvánné		49
30.	1 tarka szoknya	Perenyei Balog Józsefné		57
31.	1 vászon elő kötő	Apáti Vincze József szolgálója		18
32.	1 tarka ágy terítő	N[émet] Gencsi Magyar Jánosné		48
33.	1 szoknya	Apáti Veszelic Jánosné		53
34.	1 új spenzer ²¹	Apáti Tar Istvánné	1	55
35.	1 kék elő kötő	Pusztza Csói ²² Illés Józsefné		24
36.	1 ing	Apáti Gyarmati Józsefné		23
37.	1 ing	Apáti Gyarmati Józsefné		48
38.	1 ing	Apáti Gyarmati Józsefné		49
39.	2 zsák	Apáti Csordásné		39
40.	2 zsák	Perenyei Csize Erzsébet		40
41.	2 zsák	Apáti Lóránt Jánosné		49
42.	2 zsák	Apáti Tar Istvánné		54
43.	1 viselt ponyósó ²³	Apáti Tar Istvánné	2	40
44.	1 vánkös	N[émet] Gencsi Avár Mihályné	1	22
45.	1 párna	Perenyei Grammer Izraelitanné	3	48
46.	1 vánkös	Perenyei Grammer Izraelitanné	1	56
47.	1 vánkös	N[émet] Gencsi Bognár Istvánné	1	32
48.	1 vánkös	Pusztza Csói Német Istvánné	1	46
			Összeg	46 26

Hogy az öszve írás, és a javaknak árverés útján való eladattatása akképpen történt legyen nevünk alá írásával bizonyítjuk. Kelt Apátiban 29dik augustusban 1852dik évben.

*Tar István bíró
Közebb Vincze József eskütt
Jóós István Németh Gencsi plébános és
gyám gondnok.*

²¹ Spenzer: német (der Spenzer) rövid, szűk kabát.

²² Pusztacsó.

²³ Ponyósó: poncsó, ujj nélküli köpenyszerű felsőruha.

BOGNÁR ISTVÁN HAGYATÉKI
LELTÁRA. NÉMETGENCS, 1855.²⁴

Leltár

Német Gencsen 1855. évi április 18-án végrendelet nélkül elhalt Bognár István²⁵ németgencsi földműves hagyatékáról felvétel:

Folyó sz.	Tárgy nevezett	[frt]	[kr]
A. Arany és Ezüst ékszerekben nem volt semmi.			
B. Kézpénzben nem volt semmi.			
C. Kintlévő követelésekben nem volt semmi.			
D. Ingóságokban			
1.	1 asztal kemény fából 2 hátos paddal	3	
2.	1 subplot ²⁶ 3 fiókra 3 székkal kemény fából	5	
3.	4 d[a]r[a]b ágy fenyőfából	4	
4.	1 nagy magas almárium ²⁷	3	
5.	1 láda, 1 falóra	2	
6.	15 darab kép	3	
7.	2 d[a]r[a]b lábos, 8 korsó, 1 tál, 8 tányér	1	20
8.	2 konyha almárium, 1 lábos	3	
9.	1 konyhapóc edényekkel cserépből	3	
10.	3 fejsze, 1 rossz szekerce ²⁸ , 1 vonó kés, 3 fűrő	2	
11.	1 nagy és 1 kis fűrész, 1 vonókés, ²⁹ 1 vonó szék ³⁰	2	

²⁴ MNL VaML Vvm. árv. Ált. ir. II. 2345/1878.

²⁵ Bognár István civis (polgár) németgencsi lakos 55 éves korában hunyt el 1855. április 17-én. MNL VaML Fel. ak. Nagygencsi r. k. hal. akv. 30/1855.

²⁶ Sublot: a német Schublade szóból eredhet, alacsony építésű, fiókos szekrény, amelyben ruhaneműket tároltak a 19. század második felében a parasztházaknál. Balogh Lajos: Büki tájszótár. Szombathely, 2004. (továbbiakban: Balogh, 2004.) 144. p.

²⁷ Almárium: (almárium) ruhásszekrény. Balogh, 2004. 27. p.

²⁸ Szekerce: rövid nyelű fejsze gallyak összevágásához. Balogh, 2004. 148. p.

²⁹ Vonókés: az a kés, amellyel a disznót leszúrták vágáskor. Balogh, 2004. 94. p.

³⁰ Vonó szék: valójában bontószék, olyan négy lábú, vastag lapú asztal, amelyen disznóöléskor a levágott sertés feldolgozását végezték. Balogh, 2004. 38. p.

12.	1 gyúró tábla, 1 mozsár, 1 motolya ³¹ , 1 só törő, 1 gyertyatartó lámpás, 5 evő eszköz, kanál, kés és villa	1	
13.	4 kapa, 2 ásó, 2 grábyla ³² , 3 szénaforgó, 1 kévehányó villa, ³³ 2 kasza, szecsikaláda ³⁴ , 1 abrakos villa, ³⁵ 4 csép ³⁶ , 2 szőrő rosta, hányó villa, 1 fölöző, ³⁷ 1 törekgárblya ³⁸ , 1 vasas köböl ³⁹	9	
14.	Szapú sajtár ⁴⁰	2	
15.	2 zséter, ⁴¹ 4 apró sajtár, 2 lisztes hordó	1	
16.	1 vas abroncsos hordó 1 3/4 akó	1	
17.	1 lisztes láda	1	20

³¹ Motolya: (matola) kerékforma eszköz, melyről a fonalat gombolyítják. Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. 4. köt. Pest, 1867. 142. col.

³² Grábyla: gereblye, vasvármegyei tájszó. Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. 2. köt. Pest, 1864. (továbbiakban: Czuczor – Fogarasi, 1864.) 1123. col.

³³ Kévehányó villa: hosszú nyelű, rövidágú villa, amellyel gabonakévéket raknak fel a szekerre, cséplőgépre aratáskor. Balogh, 2004. 163. p.

³⁴ Szecsikaláda: a szecska, azaz az állatok eledeleének tárolására szolgáló edény. Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. 5. köt. Pest, 1870. (továbbiakban: Czuczor – Fogarasi, 1870.) 1098. col.

³⁵ Abrakos villa: az abrak, azaz a szarvasmarhák, lovak téli takarmányának rendezéséhez használt eszköz. Balogh, 2004. 23. p.

³⁶ Csép: gazdasági eszköz, mely két részből áll, egy henger alakú fanyélből és egy szíjjal hozzáerősített fahengerből. Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. 1. köt. Pest, 1862. (továbbiakban: Czuczor – Fogarasi, 1862.) 949-950. col.

³⁷ Fölöző: hosszú nyelű seprű, amellyel az állatok etetése után tisztítják a területet. Czuczor – Fogarasi, 1864. 941. col.

³⁸ Törekgárblya: a cséplő vagy nyomtatott gabonaszárak töredezett részeinek tisztításához használt gereblye. Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. 6. köt. Budapest, 1874. (továbbiakban: Czuczor – Fogarasi, 1874.) 425. col.

³⁹ Köböl: úrmérték, kb. 20 kg. Balogh, 2004. 104. p.

⁴⁰ Sajtár: fából készült nagyobb víz hordó edény. Balogh, 2004. 140. p.

⁴¹ Zséter: fejtőedény. Balogh, 2004. 165. p.

18. 1 dagasztó szék, 1 nagy 1 kisebb teknő, sütőlapát	1
19. 2 hombár	20
20. 2 kis vendel ⁴²	40
21. 12 zsák	3 60
22. 3 rossz láda	1 50
23. 4 véka, 10 szakasztó, ⁴³ 2 vasrosta, 1 szita s egyéb fűtő eszközök	2
24. 2 házi lajtorja	30
25. 20 d[a]r[a]b épületfa különféle nagyságú tölgyfából	25
26. 1 vastengelyes szekér hosszú és rövid oldalakkal, 3 rövid, 1 hosszú láncsal, 1 tartó láncsal, 1 rudazó kötél kocsiékkal	30
27. 2 eke kiséfával ⁴⁴	5
28. 1 új borona	5
29. 2 kendervágó ⁴⁵	50
30. 1 hátsó és szecsakahordó kosár	20
31. prés 1 tartozmányival	12
32. 1 köszörűvialakóval, sráglyástalicska, ⁴⁶ falícek és iga	1 50
33. 1 itató sajtár, káposztáskád, 1 hosszúvállú	2
34. 2 ló szerszámmal együtt	200
35. 2 tehén, 1 tinó, 2 idei borjú	110
36. 3 darab sertés ⁴⁷	15
37. 10 mérő búza a 3 f	30
38. 8 mérő rozs a 2 f - 2 mérő árpa 2 f	20
39. 10 mérő zab 1 f 50 kr - 10 mérő krumpli	20

⁴² Vendel: tárolóedény fából. Czuczor – Fogarasi, 1874. 922. col.

⁴³ Szakasztó: vesszővel kötött szalmakosár. Czuczor – Fogarasi, 1870. 999. col.

⁴⁴ Kiséfa: a lovas kocsi rúdja végéhez akasztott fa, amelyhez az első két lovat fogták. Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. 3. köt. Pest, 1865. 849. col.

⁴⁵ Kendervágó: (kendentörő) az eláztatott kender összetörésére szolgáló négy lábbon álló nyeles eszköz. Balogh, 2004. 92. p.

⁴⁶ Sráglyástalicska: (srág=saroglya) lécekből épült toldalékkal magasított talicska. Balogh, 2004. 141. p.

⁴⁷ Sertés: sertés.

Ingatlanokból			
40. A németgencsi 67. sz[ámú] t[elek] j[egyző]k[önyv] szerint 40. sz[ámú] ház, udvar és kertel hozzá való 1 egész telekkel	2030		
	Összes	2581	9
Tartozási állapot			
az 1855. évi September hóban kibocsájtott eladási okirat szerint 2457/56 sz. kimutatott adósság, termelési költségekkel régi pengő pénz, vagyis Ft értékben	820 F	12	kr
idejárul a hagyatéki illeték 61 f 57 pp =	6 f	99	kr
összes adósság	891 f	11	kr
Melyet levonva a cselekvő értékből	2581	90	
fentmaradt tiszta hagyatéki érték	1687	79	

vagyis *Egyezer hatszáznyolcvanhét ft 79 kr ópénzben.*

TÖMŐ JÓZSEF HAGYATÉKI LETÁRA. NÉMETGENCS, 1879.⁴⁸

Leltár

Felvétetett Németgencsen 1879. évi május 21. 1879. február hó 25én végrendelet hátrahagyásával elholt ifjú Tömő József⁴⁹ hagyatéki ingó és ingatlan vagyonáról.

Jelen voltak

a helyhatóság részéről

Abért István k[özség]bíró

Balaton István k[özség]esküdt

Kemény István körjegyző, mint leltározó biztos

a felek részéről

özvegy Tömő Józsefné

⁴⁸ MNL VaML Vvm. árv. Ált. ir. II. 439/1886.

⁴⁹ Tömő József földműves 42 éves korában hunyt el 1879. február 24-én. A halál oka: sorvadás. MNL VaML Fel. ak. Nagyencsi r. k. hal. akv. 10/1879.

Folyó- szám	A darab száma	Tárgyak	Évi adója		Becsár				
			frt	kr	Egyesen Einzeln	frt	kr	Összesen Zusammen	frt
A. Cselekvő állapot									
I. Járandóságok									
a) Bútorok, ruhaneműk									
1.	1	fenyő fából készült asztal			2				
2.	2	puhafából készült pad			1	50			
3.	1	szék				50			
4.	2	puhafából 2 rossz ágy				50			
5.	1	bekecs ⁵⁰			1		5	50	
b) Konyhaszerek									
nincsenek									
c) Gazdasági eszközökben									
6.	1	láda			1				
7.	1	kőből fa abronccsal				20			
8.	1	szélmalom			5				
9.	1	szecskametsző ⁵¹			1				
10.	1	német rosta ⁵²				40			
11.	1	szekér vastengelyes			12				
12.	1	eke			2				
13.	1	borona			1				
14.	3	kasza			1		43	60	
d) Lábás jószág									
15.	1	vasszűrű tehén			40		40		
II. Ingatlanokban									
16.	1	a németgencsi 4 számú telekjegyzőkönyvben 5 sorszám] és 422/b hely[rajzi] sz[ám] a[latt] felvett zsuppal fedett lakház felerésze			400				
17.	2	zsuppal fedett pajta felerésze			100				
18.	2	a németgencsi 4 sz[ámú] telekjegyzőkönyvben 421/c sz[ám] a[latt] felvett ingatlanok becsértékei		36	140		640		
Összes becsérték					729	10			
Szenvedélyes állapot									
1.	3	temetési költségek			24	58	24	58	
2.	1	Dávid Vince kovács követelése			4				4 ⁵³
3.	2	Özvegy Tömő Jósefné hozománya			155		155		
4.	1	Janzsó István és neje Pipics Terezia követelése adóslevél szerint			33		33		
5.	1	Iker János követelése adóslevél szerint			12	60	12	60	
Összesen			229	18	229	18			
Marad tiszta hagyaték			499	82					

[jelenlévők kézjegyei]

⁵⁰ Bekecs: szőrös bőrbéllel és prémmel ellátott téli felöltő. Czuczor – Fogarasi, 1862. 525. col.

⁵¹ Szecskametsző: gazdasági gép, amellyel a szalmát szecskává aprítják. Czuczor – Fogarasi, 1870. 1098. col.)

⁵² Rosta: gazdasági eszköz, amellyel a szemes takarmányt, homokot, kavicsot a szeméttől megtisztították. Czuczor – Fogarasi, 1870. 603. col.

⁵³ Rossz helyre írták a leltárban.

BANGA ISTVÁNNÉ, NARDAI ERZSÉBET VAGYON LELTÁRA. NÉMETGENCS, 1887.⁵⁴

Leltár – Inventar.

Mely a sóptei körjegyzői hivatal által a szombathelyi járás tek[intetes] szolgabírói hivatalának 6066/887. számú rendelete⁵⁵ folytán gondnokság alá helyezett⁵⁶ Banga Istvánné szül. Nardai Erzsébet összes ingó és ingatlan vagyonáról N[émet] Gencsen 1887. évi augusztus hó 23. felvétetett.

Jelenlévők:

Polgár Ignác k[özség]bíró
Nyul Lajos k[ör]l[egyz]ő

Nardai Erzsébet
Mészáros György

Folyószám Laufende Zahl	A darab száma Anzahl der Stücke	Tárgyak Gegenstände	Évi adója osztr. B. jährliche Steuer in öst. W.		Becsár osztr. becsben Schätzungspreis in öst. W.			
			frt	kr	Egyesen Einzeln		Összesen Zusammen	
A.) Cselekvő állapot								
I. Ingóság								
1	1	Vörös szőrű tehén			20		20	
2	1	fehér szőrű tehén			20		20	
3	1	régi kihasznált szekér			5		5	
		Ingóság összege					45	
II. Ingatlanban								
4		A n[éme]tgencsi 30 sz[ámú] t[ele]k[jegyz]ő[k]öny[v]ben 69 h[e]lysz[ám] a[latt] a jegykői dűlőben ⁵⁷ felvett 100 [négy]szög] szántó 1/4 része					70	
5		A n[éme]tgencsi 30 sz[ámú] t[ele]k[jegyz]ő[k]öny[v]ben 169 h[e]lysz[ám] a[latt] a keleti III ⁵⁸ dűlőben felvett 10 hold 1093 [négy]szög]öl szántó 1/4 része			875		875	
6		A n[éme]tgencsi 30 sz[ámú] t[ele]k[jegyz]ő[k]öny[v]ben 208 h[e]lysz[ám] alatt a keleti postdomálisban ⁵⁹ felvett 1 hold 916 [négy]szög]öl szántó 1/4 része			100		100	
7		A n[éme]tgencsi 30 sz[ámú] t[ele]k[jegyz]ő[k]öny[v]ben 439 h[e]lysz[ám] a[latt] szántó a berekben 1333 [négy]szög]öl 1/4 része			75		75	
8		A n[éme]tgencsi 30 sz[ámú] t[ele]k[jegyz]ő[k]öny[v]ben 622 h[e]lysz[ám] a[latt] nyugati II. dűlőben felvett 6 hold 1180 [négy]szög]öl szántó föld 1/4 része			400		400	

⁵⁴ MNL VaML Vvm. Számv. ir. Gyám. sza. Német-Gencs 131/19.

⁵⁵ Az irat nem maradt fent. A mutatókönyvi bejegyzés szerint Banga Istvánt és feleségét is gondnokság alá helyezték.

⁵⁶ A szombathelyi királyi törvényszék 5042/87. számú ítéletével Banga Istvánné, született Nardai Erzsébetet gondnokság alá helyezte.

⁵⁷ Jegykői dűlő Sópte és Németgencs találkozásánál feküdt. Eredetire ld.: Orbán Róbert: Ördögkövek legendája. = Vas Népe, 2019. jún. 8. 10. p. <https://www.vaol.hu/hetvege/a-vasi-ordogkovek-legendaja-3062981/> (Megtekintve: 2019. október 28.)

⁵⁸ Nehezen olvasható a dokumentumon, valószínűleg a II-t javították III-ra.

⁵⁹ Postdomális: telek utáni rész. Csukás Györgyi, H.: A kőépítkezés a Balaton-felvidéken és a Bakonyban. In: A Balaton-felvidék népi építészet. A Balatonfüreden, 1997. május 21-23-án megrendezett konferencia anyaga. Szerk. Cseri Miklós, S. Lackovits Emőke. Szentendre-Veszprém, 1997. 82. p.

**Gyöngyösapáti 19. század végi
pecsétlenyomata**

(MNL VaML Pecsétygyűjtemény 624. sz.)

**Német-gencs 19. század végi
pecsétlenyomata**

(MNL VaML Pecsétygyűjtemény 518. sz.)

9	A n[éme]tgencsi 336 sz[ámú] t[elek]jegyző[köny]v- ben 361 h[e]llysz[ám] 29 sz[ámú] ház udvar és kert 1/4 része	500	500
10	A n[éme]tgencsi 336 sz[ámú] t[elek]jegyző[köny]v- ben 362 h[e]llysz[ám] a[latt] felvett 765 [négy]szög[öl] keleti belsőség pajtával	200	200
	ingatlan összesen		2220
B) Szenvedő állapot			
1	Szombathelyi első takarékpénztárnak	300	300
2	A szombathelyi általános takarékpénztárnak	200	200
3	Banga János német gencsi lakosnak	560	560
4	Leltározási költség 1 f 50 k fuvar 1.50	3	3
	összesen		1063
	A) Cselekvő állapot		2265
	B) Szenvedő állapot		1063
	Marad tiszta hagyaték		1202

[A jelenlévők aláírásai]

SZEMELVÉNYEK LIMPERGER FLÓRIS NÉMETGENCSI PLÉBÁNOS HISTORIA DOMUSÁBÓL

■ Rétfalvi Balázs

Gencsapáti község területén a középkor óta plébánia működött, amely a reformáció idején is megmaradt. A falu vallási életét meghatározta Szombathely közelsége, ugyanis a város a reformáció idején a győri püspök birtokaként fontos katolikus végvár volt. 1578-ban a pozsonyi országgyűlés a török elől ide költöztette át a vasvári társaskáptalant, és 1579-ben a győri egyházmegyében itt tartották meg az egyházmegyei zsinatot, ahol Draskovich György győri püspök (1525–1587) kihirdette a tridentini zsinat (1545–1563) rendelkezéseit az egyházmegyes papságnak. A 17. századi katolikus megújulásnak köszönhetően 1630-ban visszatérhettek Szombathelyre a ferencesek, 1638-ban pedig a győri püspökök támogatásával rendházat alapíthatott a domonkos rend. A szerzetesek Szombathelyen és környékén megkezdték a katolikus hitéletet elmélyítő munkájukat, ami nagy hatással volt a Gyöngyös völgyének falvaira, így Németgencs és Gyöngyösapáti lakosságára is. A szerzetesi élet fellendülését a jezsuiták 1675-ös kőszegi letelepedése követte. A 18. század közepén a hiteleshelyi tevékenységet is végző vasvár-szom-

bathelyi társaskáptalan mellett Szombathelyen létrehozták a győri püspök kihelyezett bíróságát is a nagy kiterjedésű győri egyházmegye ügyeinek intézésére, ahová 1777-ig Vas vármegye is tartozott. Az egyházkormányzat így a kanonokokon kívül egyre több, alapos jogi felkészültségű papot is igényelt, akiknek megfelelő elhelyezéséről is gondoskodni kellett. Erre a korabeli útviszonyok mellett a város környéki plébániák kínálkoztak a legegyszerűbb megoldásnak. Ebbe a sorba tartozott Németgencs plébániája is, amely felett a kegyúri jogokat a településen jelentős birtokokkal rendelkező, katolikus vallású Eszterházy család birtokolta. 1777-ben, amikor Mária Terézia királynő (1717–1780) megalapította a szombathelyi egyházmegyét, szemináriumról is gondoskodtak a papnövendékek képzésére és nevelésére, amelynek tanárookra volt szüksége. A tanári szolgálat után sokan a püspöki székhely környékére kaptak kinevezést, hogy tudásukkal a későbbiekben is szolgálni tudják az egyházmegye vezetését. A németgencsi plébániára is több, a püspökök számára fontos pap kapott kinevezést. A 18. században Vlasits János tudós plé-

bánost kell megemlíteni, a 20. században pedig Kopcsándy Sándort, Mikes János (1876–1945) püspök 1919-es cellatársát továbbá az egykori püspöki titkárt, későbbi megyéspüspököt, Konkoly Istvánt (1930–2017). Limperger Flóris évtizedes teológiai tanári működés után nyerte el a németgencsi plébániát 1891-ben.

Limperger Flóris 1858. augusztus 18-án Pápán született. Édesapja Limperger Flóris kőműves, édesanyja Morausz Ágnes volt. A gimnázium alsóbb osztályait Pápán a bencés gimnáziumban, a felsőbb osztályokat a szombathelyi premontrai gimnáziumban végezte. Az érettségi után a szombathelyi egyházmegyébe jelentkezett, majd teológiai tanulmányait a központi szeminárium növendékeként a budapesti egyetemen végezte. 1880. december 19-én szentelték pappá. 1880–1883-ig tanulmányi felügyelő volt a szemináriumban, majd 1891-ig az egyházjog és az egyháztörténelem tanára. 1890-ben zsinati vizsgálóvá nevezte ki a püspök. 1891 júliusában elnyerte a németgencsi plébániát, és haláláig ott szolgált. A szombathelyi egyházmegyében az erős támogatottsággal rendelkező katolikus néppártnak aktív képviselője volt, ami írásaiban is tetten érhető. 1915. április 7-én 57 évesen hunyt el Nagygyencsen, sírja a gencsapáti temetőben található. Németül és franciául is beszélt, a latin mellett jól ismerte a görög és héber nyelvet.¹

A Gencsapáti Szent Jakab Plébánia történetének a hivatalos iratokon túl

¹ A Szombathelyi Egyházmegye története. 3. köt., Történelmi névtár. Szerk. Géfin Gyula. Szombathely, 1935. (továbbiakban: Géfin, 1935.) 246. p.; A katolikus néppárt helyi történetére vonatkozóan lásd: *Pál Ferenc: A szombathelyi egyházmegye a dualista államban, 1867–1914.* Szombathely, 2018. 177–221. p. (Géfin Gyula kiskönyvtár; 5.); Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Plébániai Levéltárak, Gencsapáti Plébánia levéltára, 2. doboz. Németgencsi Plébánia historia domusa 1891–1905. (továbbiakban: SzEL Gencsapáti HD) 1.

az egyik legfőbb forrása az ún. plébániai házi krónika, latin nyelven historia domus. A plébánia történetére vonatkozóan Limperger Flóris németgencsi plébánosnak köszönhetően egy értékes és adatgazdag historia domus áll rendelkezésre az 1891 és 1905 közötti szűk időmetszetből.²

Az egyházi hatóságok – felismerve a plébániai évkönyvek történeti és kormányzati jelentőségét – a 18. századtól kezdve egyre több helyen rendelték el, hogy a plébániákon a kolostori évkönyvek mintájára historia domust vezessenek a történelmi események feljegyzésére. A dokumentum elsődleges funkciója az egyház belső tájékoztatása volt, hogy az új lelkipásztor megismerhesse a helyi viszonyokat. Ennek köszönhetően a kronologikus sorrendben rögzített események, időjárás- és gazdasági feljegyzések mellett személyes megjegyzéseket és a helyi közösségre vonatkozó megállapításokat, problémákat és konfliktusokat is feljegyeztek. A magyarországi katolikus egyházban először a váci egyházmegyében rendelték el 1774-ben a historia domusok vezetését, majd az 1858. évi esztergomi tartományi zsinat tette kötelezővé az évkönyvek vezetését, ami jelentős lendületet adott a gyakorlat elterjedéséhez.³ Általánossá a 19. század végétől vált, és Magyarországon a kommunizmus hatalomra jutásáig vezették rendszeresen a plébániákon.

A németgencsi historia domus külön címadás nélkül, Limperger Flóris plébános kézírásával, 38 oldalnyi, sűrűn teleírt nagyméretű oldalakon, 1891 és 1905 között tartalmaz feljegyzéseket. A kézirat feltehetően egy utólagos tisztázat, amely korábbi feljegyzé-

² SzEL Gencsapáti HD 1–38.

³ Vanyó Tihamér: A plébániatörténetírás módszertana. In: Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv, 1940–1941. Bp., 1941. 38. p.

seket fogalmazott szöveggé, vagy másolt egybe. Erre utal az egységes és folyamatos íráskép, valamint az 5. oldalon szereplő egyértelmű elírás is, ahol 1891 helyett 1901 szerepel, továbbá az, hogy későbbi eseményekre vonatkozó utólagos megjegyzéseket is fűz az aktuális szöveghez. Nem egységes a szerző önmagára való utalása sem.

Limperger Flóris kronologikus sorrendben tárgyalja a plébánia történetének eseményeit, ugyanakkor kitekintést is ad a környező települések, a szombat-helyi egyházmegye történéseire és az országos eseményekre vonatkozóan is.

Az egyháztörténet egykori szemínáriumi tanáráként az események közül jó történeti érzékkel emeli ki a feljegyzésre méltókat, külön figyelve a konfliktusos problémák megörökítésre. Lényegre törően és pontos leírásokat adva, adatgazdagon tárgyalja az egyes témákat, amelyeket a tárgyilagos értékelések mellett több alkalommal fanyar iróniával teli, személyes megjegyzésekkel fűszerez. Kritikus megjegyzéseiből, amelyekből mindenkinek bőven osztogat, nem hagyja ki saját magát sem, és az „unicuique suum”, „mindenkinek a magáét” cicerói elvet követve nem csak a rosszat, hanem a jót is számba veszi, gondosan mérlegelve a körülményeket.

Limperger Flóris feljegyzései sokféle, a hitéleti működésre vonatkozó leírások mellett pontos és részletes leírást ad a plébániai javadalmi birtokok igazgatásáról, az időjárás jelenségekről, és részletesen tárgyalja az iskolafenntartás nehézségeivel kapcsolatos problémákat és a különféle – főként finanszírozás körül kialakuló – konfliktusokat is. A korszak társadalmi életének számos fontos eseményére is reagál, amelynek köszönhetően a szövegből képet kapunk a egy, a századfordulón Vas vármegyében

élő, öntudatos katolikus papnak a gondolkodásáról is, aki XIII. Leó pápa (1810–1903) és Prohászka Ottokár (1858–1927) szellemiségében szemléli a századforduló társadalmi eseményeit és egyre tornyosuló problémáit.

Külön értéke a krónikának, hogy az 1895-ös egyházpolitikai törvények után a liberális kormányzattal szemben szerveződő katolikus néppárt történetére vonatkozóan is számos részletet örökített meg, feljegyezve a néppárt egyik Vas megyei bázisának számító Németgencs közéleti eseményeit is.

A terjedelmes szövegből jelen válogatásban a karakteresebb részeket igyekeztem kiválogatni, amelyek a leginkább jellemzőek magára a szerzőre, továbbá Gencsapáti történetére és a korszakra vonatkozóan a jelentősebb információkat tartalmazzák.

A szöveget a mai helyesírás szerint, a rövidítéseket feloldva közlöm, megőrizve az eredeti szóhasználatot.

RÉSZLETEK A NÉMETGENCSI HISTORIA DOMUSBÓL

[1] 1891. évi július hó 12-én [Limperger Flóris] főméltóságú Esterházy Miklós herceg-kegyúr által a németgencsi plébániára méltóságos és főtisztelendő Hidasy Kornél megyéspüspöknek bemutatott s általa elfogadtatván a plébánia javadalomra méltóságos s főtisztelendő Stegmüller Károly pápai prelátus s általános püspöki helynök által július hó 18-án investáltatott⁴.

Elődje, Istenben boldogult Kercselics Mihály németgencsi plébános, születésére nézve perenyei, előbb bánokszentgyörgyi plébános volt Zala vármegyében, Németgencsre jött plébánosnak 1867. június 21-én, meghalt ugyanott 1891. április hó 7-én.

⁴ Investial: szó szerint beöltöztet, itt katolikus papot beiktatni a plébániai javadalomba.

A handwritten signature in black ink on a light-colored background. The signature reads "Limperger Flóris" in a large, flowing cursive script, with "plébános." written below it in a smaller, more compact cursive. The signature is underlined with a single horizontal line.

Limperger Flóris plébános aláírása
az 1901. évi németgencsi anyakönyvi másodpéldányon

Halála után a megyéspüspök úr Ó Méltósága Busits János volt szóczei plébánoshelytest nevezte ki ideiglenes adminisztrátorrá, ki meghalt 1897. december 22-én mint nyugalmazott segédlelkész.

Első szentmiséjét a fáránépért⁵ július hó 25-én, Szent Jakab apostolnak, az anyaszentegyház védőszentjének ünnepén, beköszöntő szentbeszédjét a rákövetkező vasárnap tartotta s miután a kerületi esperes Major János címzetes prépost és kőszegi plébánostól a plébániai levéltárat és pénztárat átvette, az ideiglenes plébániai adminisztrátornak fáradságát megköszönvén s őt az intercalaris jövedelmek⁶ fejében 3 hónapi munkájáért 400 azaz négy száz forinttal o. é.⁷ kielégítvén, honorálván, Isten kegyelméből a plébánia vezetését 1891. évi július hó 27-én átvette.

Első gondjai közé tartozott a plébániai levéltárnak, anyakönyvek, adósleveleknek és könyvtárnak, nemkülönben a templomi fehérenműeknek és miseruháknak átnézése és rendbe szedése. Minden úgy-ahogy megvolt, de némi rendetlenségben. Tanulmányoznia kellett a jó, templomba járó és szíves, de sokban elhanyagolt s azért tudatlan

⁵ Fára: a német elnevezéséből (Pfarr) származó kifejezés, jelentése plébánia.

⁶ Intercalaris jövedelmek: az üressé vált egyházi javadalmak jövedelme.

⁷ O. é.: osztrák értékű forint, 1858. november 1-jétől az Osztrák Császárság ezüst alapú, kizárólagos, törvényes fizetőeszköze volt 1892-ig, az aranyalapú korona bevezetéséig.

és durva népnek gondolkodásmódját és hiányait. A plébániai gazdaság vezetése és elrendezése is gondot adott. De mindezt Istenbe vetett bizalommal és jó kedvvel kezdette.

[2] A szünet alatt míg iskolába nem kellett járnia, az új plébános iparkodott a gyermekeket az utcán s a szülei (sic!) háznál tett látogatásai közben kiismerni s magának megnyerni, mert a gyermekek és betegek gondozása és megnyerése által hívé, hogy legbiztosabban utat tör hívei szívéhez.

A délutáni keresztény tanítást vasár- és ünnepnapokon nagy kedvvel végezte és pedig nemcsak az anyaegyházban, de Pereyén is legalább egy időre megtartván. Németgencsen a Zollner-Talabér-féle vezérkönyv⁸ szellemében előlről kezdte a nagy katekizmus magyarázását.

[4] Különös nehézséget okozott a templom-és alapítványi pénzek kezelése, melyet Istenben boldogult elődöm a maga módja szerint patriarchális módra kiadott és beszedett, midőn szüksége volt rá. A kamatok beszédésében is elég, sőt túlságos elnőző, engedékeny volt. [...]

⁸ Feltehetően a következő két könyvről lehet szó: Johann Zollner: Hitelemző beszédek 1-4. Esztergom, 1880.; Talabér György: Rövid egyházi beszédek, vagyis az apostoli hitvallás, Urimádság, Angyalüdvözlés, Isten és Egyház parancsai, szentségek és főbűnök egyszerű és nyájas fejtegetése. Pest, 1860.

Máskülönben is mondhatom, hogy e plébániában akkora pénzforgalmat találtam, hogy szinte bámultam rajta s helyzetemet a kalmáréhoz hasonlónak láttam, mitől nem kevésbé féltam és még a hátam is borsódzott, ha a templomszámadásra gondoltam. [...] No de a jó Isten megsegített. Sokat tanultam s a pénz használatában is elég jártas voltam, a törvényeket is tudtam, csak szélesebb körű emberismeretem nem volt. Az élet erre is megtanított s mondhatom nem igen nagy tanulópénz árán.

Alig vártam, hogy az igen szép szeptember hó után október havában a szent rózsafüzér ájtatosságot is megtarthassam. A legméltóságosabb Oltáriszentség kitételével (este napnyugtakor harangoztattunk össze) – egészen olyan formán, mint Szombathelyen a Szent Domonkos-rendi atyák templomában – naponkint elmondtuk a szentolvasót, melyre különösen a hónap második felében sok nép gyűlt össze. A Szent Rózsafüzér Társulatát, melynek a plébániáról Németgencsről is Perenyéről is sok tagja van, plébániámban szervezni, illetőleg főhatósági engedéllyel külön megalakítani akartam, de a szombathelyi Szent Domonkos-rendi főtisztelendő prior tanácsa szerint a plébánia oly közel esvén a szombathelyi főtársulathoz, ez feleslegesnek látszik.

[5] [1892.] november 3-án 2735/892 sz. alatt engedélyeztetett a gyöngyösapáti kastélykertben lévő emlékszerű Szűz Mária szobornak a vörösvári grófi kastélykertbe átvitele. E szép szobrot, mely igazi magyar művészi kivitelben a gyöngyösapáti kastélykertben az ún. szigeten állt, „Családja lelki üdvességére” emeltette boldog emlékü gróf Széchenyi Pál gyöngyösapáti földesúr 1852. évben ezen felirattal: *Patrona Hungariae ora pro nobis.*⁹ Ugyanő a németgencsi plébánosnak 70 azaz hetven o. é. forintot ezüstpénzben átadott e szobor örö-

kös alapítványaképp (Alapító-level megvan). A szobrot méltóságos és főtisztelendő Szenczy Ferenc néhai szombathelyi püspök maga szentelte fel. Az alapítvány pedig, nem lévén szoborra kiadás, e napig 212 forint 64 krajcárra emelkedett.

Ez év tavaszán az apáti uradalom a Széchenyi grófoktól gróf Schönfeld György által megvételre, de azon kikötéssel, hogy a kastélykápolnában meglévő értékes templomi felszerelések s ez a szobor a Széchenyi grófi család birtokában marad. Mely kikötés értelmében gróf Erdődy Gyula Vasvörösvár urasága folyó év október hó 7-én kelt felterjesztésében megyéspüspök úr önméltóságától engedélyt kért a szobor átvételére a vörösvári kertbe, mely engedély neki megadtván, beleegyezett, hogy az alapítványi tőkéből [6] 100 azaz száz o. é. forint a vasvörösvári plébánia hivatalnak a szobor alapítványi tőkéje gyanánt átadtván, a fennmaradó 112 forint 64 krajcár „gróf Széchenyi Pál-féle alapítvány a gyöngyösapáti szegények javára” címen a németgencsi plébános által kezeltessék s a gyöngyösapáti szegények közt a tőke után esedékes kamatok évenként a plébános által azon kikötéssel lesznek kiosztandók, hogy az alapítvány jótéteményében részesülők a boldogult alapító grófról imáikban megemlékezzenek. [...]

Az általvitt boldogságos Szűz Mária-szobor helyére ugyancsak a szigeten méltóságos gróf Schönfeld György új uraság egy szép lourdesi Boldogasszony-szobrot állíttatott, benne, a barlangban t. i. (sic!) újra égett a lámpa Szűz Anyánk tiszteletére. E szobrot az általa átalakított s úgy szólván újból épített kastéllyal együtt megáldottam Limperger Flóris németgencsi plébános 1900. évi június 18-án. A gyöngyösapáti fārahívek pedig az elvitt Szűz Mária-szobor helyett kápolnát fognak építeni a boldogságos Szűz Máriának mint édes hazánk Patrónájának tiszteletére.

[8] [1893.] szeptember 17-én a Kőszeg vidékén megtartott nagy fegyvergyakorlatok

⁹ Magyarország Védasszonya könyörögj éretünk!

ra koronás királyunk Ő császári és királyi Felsége¹⁰, nem különben Vilmos német császár és Albert szász király Ő Felségeik megjelenvén a fogadtatáson nagyméltóságú Zalka János győri püspök Ő Excellenciájának vezetése mellett megyéspüspökünk (Hidasy Kornél) és Steiner Fülöp székesfehérvári püspök Ő Méltóságai, valamint a szomszédos egyházmegyék papsága is hódolatát tette Ő Felsége kegyes színe előtt. A király azonban Tisza Kálmán miniszterelnök által fogalmazott válaszában a tisztelgő papságot megrovásban részesítette, hogy a polgári házasság s az egyházpolitika ügyében a kormányt nem támogatja – mit tenni szent vallásunk tilt. E válasza a római katolikus papságban országsszerre felháborodást okozott s azt eredményezte, hogy a szombathelyi és székesfehérvári püspökök a tisztelgés után azonnal elutaztak Kőszegről és az udvari estélyre való meghívásukat el nem fogadták, vagyis meg nem jelenésüket kimentették. *Nolite confidere in principibus, in filiis hominum, quibus non est intellectus!*¹¹ Én e tisztelgésre meg nem jelentem, mert ez a nap volt a Szent Kút-kápolna búcsúja (Szent Kereszt felmagasztalása után következő vasárnap) mi miatt az istentiszteletet korábban megtartani nem lehetett.

E hónapban annyi katonaság vonult fel Kőszegre, a hadgyakorlatokra, hogy a plébániaházban is 3 törzstisztnak, 52 közvitéznek s a törzskar felszerelésének (Munition des Stab-Chors) egy éjszakára kellett szállást adnom. Különben a környékbeli falvak és kastélyok mind tele voltak beszállásolt katonasággal. A hadfiak a mezőn és a kertekben nem sok kárt okoztak s jól fegyelmezett sorokban fel- és levonultak a községeken át a nagy gyakorlatokra, melyek Kőszegtől keletre, inkább Sopron vármegyében tartattak.

¹⁰ I. Ferenc József (1830–1916) osztrák császár, magyar és cseh király.

¹¹ A latin mondat a 146. (145) zsoltár 3. verse alapján íródott, és az eredeti *salus* helyett itt az *intellectus* szó szerepel: Ne építsetek a nagyokra, az emberre, akiben nincs belátás.

[9.] [1893.] A VII. számú püspöki körlevélben közöltetett Szentatyánk XIII. Leó pápa *Constanti Hungarorum* című enciklikája, melyben a magyarországi püspököket és híveket biztatja, az egyházpolitikai, fenyegető veszélyekben támogatja, hogy jó harcot harcoljanak, mert Isten és a boldogságos Szűzanya védelmezik bennünket és az ország apostoli királya is megvéd az egyházat sértő újításoktól. Ez utóbbiban azonban Őszentsége is alaposan csalódott.

Ez évben merültek fel házasulandókkal és házásokkal is kellemetlenségeim, melyek azonban soha sem fájtak annyira, mint a tanító urak által okozott veszélyesek, mert elvégre is ezektől több belátást és szeretetet kellett feltételeznem és várnom, mint a közönséges, tanulatlan hívektől és erőszakoskodó emberektől.

[10.] [1894.] Vasvármegye köztörvényhatósága folyó év február 4-én tartott közgyűlésében bizalmat szavazott a magyar királyi kormánynak az egyházpolitikai törvényjavaslatokért, noha az ellenzéki, „néppárti” megyei bizottsági tagok, köztük magam is, sokat tettünk e bizalom-javaslat megbuktatására. A vármegyei közgyűlésen megyéspüspök úr Őméltósága is megjelent, nemmel szavazott, de az akatolikusok,¹² az izraeliták és megyei hivatalos szavazatok győztek mégis utoljára.

A képviselőházban is nagy nehezen keresztülhajsolták e törvényjavaslatokat, a főrendi házban azonnal, ismételve elbuktatták s utoljára csak az ún. „pair-shub”-bal, vagyis [a] kinevezett főrendi házi tagok intézményének behozatalával tudták keresztülvinni.

[11.] [1894.] augusztus 12-én szentelte fel a kerületi esperes, Major János címzetes prépost és kőszegi plébános a.) az új Szent Rókus-kápolnát, mely az előbbinél alkalmasabb helyre s megnagyobbítva építtetett a

¹² Akatolikus: a nem katolikus keresztények elnevezése, főként a protestánsokra, reformátusokra és evangélikusokra értették.

németgencsi hívek által a vasúti megállóhely tőzsomszedságából – hol a gőzgép telefüstölte – a községhez közelebb hozatott és déli fekvéssel építtetett az ún. Szentegyház út mellé községi fundusra¹³. Alapítólevelét a község kiállította, Bodorkós (gyura) János érdemes templomatyja pedig 1900.évi július hó 23-án 20 Ft azaz 40 korona (sic!) alapítvánnyal ellátta, melyet 1902. évi június hóban adott át a helybéli plébánosnak. b.) Az anyaegyházban a lourdes-i Boldogasszony oltárát is ez nap szentelte fel a kerületi esperes, melyet Kovács Katalin előbb németgencsi, jelenleg szombathelyi lakos emeltett 240 forint költséggel, építette Heckenast János, szombathelyi oltárépítő és aranyozó, a szombathelyi székesegyház restaurátora. (Ugyanő hozatott 27 Ft költségen egy új zöld casulát hozzátartozóival a németgencsi templomnak 1900-ban, 1902 év tavaszán pedig egy szép szentségfogó velumot ajándékozott e templomnak, mely állítólag 42 forintba került. Ajándékozott azonkívül a boldogságos Szűz Mária, Mennysország Királynéja oltárának kitisztogatására és a Szent Erzsébet oltár kiépíttetésére is kisebb összegeket.) Az oltáron a lámpában égetendő olajnak, a gyertyának és az oltárruháknak beszerzését és fenntartását életében az alapító, halála után Abért (István)-család vállalta magára.

Egyidejűleg a németgencsi templom befejezetlenül álló Szent Erzsébet-oltárának kiépítéséhez is ifjú Pungor Ferenc, buzgó tanító úr biztatására gyűjtést indítottunk meg, mely meglepő eredménnyel járt, amennyiben 300 o. é. forintnál több gyűlt össze. Eből 250 forintot új Szent Erzsébet oltárszobrot hozattunk s a mellékletekkel együtt a Szűz Mária-oltárhoz hasonlóképpen glóriával, angyalfejekkel, előtte térdeplő koldussal stb. ellátván ez új oltárkép (szobor) is még ez év őszén, november 19-én felszenteltetett ugyan (sic!) a kerületi esperes által, a megmaradt összegben pedig, melyhez a plébá-

nos adománya is nagymértékben hozzájárult, még hiányzó egyházi szerek: corporálék, albák (néhány németgencsi hajadon és jámbor asszony kézimunkájukkal sokat segített az egyházi fehérneműek olcsóbb szerzésén és kiállításán, vagy feldolgozásán), purificatoriumok hozattak, s a régi piszkos kék casula és pluviale helyett Szombathelyen a Lakner-nővérek szíves segítségével és hozzájárulásával új violaszínű casula és pluviale készíttetett.¹⁴ A régi színes pluviale is új szövettel bevonatott stb. Elannyira, hogy miseruhák dolgában templomunk kezdett jól gyarapodni. Természetesen a templompénztár minden megterhelhetése nélkül csupán a plébános és a hívek adományaiból.

[12] 1894. szeptember hó 17-én Gyöngyösapátiban született gróf Schönfeld György és nejeének szül. Grimmer Erzsébetnek első fimagzata, ki a szent kereszttségben [részesült], melyet a plébániatemplomban szolgáltatott ki neki. Miksa (Maximilian) Sándor György Mária-Hilda nevet nyert, keresztapja nagybátyja, gróf Schönfeld Maximilián nyugalmazott lovassági őrnagy, szabadkai nagybirtokos, áldott öregúr volt, ki maga tartotta a keresztvízre a magzatot, mert keresztanyja nem volt, nem is hivatott senki, s az öreg úr még nőtlen életet élt.

A katolikus hitélet fejlesztésére s egyúttal az egyházpolitika ellensúlyozására az ősszel Szombathelyen megalakult a Vasvármegyei Római Katolikus Kör a régi gimnáziumi épületben¹⁵, melyet a szombathelyi püspökség a csorna-premontrei rendtől megvett 18.000 forintot a püspökség törzsvagyonából szállást adván abban az újonnan alakult katolikus körnek s az egyházmegyei nyomdának, mely ismét a fundus-dioecesanus¹⁶, vagyis az egyházmegyei segélyalap tőkéjén ren-

¹³ Fundus: telek, házhely.

¹⁴ Corporale: ostyaabrosz, alba: papi miseing, purificatorium: törülköző, casula: miseruha, pluviale: papi palást.

¹⁵ Ma a Schmidt Múzeum működik az épületben.

¹⁶ Fundus dioecesanus: egyházmegyei alap, az egyházmegye működését szolgáló törzsvagyon.

deztetett be. Újévtől kezdve pedig Szombathelyi Újság címen római katolikus politikai lap adatott ki Szombathelyen a katolikus politika irányítására és támogatására. Íme milyen szépen megindult a katolikus actio, csak azután részvétlenség folytán el ne kalldjék ez is úgy, mint igen sok katolikus intézmény. A Szombathelyi Újság első szerkesztője Honti Béla szombathelyi egyházmegyei áldozár s igen derék ember lett.

A Vasvármegyei Római Katolikus Kör megnyitó körgyűlése december 20-án volt, melyre Németgencsről és Perenyéről is mentek el vendégek. Mind Dr. Stegmüller prelátus Őméltósága, mind Eredics Ferenc ügyvéd, királyi tanácsos hatásos beszédet tartottak azon.

1894. december 9-én szentesítést nyertek: az 1894. XXXI. törvénycikk A házassági jogról, az 1894. XXXII. törvénycikk A gyermekek vallásáról és az 1894. XXXIII. törvénycikk Az állami anyakönyvezésről. Szent hitünk és egyházunkra sérelmes ezen törvénycikkek, melyek különben is nagy parlamenti viták és az ország lakosainak nagy többségének ellenzése közt fogadtattak el, melyeknek elvetésére országgyűlési képviselőnk, Ernuszt Kelement feliratilag kértük, e fáranép kebeléből gyűjtött aláírási íveken, mind hiába, sőt ez országos képviselőnk dacára, hogy a nemzeti pártnak alelnöke volt, mely párt az e javaslatokat benyújtó kormány v. liberális párt irányában ellenzékét képezett, nemcsak hogy megszavazta, vagyis szavazatával támogatta e törvényjavaslatokat, hanem maga is néhány hó múlva a kormánypártba liberalissá átvedlett, a nemzeti pártot pedig elhagyta. Ezen törvénycikkek szentesítésének megtagadását reméltük az ország apostoli királyától: de csalatkoztunk benne is.

Midőn e törvénycikkek szentesítésének híre a már akkor elterjedt Magyar Néplap útján a nép között is köztudomásra jutott, ez óriási lehangoltságot okozott, úgyhogy nem kevesen mondogatták, hogy az olyan

király, ki katolikus létére a katolikus vallást sértő ilyen törvényeket szentesíteni mert, nem érdemli meg az apostoli király címezést, sőt sokan e szentesített törvények ellen ellenszegülők akartak lenni s csak nagy nehezen lehetett őket megnyugtatni azzal, hogy törvényes úton e törvények revíziójára törekedjünk s politikai, megengedett eszközökkel küzdjünk a hitünk és egyházunk megalázására célzó törekvésekkel [szemben]. A politikai kultúrharc e törvénycikkekkel édes hazánkba is meghonosított.

[13.] 1895. Oly előzmények után, milyen az egyházpolitikai törvények szentesítése által felkavart ún. felekezeti béke megbontása volt, nem csoda, ha magunkat is, a gondozásunkra bízott hívőket is megnyugtatni nem volt könnyű dolog. Erre törekedett jó megyéspüspökünk is ez évi I. számú körlevelében. Minden jó reménnyel való, bár jóakarató kecsgetés, kába hitegetés! Az egyházpolitikában eddig győztes liberalismus feltartóztathatatlanul tör előre. A már szentesítést nyert három törvényjavaslathoz vívmányainak betetőzésére benyújtotta Az izraelita vallásról és A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatokat. Mindkettő szentesítést nyert 1895. XLII. és 1895. XLIII. törvénycikk címén 1895. október 16-án illetőleg november 22-én.

Ezzel Magyarországnak keresztény jellegéből való kivetkőzése befejeztetett. Hogy ebben nem kevésé bűnösök a kétszínű liberalismussal kacérkodó zsidókon és protestánsokon kívül, saját gyenge püspökeink és stréber papjaink is, az több mint bizonyos.

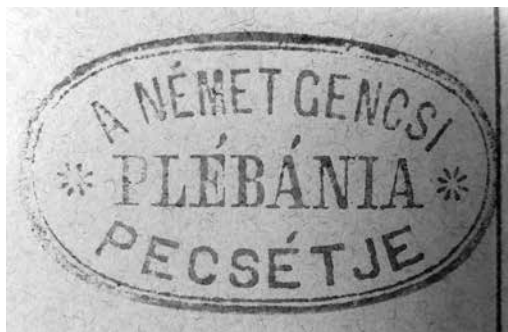
[15.] [1896.] Megyéspüspök úr [...] május hó 10-ét tűzte ki az iskolai és községi ünnepélyek idejéül, mely napon a budavári koronázó templomban is roppant fénnnyel, Németgencsen és Perenyén is igaz szívbeli örömmel folyt le a hálaadó istentisztelet, utána pedig az iskola udvarán ünnepély tartatott szavalatokkal és gyermektáncal összekötött multság[gal], melyre Pápa

Őszentsége és királyunk Őfelsége nagy mellképeit meghozatta s máskülönb is a magáéból egyet-mást áldozott a helybeli plébános. Milleniumi emlékfákat is ültettünk az iskolák elé (melyek szerencsésen el is száradtak) s a németgencsi templom elé szép hársfákat, melyek azonban megeredtek s a templom környékét igen díszesítik.

[16.] Az 1897. év rossz előjele (omen) gyanánt a Szombathelyen állomásozó XI. császári és királyi Windischgrätz-huszárezred egy százada Németgencsre szállásoltatott be azon ürügy alatt, hogy a szombathelyi huszár laktanyában míg [egy] istálló a lovak számára építendő; egy huszár hadnagy, manipulans őrmester stb. állandóan itt laktak, egy főhadnagy pedig naponkint kétszer jött helységünkbe a huszárok kiképzésére. Volt a templom előtti téren sok fegyver- és szabadgyakorlat, a plébános [földjén], a lóherén szabadgyakorlat, mert a síkos út miatt a gyakorló térre nem mehettek, sok trombitászó s a községbeli részről ijedezés, hogy kevés alomszalmájuk nem elég a katonalovak alá, istállójuk szűk s maguknak is csak nehezen elég a baromtenyésztésre s általános lón a zúgolódás, hogy e csapást a vármegye vezetősége csak azért mérte éppen Németgencs községre, mivel a múlt 1896. évi október hó 28-án tartott országgyűlési képviselő-választáson a néppárt győzött, Dr. Major Ferencet néppárti programmal választván meg Szombathely képviselőjévé. A néppárt pedig e választókerületben legerősebben Németgencsben állott. A sok ide-oda fáradozás, petitio, deputatio ¹⁷sem a járás főszolgabírájánál, sem az alispánnál, sem a magyar királyi honvédelmi miniszternél sem járt kellő eredménnyel végre Dr. Major Ferencnek május hóra sikerült kieszközölnie báró Fejérváry Géza honvédelmi minisztertől, hogy a huszárok községünkben Kőszegre szállásoltassanak be addig is, míg Szombathelyen a kaszárnya istálló elkészül.

¹⁷ Petitio: kérvény, deputatio: küldöttség.

A Németgencsi Plébánia pecsétje az 1901. évi anyakönyvi másodpéldányon

[18.] [1897] Ez évi október hó 17-én néppárti gyűlés volt Németgencsben, melyen a kerület országgyűlési képviselője (megválasztott 1896. október hó 28-án) Dr. Major Ferenc községünkben tartotta meg beszámoló beszédjét, mert Szombathelyen a liberálisok ingerültsége folytán nem volt tanácsos megtartania, s utána az öreg Zichy János [az] aranygyapjas [rend lovagja] buzdította a gyűlés tagjait az összetartásra és kitartásra a néppárt elvei mellett. A gyűlés du. 2 óraker kezdődött 3/4 4 óráig tartott, utána az októberi rózsafüzér ájtatosság este 5 óraker tartott. Valóban lélekemelő volt a 3-4000 ember lelkesedése a néppárt ezen vezérei iránt.

[18.] [1898.] Ez évi február hóban bontotta el Schönföld György gróf gyöngyösapáti birtokán a régi Széchenyi-kastélyban használatlan régi kastélykápolnát (felirata: Si Deus pro nobis, quis contra nos?) ¹⁸, mert az egész kastélyt új modorban akarta átépíttetni, mely alkalommal a kápolna belső (hiányos) felszerelését a gróf úr Németgencs hitközségnek ajándékozta. Mi pedig azon feltétel alatt fogadtuk el, hogy majd a Gyöngyösapátiban tervezett új községkápolna részére fogjuk mindazt átengedni, mivel a németgencsi fáttemplomnak rájuk szükségük nincs, addig is azonban mint megáldott tárgyaknak gondját viseljük. Oltár, oltárkép

¹⁸ Ha Isten velünk, ki ellenünk. A Széchenyi család jelmondata, ami családi címerükben is szerepel. A jelmondat Szent Pál rómaiakhoz írt leveléből származik. (Róm 8. 31)

A Nagygyénesi Plébánia pecsétje az 1911. évi anyakönyvi másodpéldányon

rámával, padok, gyertyatartók, [19.] füstölő, pár kép stb., melyeknek elszállítása mégis 6 (sic!) szekeret igényelt. Az értékes kelyhet, feszületet, miseruhákat már korábban, midőn a kastélyból a Széchenyiek kiköltöztek, Vörösvárra vitte magával Erdődy Gyula gróf, ki megvette a kastélyt a Széchenyiektől. Erdődy gróftól pedig 1894. év nyarán gróf Schönfeld Györgyné szül. Grimmer Erzsébet Öméltóságára vette meg, ki is ott lakott egész családjával.

[19.] [1898.] április hó 15-én búcsúzott el a németgyéncsi iskolától ifjú Pungor Ferenc osztálytanító, ki 1885. évi január hó 1-től tehát több mint 12 évig itt működött. Szerény jövedelmén megelégedetten éledegelt, de sem tanító kartársai nem hagytak neki békét, hogy miért nem megy jövedelmezőbb állásra, sem a helybeli kántortanító rá jó szemmel nézni nem tudott, különösen mióta a községi faiskola kezelését öreá bízták. Már előbb is többször volt Szécsenyben, hol kántortanítónak megválasztották. Távollétében s távozása után a tanév végéig a helybeli plébános járt be az osztályaiba a gyerekeket tanítani s új tanítót sem javallt választani a következő 1898/9 tanév elejéig, hogy az így meggazdálkodott tanítói fizetést is a korpótléokra fordíthassák. Hogy mi volt ezért a köszönet, olvasgatni az iskolai okmányok között.

[20.] [1898.] Ez évben a tavaszi hónapokban restauráltattak a plébánia területén a közutak előtt álló keresztek, illetőleg feszületek. Éspedig az ún. vörös kereszt a falu kö-

zepéről áttétezt a falu (Németgyéncs) alsó végére s tulajdon alapjából egészen újra csináltattott 95 forint költséggel. A németgyéncsi templom elé pedig Bodorkós (gáspor) Jánosné szül. Pomogovics Terézia németgyéncsi jámbor asszony a maga költségén 400 azaz négyszáz forinton díszes kőkeresztet állíttatott fel s alapjául letett még 50 azaz ötven forintot. Mindkét keresztet felszentelte nagyságos és főméltóságú Major János kőszegi prépost plébános s kerületi esperes május hó 15-én.

[20.] [1898.] szeptember hó 10-én Genf városában Schweiz-ban egy anarchista leiszúrta boldog emlékü Erzsébet királynőnket (sic!). A megrendítő hír másnap éppen Szűz Mária neve napján már kora reggel elterjedt a községben s általános levertséget okozott. Volt erre sok harangoztatás, iskolai szünet, gyűjtés a Budapesten Erzsébet királynénk emlékére tervezett Örökimádás templomára, Erzsébet királyné emlékfák ültetésének s gyászünnepélyeknek elrendelése stb. Hiába, benn vagyunk a millenaris ünnepségek örömmámorában, még nem aludtuk ki magunkat!

[22.] [1899.] június 18-án beszenteltem illetőleg megáldottam Gyöngyösapátiban a méltóságos Schönfeld György gróf úr által újonnan épített kastélyt, mely a régi helyére kisebb méretekben lett építve, valamint a szép lourdes-i barlangot is, melyet a szigeten a méltóságos grófné állíttatott egy szép Szűz Mária - hazánk patrónája - szobor helyére.

[22.] [1899.] szeptember hó 10-én emlék gyászmise (Anniversarium) tartatott boldog emlékü Erzsébet királynőnk lelki üdvéért s a szentmise után gyűlés tartatott a boldog emlékü királynő emlékének fenntartására tervezett Budapesten építendő Örökimádás temploma részére. A gyűjtést eszközölte Takács Józsefné a helybeli korcsmáros neje és szépen gyűjtött, körülbelül 63 forint 40 krajcárt, mely a gyűjtést kezelő Illés Ferenc székesegyházi kanonoknak kézbesített.

[24.] [1900.] március 27-én gróf Széchenyi Miklós pápai prelátnak, esztergomi székesegyházi kanonok s a Pázmáneum kormányzója küldött 100 azaz száz o. é. forintot a Gyöngyösapáti községben építtetni szándékolt boldogságos Szűz Mária kápolna alapjára meleg hangú levélben említvén meg szíves hozzájárulását e jámbor szándékhoz. Magam is 100 forintot adományoztam e célra. Ő császári és királyi Felseje az apostoli fejedelem is a kabinetiroda által megyéspüspök úr Őméltóságának közbejárásával szintén 100 forintot küldött. Gyöngyösapátiban hosszas tervezgetés után múlt 1899. évi október hó végén hitközségi gyűlésen azt határozták, hogy magyar hazánk ezeréves fennállása emlékére a községben a boldogságos Szűz Mária, mint Magyarország védasszonya tiszteletére (kinek ünnepe október hó 2-ik vasárnapjára esik) kápolnát vagy kis templomot építünk, melyben a gyöngyösapáti hívek adventben hajnali, a nagyböjtben esti ájtatosságot s vasár- és ünnepnapokon délelti ájtatosságot tartanak a maguk körében, mint magán ájtatosságot.

[26.] [1901.] A Szentséges Atya, XIII. Leó pápa a szentév kegyelmét, mely Rómában a múlt évben volt nyerhető ez évben kiterjesztette az egész katolikus világra, úgy hogy a püspök által kijelölt félévben, vagyis hat hónapban a meghatározott feltételek alatt mindenütt nyerhető legyen. [...] A három körmenetet, mellyel a teljes búcsút el lehetett nyerni húsvét utáni II., III., és IV. vasárnapokon kellett megtartani. [...] [27.] Tengernyi népáradat vett részt e körmeneteken. Reggel 7 órakor volt a beharangozó s rövid szentbeszéd s szentmise után a körmenet violaszínben a fáttemplomból megindulva ment 1) a pásti kereszthez, 2) a perenyei templomba, 3) a Szentkút kápolnába, 4) a plébániatemplomba vissza. Tizenegy óra mindig elmúlt mire az ájtatosságnak vége lett. A szentségekhez azonban nem sokan járultak, bár ismételve figyel-

meztettek [általam a hívek], hogy e nélkül jubileumi búcsút nem lehet nyerni. Találtak öregek s betegek, kik vagy Szombathelyen vagy helyben privatim végezték a templomlátogatásokat s azután gyóntak és áldoztak, de a nagyobb rész nagy tudatlanságban leledzett. Bármennyire hirdettük nekik, töredelmet tartani nem akartak, de jubileumot járni (itt úgy mondják kerülni) mindennap készek lettek volna.

[27.] Általában az ún. egyházi főhatóság majd mindig ujjat húzott a németgencsi hívekkel iskolaiügyben: nem csoda, ha a hívek sem igen lelkesedtek a katolikus iskoláért, főleg miután a tanítók veszekedése (viszálykodása) és fizetéseknek szüntelen emelése az ő bőrükre megy s mindenki csak a tanítóuraknak fogja pártját a misera contribuens plebs¹⁹ ellenében. Ily meghasonlás közt a szegény plébános mit tegyen, hacsak farizeusi képpel mindig a hatalom pártjára nem áll saját, jobb meggyőződése ellenére!?

[27.] [1901.] október 2-án országgyűlési képviselőválasztás volt, melyet megelőzőleg Dr. Major Ferenc orvos, szeretett néppárti képviselőnk szeptember 27-én Németgencsen, a plébániaház udvarán, Gyöngyösapátiban és Perenyén a templom előtt beszédeket mondott. Fájdalom: a választók egy része előzetesen megvesztegetve elállott a néppárttól s így történt, hogy a választáson, melyre pedig biztos győzelem reményével vonultunk fel, a néppárt s jelöltje Dr. Major kisebbségben maradt, megbuktunk s Éhen Gyula szombathelyi polgármester (ki azelőtt mindig ellenzéki párton volt) most liberális kormánypárti programmal győzött.

[28.] [1902.] március 7-én Gyöngyösapátiban gróf Széchenyi Miklós kinevezett győri püspök, a kis kastélyban berendezett házi kápolnát (oratorium privatum) megáldotta azon helyiségben, hol deák korában tanult,

¹⁹ Misera contribuens plebs: szegény, nyomorult adófizető nép, az adófizetők régi latin elnevezése.

s utána az új földesúr, gróf Széchenyi Rezső a püspök unokatestvére a rokonságnak s a fungáló papságnak fényes ebédet adott. (Gróf Széchenyi Miklós győri püspök ugyan Sopronban született, de szülei akkor gyöngyösapáti lakosok és uraság voltak. A gyermekéveket s a gimnáziumi alsóbb osztályokat Gyöngyösapátiban töltte és tanulta, hol nevelője Strass Adolf²⁰ szombathelyi egyházmegyei áldozópap (előbb franciscanus) később Vasvörösváron plébános volt.

[29.] [1902.] október 21-én volt a kerületi papság coronája²¹ Kőszegen, melyben a megyéspüspöknek²² éppen nem kegyelmes leirata a kerületi espereshez nagy méltatlankodás tárgyát képezte, mert úgy látszik, hogy az új püspök (volt paptársunk) amilyen kegyes világi hívei iránt szintoly kíméletlen volt paptársai iránt.

[29.] [1902.] december 17-én voltak nálam unokaöcsém, pápai kőműves legények, kik munkahiány folytán Amerikába (az Egyesült Államok területére) valának kivándorlandók, mert ott még, úgy mondák, a munkásembernek van becsülete és keresete, míg Magyarországon már nem igen van. Eleget iparkodtam lebeszélni őket e szándékukról, de nem lehetett, mert ők „élni akarnak”. Általában a kivándorlás Észak-Amerikába hazánkból mind nagyobb mérveket ölt. Szerencsére a plébánia területéről s általában e vidékről a kivándorlás meg nem indult, de többen rebesgették, úgyhogy ellene a szószékről is ki kellett kelnem. A magyarok ki, a zsidók pedig bevándorolnak hazánkba.

[30.] [1903.] Az alkoholizmus veszélyeiről az V. számú püspöki körlevél és a kultuszminiszter egyaránt óvó intézkedéseket tartalmazó fölhívásokat, vészkiáltásokat

hangoztatnak. Már késő! Mióta az állam a bormérést monopolizálta és megdrágította, a csinált pálinka-(pancs) hatalmasan mérgezi a falusi népet. Bort nem ihatván, mert arra szegény, fogyasztja a test- és lélekölő pálinkát s ebben föltartóztathatatlanul rohan romlása felé. Valamint a tuberkolózis ellen védekező vasvármegyei egyesület sem fog célt érni azzal, hogy ha lapokban iparkodik a népiskolai tanítókat e betegség körül tájékoztatni. A szegénység s a nyomor teszi a köznépet a tuberkolózis áldozatává, azon segítenének...

[31.] [1903.] E tavasszal felépült Gyöngyösapátiban az új kis templom (kápolna) úgy hogy az építkezéssel június havában végeztek. Március 1-jén kezdték jó hideg, szeles időkből és július 12-én Wallner József nagypősei, szomszéd plébános szíves volt megáldani, miután sem a kerületi esperes, sem magam nem vállalkoztam rá. Ugyanekkor tartá az újonnan megáldott templomban első szentmiséjét Sodorics Gyula, Wallner József plébános manuductor²³ mellett. A szentmise alatt tisztelendő Békefi István győregyházmegyei pap és nevelő a kastélyban, gróf Széchenyi Rezső családjánál, a szabad ég alatt tartotta az alkalmi szentbeszédet.

[31.] [1903.] E tavasszal a fárában sokan kezdték a selyemhernyó tenyésztését űzni, ami dacára, hogy kezdetben nem igen értettek hozzá, mégis elég szépen sikerült s pár száz forintot hozott a konyhára. A gyöngyösapáti uradalmat szegélyező szederfákat hamar lelevelezték s azután kénytelenek voltak nemescsói, surányi és bucsui határokról és községekből szedni levelet a hideg, szeles időben. Ugyanis júniusban oly sok hideg és szeles idő járt, hogy még június 21-én is elszenvedte testem a téli kabátot is s már aggódni kezdtünk, hogy a gabona

²⁰ Strass Adolf (1852–1901) 1877–1881 között volt nevelő Gyöngyösapátiban. Vö.: Géfin, 1935. 379. p.

²¹ Corona: esperesi kerület papságának gyűlése.

²² István Vilmos kanonokot, Hidasz Kornél segédpüspököt 1901-ben nevezte ki a király szombathelyi megyéspüspökké.

²³ Manuductor: kézvezető, az elsőmisés papot a szertartás során segítő idősebb pap elnevezése.

nem tud megérni. Azért megérett, sok üszkös búza lett, a zab aratását pedig augusztus hó 5-én lehetett kezdeni.

[32.] [1903.] december hóban megalakult Németgencsen a katolikus ifjúsági egyesület főleg Kulcsár Kálmán tanítónak és Németh József helybéli ifjúnak szíves fáradozásai folytán. (Ez új teher lesz a plébános nyakán!) Az egyesületnek kezdetben egy évi próbaidőt tűztem ki a végleges megalakulásig. Pénzzel és tüzelőfával magam láttam el, de kilátásba helyeztem, hogy az ifjak színelőadásokkal maguk is gyarapítani fogják az egyesület tőkét. Könyveket a Szent István Társulattól szintén a magam pénzén hozattam nekik: a Népiratkákból 200 számot s a Magyar Nép könyvtárából [a] X. darabot. Kezdetben felbuzdultak az ifjak s midőn látták, hogy karácsonyi pástorjátékuk, A kis Jézus áldást és békét hozott az embereknek [című darab] oly tetszésre talált, hogy egymásután hatszor kellett játszaniok s vagy hetven forint tiszta jövedelmet hozott, nem sajnálták a heti 4 krajcárt, melyet a beiratkozott tagok hetenként fizettek. Még felnőtt és házas emberek is többször meglátogatták az estélyi összejöveteleket, hogy jelenlétükkel buzdítsák a fiatalokat. Hozzá meg ők maguk is tanultak s épültek az olvasás, írás, számolás s énekgyakorlatokon.

[32.] [1904.] Az év nyitányául megyéspüspök úr Őméltósága I. számú körlevelében aggodalmasan jelzi azon kórtüneteket, melyek a társadalom új berendezésében a szabadkőművesek és szociáldemokraták vézsfelhőiben tornyosulnak. Tudniillik a múlt évben a szabadkőművesek Szombathelyen is páholyt alapítottak és november hóban a budapesti központ izgatására ugyanott a gyári munkások tüntető körmenetet rendeztek a városban s különösen a püspökvár körül fenyegetőleg csoportosultak. A felforgató eszmék ellensúlyozására a katolikus öntudat ugyan bejelentette a harc felvevését s a Szombathelyi Újságban jeles

cikkek jelentek meg a szabadkőművesség intézményének leálcázására, a szociáldemokraták üzelmeinek ellensúlyozására pedig Dr. Herényi Jenő derék, fiatal római katolikus ügyvéd a már fennálló katolikus legényegylet mellé a keresztény munkások szövetkezetét szervezte, mások, többen Szombathelyen és vidékén keresztény fogyasztási szövetkezeteket létesítettek. De mindennek dacára a keresztényellenes irányzat bátor és elszánt föllépése ámulatba ejtette s nem kevésbé megdöbbenette a püspököt és [a] papságot egyaránt. Most már nemcsak dikciózni,²⁴ hanem tenni kellett.

Már az év elején rebesgették, hogy a szombathelyi állami gyermekmenhelyről Németgencsre is adnak ki lelencgyerekeket. Hoztak is vagy 45-öt hamarosan. Az itteni kapzsi és nagyravágyó lakosok közül többen, főleg a szegényebbek sorsukon javítani akartak azért, hogy egy vagy két lelencgyereket nevelésbe vállaltak havi 4-5 forint tartásdíjért, mert a lelencek ruházatáról, iskoláztatásáról és egészségének gondoslásáról az állam fog gondoskodni. Azt hitték szerencsétlenek, hogy az állam majd iskolát is fog építtetni a lelencgyerekeknek, sőt átveszi majd a helybéli római katolikus iskolát, melynek fönntartási gondjaitól oly igen óhajtottak szabadulni. Az iskolaszék pedig egyenest kijelentette, hogy lelencgyerekeket az iskolába befogadni nem fog, mely határozatát később oda módosította, hogy a lelencgyerekek után, mint Szombathelyen a püspöki iskolában, fejenként 10 azaz tíz forint tandíjat követel. Mindkét határozatát az iskolaszéknek az egyházi főhatóság megsemmisítette s így a lelencgyerekeket a szokásos kétszeres tandíj mellett az iskolába föl kellett venni.

[37.] [1905.] január 27-én választatott meg szombathelyi országgyűlési képviselővé Dr. Blaskovich Sándor dissidens szabadelvű programmal (Éhen Gyula ellené-

²⁴ Dikcióz: szónokol.

ben) ki Németgencsen is a plébániaház folyosójáról mondott programbeszédet január hó 22-én du. 4 óraker. Sajnos, hogy a néppárti központi iroda ajánlására e néppárti község is ilyen dissidens liberalis (Tisza István kormányának megbuktatására az ellenzékkel szövetségessé szabadelvű párt) képviselőjelöltre volt kénytelen szavazni.

[1905. február 27-én] a megyéspüspöktől is engedélyt kértem a templom malmának turbina szerkezetű hajtóerővel való ellátására. A malom helyreállítási munkájában a németgencsi híveket terhelő gyalog- és szekeres munka igen sok, ügyetlen zajongásra szolgáltatott alkalmat, melyek közt magam a pénzbeli és irodai munkát vívén a bele ne avatkozzál (non intervenire) elvét követvén elég szépen keresztülsiklottam, a bosszúságokat a templomatyákra és céhmesterekre hárítván.

[38.] [1905.] Az igen forró nyári időben többször zivatar jött kisebb jégesővel, de július 22-én Mária Magdolna napján nagyobb jégeső is volt, mely a még le nem aratott zabban, szőlőben, babban és káposztában tetemes kárt okozott, szerencsére csak szórványosan.

Utazó deákok és vándorkéregetőik nagy számban vonultak át a községen.

Június hó 13-án meghalt az áldott emlékü József főherceg, a legmagyarabb királyi herceg Fiumében, aki Budán a nádori család sírboltjába a királyi várpalota kápolnája alá kívánt temetkezni. Az országos ügyek az egész éven át fennálló ex lex-es állapotok²⁵ és az imparlamentaris²⁶ Fejérváry báró kormánya²⁷ miatt sok késedelmet és veszteséget szenvedtek.

²⁵ Ex lex: törvényen kívüli helyzet.

²⁶ Imparlamentaris: parlamentbe nem való, illetlen.

²⁷ Báró Fejérváry Géza (1833–1914) kormánya az 1905-ös választás eredményeit semmissé tevő uralkodói rendelkezés nyomán alakult meg, és 1905. június 18-tól 1906. április 8-ig volt hivatalban. A korabeli gúnyneve darabontkormány volt.

**Limperger Flóris nagygyecsi plébános sírja
a gencsapáti temetőben**
(Fotó: Rétfalvi Balázs, 2021.)

GRÓF APPONYI ALBERT VAS MEGYEI LETELEPEDÉSÉNEK TÖRTÉNETE

■ Bajzik Zsolt

Apponyi Albert¹ és családja az 1919-es forradalom kitörését követően a Pozsony megyei Eberhardra (ma: Malinovo, Szlovákia), a családi birtokra vonult el. A Tanácsköztársaság bukását követően tért csak vissza a fővárosba, ahol újból részt vett a politikai életben. 1919 végén Huszár Károly² miniszterelnök Apponyit nevezte ki a párizsi békekonferencián megjelenő magyar küldöttség vezetőjévé. Ezt követően egész munkarejét a részvételre való felkészülésre fordította, és 1920. február 7-én a magyar delegáció irányítójaként jelent meg Párizsban. A háborút lezáró tárgyalásokon angol, francia, olasz nyelven védelmezte a magyarság ügyét, de ennek eredménytelensége miatt lemondott a megbízatásáról, és

helyette Benárd Ágost³ írta alá a trianoni békeszerződést.⁴

1920 első napjaiban Eberhard már a cseh „megszállást nyögi és csak a csehek engedelmével lehet onnan, vagy oda utazni, Apponyi már nem ért rá, hogy visszamenjen Eberhardra és személyesen intézkedjék ruhatára előkészítéséről. Táviratozott és meghagyta, hogy melyik öltönyét hozza el komornyikja Budapestre. Elhozta volna szegény, de a csehek nem engedték”,⁵ és a későbbiek folyamán is folyamatosan akadályozták a gróf szabad mozgását. 1921 kora nyarán Genfből szeretett volna a családjával együtt visszatérni a Pozsony megyei birtokára, de nem kaptak beutazási engedélyt Csehszlovákia területére, és megtiltották nekik a birtokukon való tartózkodást. A sajtó híradása szerint mindez nagyon felizgatta Apponyit.⁶ Ennek elle-

¹ Apponyi Albert, gróf, nagyapponyi (Bécs, 1846. május 29. – Genf, 1933. február 7.): Politikus, miniszter, belső titkos tanácsos, nagybirtokos, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja, 1921-től 1933-ig a Szent István Akadémia elnöke, Jászberény város aranymandátumos képviselője. Az 1920-as párizsi békekonferencián a magyar delegáció vezetője.

² Huszár Károly (Nussdorf, 1882. szeptember 10. – Budapest, 1941. október 29.): Politikus, miniszterelnök.

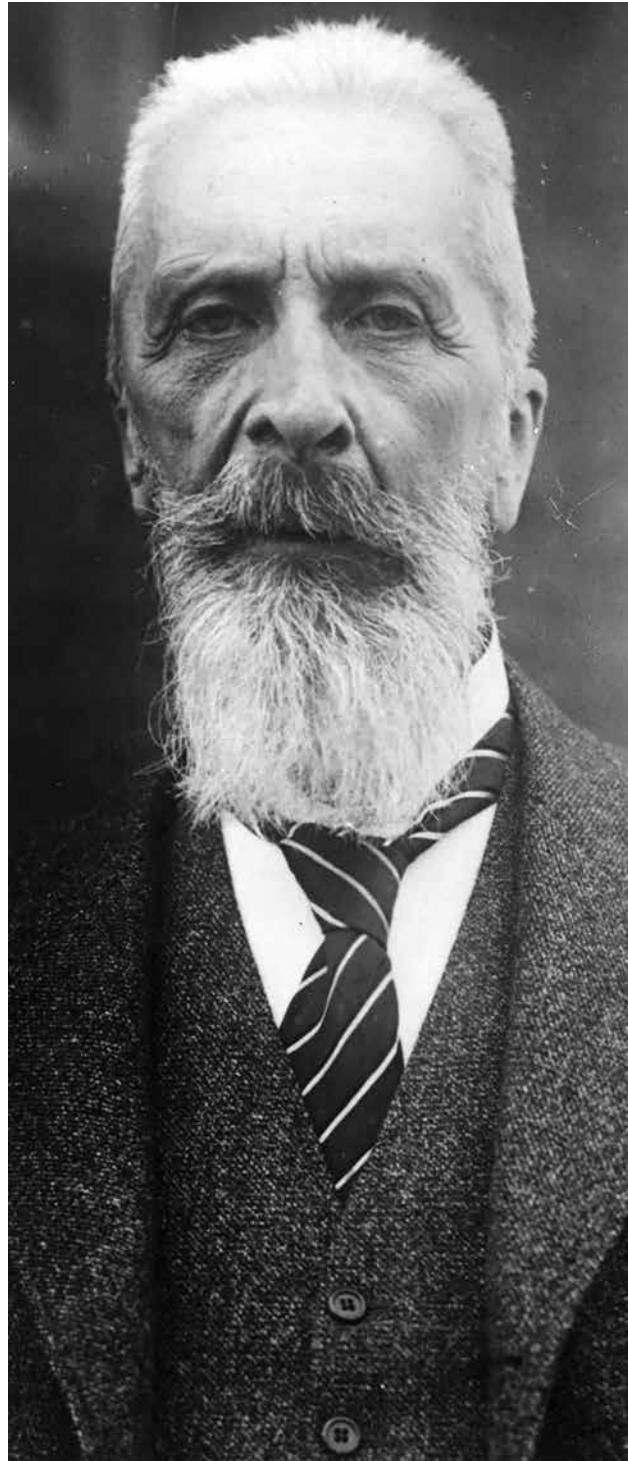
³ Benárd Ágost dr., vitéz (Budapest, 1880. január 3. – Balatonkenese, 1968. június 22.): Orvos, politikus, népjóléti és munkaügyi miniszter, a trianoni békeszerződés egyik aláírója.

⁴ Vasmegyei fejek. Szerk. Halász Imre. Sopron, 1933. 12. p.

⁵ Apponyi Albert ruhatára a párisi útra. = Pesti Napló (továbbiakban: PN), 1920. jan. 4. 2. p.

⁶ Apponyi és családja nem utazhat eberhardi birtokára. = Pesti Hírlap (továbbiakban: PH), 1921. jún. 3. 5. p.

nére a gróf 1922-ben a nyarat az otthonában kívánta eltölteni, de a hatóságok szerint Apponyi személye irritálta volna a közhangulatot, ezért továbbra sem engedték oda, csak Pozsonyban tartózkodhatott. A grófot közben arról értesítették az ottani hatóságok, hogy csak akkor oldják fel a birtokzárlatot, ha leteszi a csehszlovák állampolgári esküt, és átköltözik Magyarországról. Ő azonban ragaszkodott a magyar állampolgárságához, és azt kérte, hogy engedjék meg neki, hogy a birtokát eladhassa.⁷ Ezt sokáig nem tehetette meg, mivel eberhardi ingatlana felett a szabad rendelkezést 1922 szeptemberében engedélyezték csak neki. De a földbirtokos továbbra sem mehetett Eberhardra, így kényszerítve arra, hogy adja el az ingatlanát. A sajtó híradása szerint a csehszlovák kormány „Apponyi 4000 holdas birtokát hajlandó a zárlat alól feloldani, azzal a feltétellel, hogy a gróf a birtokot egy cseh állampolgárnak adja el.”⁸ Többször előfordult, hogy különféle tanácskozásokra Prágába hívta őt a cseh kormány, de Apponyi minden alkalommal kijelentette, hogy amíg nem mehet Eberhardra, addig Prágába sem utazik. Ezen okok miatt kívánt innét elköltözni, és 1922 novemberében már két magyarországi birtok vásárlásáról folytatott tárgyalásokat.⁹ Más újsághírek szerint a Pozsony megyei uradalmát azért szándékozott eladni, mert a csehek nem akarták megtűrni a megszállt országrész földbirtokosai között.¹⁰ „Apponyi Albert gróf tehát elköltözik Eber-

Apponyi Albert portréja

(<http://data.onb.ac.at/rec/baa8035817>)

⁷ Apponyi Albert kénytelen eladni eberhardi birtokát. = 8 Órai Újság (továbbiakban: 8ÓÚ), 1922. szept. 22. 5. p.

⁸ Apponyit a csehek kényszerítik eberhardi birtoka eladására. = Az Est, 1922. szept. 29. 3. p.

⁹ Apponyi Albert Magyarországon vásárol birtokot. = Az Est, 1922. nov. 23. 6. p.

¹⁰ Apponyi Albert gróf Vas megyében szeretne letelepedni. = Reggeli Hírlap (továbbiakban: RH), 1922. okt. 29. 8. p.

hardról és Csonkamagyarország meg nem szállott részén keres birtokot. A „Vas megye” értesítése szerint Apponyi Albert gróf legszívesebben Vas megyében telepednék meg. Mikor tavasszal itt járt – írja a Szombathelyi Újság – annyira megtetszett neki Vas megye népe és vidéke, hogy az a vágya, hogy itt kaphasson egy nagyobb vagy két közép nagyságú birtokot, egyiket a maga, a másikat a fia számára.”¹¹ – írták a Reggeli Hírlap hasábjain. Az újság ezért felhívással fordult a Vas megyeiekhez, hogy jelezzék felénk, ha valaki tudomással bírt megfelelő méretű eladó ingatlanokról.¹²

A trianoni tárgyalásokon történt szereplését követően Apponyit országszerete számos falu és város tüntette ki a díszpolgári címmel, így tettek Szombathelyen is.¹³ 1921. május 25-én a gróftot születésnapjának 75-ik, a közéleti tevékenységének 50. évfordulója alkalmából, illetve azért a jóindulatáért, amelyet a Vakok Dunántúli Fiókegyesülete Tanulós és Foglalkoztató Intézetének és az Első Magyar Közművelődési Háznak Szombathelyen történő létrehozásával a város iránt tanúsított, Szombathely díszpolgárává választották.¹⁴ Nem véletlen tehát, hogy Apponyi 1922 májusában a nemzetgyűlési választási küzdelmek során szívesen jött Szombathelyre és Kőszegre is, ahol kortesbeszédeket mondott az ellenzéki jelöltek támogatására.¹⁵ (Ez utóbbi helyen 1875-ben nem si-

került a politikai szereplése, hiszen nem választották meg a kőszegi kerület képviselőjének.¹⁶) 1922. április 30-án érkezett Szombathelyre Apponyi Albert, aki ekkor vett részt először legitimista népgyűlésen. A vasútállomásról a püspökvárba ment, ahol a reggeli elfogyasztását követően fogadta a városi tanács üdvözlő küldöttségét. A szombathelyi népgyűlésen nyolcezen jelentek meg, ahol először Cziráky József¹⁷ mondta el programbeszédét. Utána következett Apponyi, akit a tömeg lelkes ünneplésben részesített. A gróf beszédében kifejtette királyhűségének az okát, majd bírálta az Egységes Pártot és a kormányt, valamint erőteljes szavakkal követelte az állampolgári jogok terén a teljes egyenlőséget. Ezt követően felszólalt még Andrássy Gyula gróf,¹⁸ majd Lingauer Albin¹⁹ beszédét követően, egy adott jelre „*lerepültek a kalapok a fejeikről és felhangzott a magyar Hiszekegy.*”²⁰ A népgyűlést követően Mikes János²¹ püspök ebédet adott a politikusoknak, akik délután ismét útra keltek, hogy újabb helyszíneken

¹⁶ Választási mozgalmak. 1. = PN, 1875. júl. 20. 1-2. p.

¹⁷ Cziráky József dr., gróf, ciráki és dénesfai (Sárosd, 1883. június 11. – Dénesfa, 1960. augusztus 10.) Politikus, császári és királyi kamarás, főispán, Nyugat-Magyarország kormánybiztosa.

¹⁸ Andrássy Gyula gróf, csíkszentkirályi és krasznahorkai (Töketerebes, 1860. június 30. – Budapest, Józsefváros, 1929. június 11.); Politikus, belügyminiszter, jogi szakíró, pártvezető, az utolsó osztrák-magyar külügyminiszter, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elnöke.

¹⁹ Lingauer Albin, Lékay-Lingauer (Gönyű, 1877. március 1. – Linz, Ausztria, 1962. március 31.): Újságíró, legitimista politikus, országgyűlési képviselő.

²⁰ Apponyi: „A kurzust kereszténynek nevezni – blaszfémia”. = Magyarország, 1922. máj. 3. 3. p.

²¹ Mikes János, gróf, zabolai (Zabola, 1876. június 27. – Répceszentgyörgy, 1945. március 29.): Római katolikus pap, szombathelyi megyéspüspök 1911–1935 között.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Szécsényi András: Apponyi Albert kultusza a két világháború között. = Valóság, 2013. 9. sz. (továbbiakban: Szécsényi, 2013.) 44. p.

¹⁴ Feiszt György: Szombathely utcanévei és utcanevváltozásai. Szombathely, 1995. 83. p. (Acta Savariensia; 11.); lásd még: Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) Szombathely város közgyűlési jegyzőkönyve 100/1921.

¹⁵ Apponyi és Andrássy nagy beszédei a Bethlen kormány és a titkos szervezetek ellen. = RH, 1922. máj. 3. 2. p.

mondják el a programbeszédeket. Nagygencsen (ma: Gencsapáti) diadalkapuvál és lovasbandériummal várták őket. Az „egész Gyöngyösmellék népe” a templom előtti téren sorakozott fel, ahol „Apponyi tartott nagyobb beszédet, amelyben visszaemlékezett arra az időre, amidőn negyvenhét évvel ezelőtt a kőszegi kerület képviselőjelöltje volt és megbukott, bár Nagygencs választói valamennyien mellette szavaztak.”²² A nagygencsi látogatás alkalmából kiadott szórólapon szerint Apponyi azért kívánt itt beszédet mondani, mivel Mikes püspök és Lingauer nagy tisztelettel beszéltek a gencsi, perenyei, apáti és a többi falu lakosságának példás összetartásáról és királyhűségéről. „Apponyi Albert kijelentette, hogy annyira jólesik neki ilyen romlatlan és igazságában megingathatatlan falusi népről hallani, hogy egyszer szeretné ezt a népet a saját otthonában megismerni”,²³ és számukra ott külön népgyűlést tartani.²⁴

Itt kell megjegyeznünk, hogy Apponyi legitimista politikusként több évtizedes baráti kapcsolatot ápolt Mikes János szombathelyi megyéspüspökkel, akinek hagyatékában számos tőle származó levél található. Mikes püspök szoros kapcsolatokat ápolt a legitimista politikusokkal, így Apponyival is gyakran találkozott.²⁵ Elképzelhető tehát, hogy éppen a püspök segített közvetíteni, illetve megtalálni a későbbiekben megvásárolandó Vas megyei ingatlant. Ezt a feltételezést támaszthatja alá az is, hogy Apponyi 1922. november 4-én, Budapesten keltezett leve-

²² MNL VaML Vas vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok II. 6360/1922.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Bakó Balázs: Gróf Mikes János, a szombathelyi egyházmegye püspöke. Bp., 2013. 155-156. p. (Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar. Történelemtudományi Doktori Iskola. Doktori disszertáció)

Apponyi Albert gr. Nagygencsen.

A „Vasvármegye” budapesti szerkesztősége telefonon jelenti:

Apponyi Albert gróf, aki tudvalevőleg szombaton gróf Cziráky József, illetve Lingauer Albin támogatására Szombathelyre és Kőszegre utazik, tudatta Mikes János gróf megyéspüspökkel, hogy Kőszegre való utaztában Nagygencsen is óhajtana megállani és ott is népgyűlést kívánna tartani.

Apponyi ezen elhatározásának az az oka, hogy ugyancsak Mikes püspök, mint Lingauer több ízben igen nagy dicsőrével beszéltek Nagygencs nagyszerű ellenforradalmi magatartásáról, továbbá a gencsi, perenyei, apáti és többi környéki faluban lakó nép példás összetartásáról és királyhűségéről. Apponyi Albert kijelentette, hogy annyira jólesik neki ilyen romlatlan és igazságában megingathatatlan falusi népről hallani, hogy egyszer szeretné ezt a népet a saját otthonában megismerni. Most tehát, mikor erre a kőszegi kirándulással alkalom kínálkozik, a nemzet ősz vezére nem feledkezett meg erről a vidékről, hanem azon óhajának adott kifejezést, hogy április 30-án, amikor a politikusok Kőszegre mennek át, tiszteljék meg a sokat emlegetett Gencs falu népét azzal, hogy számukra ott külön gyűlést tartsanak.

A vas megyei pártvezetőség körében igen nagy örömet keltett Apponyi ezen óhajata, mert nemcsak Nagygencs és környéke, hanem az egész vármegye hírnevére is kitüntető megtiszteltetés az, hogy az ősz vezér, aki már hosszú-hosszú évek óta nem tartott beszédet faluhelyen, sőt vidéki városokban is már csak nagyritkán jelent meg, most megáll Nagygencsen és szólni kíván annak és vidékének népéhez. Természetesen csak akkor lehet a gencsi gyűlést megtartani, ha nem lesz eső vagy nagy hideg, mert Apponyi grófot, a nemzet szemfényét, 76 éves korában nem lehet kitenni annak, hogy rossz időben egészségét veszélyeztesse. Jó idő esetén

vasárnap, délután fél 3 órakor lenne a nagygencsi gyűlés a plébánia-lak előtt.

Onnan azután a vendégek automobilon tovább mennek Kőszegre, ahol délután 4 órakor kezdődik a népgyűlés.

Vasvármegye nyomdavidálat
Szombathely
4099

Apponyi Albert nagygencsi választási gyűlésének plakátja
(MNL VaML Vvm Alisp. ir. Közig. ir. II. 6360/1922.)

lében megköszöni a püspöknek, hogy felhívta a figyelmét egy veszprémi birtokra. A gróf válaszában megjegyezte, hogy „megfelelő módon foglalkozni fogok a dologgal, mert a birtok fekvése nekem nagyon convergál.”²⁶ Nem véletlen azonban, hogy Apponyi nem vásárolta meg a veszprémi ingatlant, mivel az 1922 májusában a Vas megyei korteslátogatása során annyira megtetszett neki ez

²⁶ Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (továbbiakban: SzÉL) Mikes János iratai. Missilis (továbbiakban: Mikes ir.) 1922. november 4.

a vidék, hogy kijelentette: a későbbiekben itt szeretne letelepedni. Végh Gyula²⁷ (ismerve gróf nehéz helyzetét) felajánlotta, hogy – amíg nem találnak megfelelő otthont Magyarországon – a családjával együtt beköltözhetnek a bozsoki kastélyába. 1923. március 22-én Apponyi a feleségével Szombathelyre utazott, ahol Mikes püspöknél szálltak meg, innét mentek aztán másnap Bozsokra. A faluban Lingauer Albin a kőszegi kerület országgyűlési képviselője és Naláczy András kőszegszerdahelyi plébános fogadta őket, majd ezt követően keresték fel a vendéglátójukat.²⁸ Végh Gyula már fiatal korában találkozott az Apponyi család több tagjával, és visszaemlékezése szerint gyermekként, mint édesapja barátját ismerte meg Apponyi Albertet. „Ő, atyám²⁹ és Mihalovich Ödön³⁰ főleg a zenei élet és Liszt Ferenc³¹ barátsága révén jutott szoros kapcsolatba egymáshoz. A triumvirek együtt voltak Bayreuthban az első *Nibelungen*-előadásokon, Weimarban, Liszt és Wagner³² kibékülése alkalmával stb. A budapesti zenevilág is összehozta őket, nálunk, Eötvös³³ bárónénál, mindenütt, ahol komo-

lyan muzsikáltak. Együtt béreltek páholyt a vigadóban a filharmóniai hangversenyeken és nekem mindenkor nagy kitüntetés volt velük együtt hallgathatni Beethovent. Apponyi Ausseeban is töltött nyarat atyjával, az öreg György³⁴ gróffal, akit én nagyon szerettem és mint államférfiút és mint jellemet – persze csak fiatalos ösztönöm alapján – még Albertnél is nagyobbra tartottam. Több ízben voltam Eberhardon vadászni, ott lőttem első őzbakomat. Albertet mint rendkívül kedélyes, mulatságos társalkodót, mint szenvedélyes kuglizót, mint velünk sétáló, fürdő, evező fiatalos ausseei nyaralótársunkat tanultam ismerni. De már gyermekkoromban hallottam őt beszélni a régi képviselőházban és akkor nagyon imponált nekem.”³⁵ Végh szerint édesapja iránt érzett barátságát rá is átruházta a gróf, akivel sokszor volt alkalma komoly kérdésekről beszélgetni, néha vitatkozott is vele, mert nem mindig értett egyet a nézeteivel. Apponyiné szül. Mensdorff Klotild³⁶ grófnő gyermekkori barátnője volt Wimpffen Marie-nak – Végh Gyula feleségének³⁷ –, és nem csak fenntartották ezt a barátságot, hanem gyermekeire is kiterjesztették azt.³⁸

Apponyi korábbi kérése végül is meghallgatásra talált a csehszlovák

²⁷ Végh Gyula, verebi (Vereb, 1870. január 25. – Bozsok, 1951. július 21.): Művészeti író, műgyűjtő, festő, az Iparművészeti Múzeum igazgatója 1917–1934 között.

²⁸ Apponyi ideiglenesen Vas megyében telepszik le. = Nemzeti Újság, 1923. márc. 27. 5. p.

²⁹ Végh (IV.) János, dr., verebi (Vereb, 1845. június. 15. – Budapest, 1918. február 1.): Zeneszerző, a zeneakadémia alelnöke.

³⁰ Mihalovich Ödön (Fericence, Szlavónia, 1842. szeptember 13. – Budapest, 1929. április 22.): Zeneszerző.

³¹ Liszt Ferenc (Doborján, 1811. október 22. – Bayreuth, 1886. július 31.): Magyar zeneszerző, zongoraművész, karmester és zenetanár.

³² Wilhelm Richard Wagner (Lipcse, 1813. május 22. – Velence, 1883. február 13.): Német zeneszerző, karmester, esztéta.

³³ Eötvös József, báró (Buda, 1813. szeptember 3. – Pest, 1871. február 2.): Író, költő, reformpolitikus, államférfi, a magyar realista regényírás első mestere, az MTA tagja.

³⁴ Apponyi György gróf, nagyapponyi (Pozsony, 1808. december 29. – Eberhard, 1899. február 28.): Cs. és kir. kamarás, a magyar főrendiház örökös tagja, magyar kir. főkancellár.

³⁵ Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban: OSZK) Quarta Hungarica (továbbiakban: QH) 3682. *Végh Gyula: Élményeim és véleményeim.* 3-4. köt. Bp. – Bozsok, 1943–1946. (továbbiakban: Végh, 1943–1946.) 111–112. p.

³⁶ Apponyi Albertné szül. Dittrichstein-Mensdorff-Pouilly Klotild, grófnő (Bécs, 1867. december 23. – Budapest, 1942. szeptember 1.): Cs. és kir. palotahölgy és csillagkeresztes hölgy.

³⁷ Végh Gyuláné szül. Wimpffen Mária, grófnő (Berlin, 1868. november 9. – Budapest, 1930. február 22.): Első férje gróf Zichy Tivadar, akitől 1905-ben elvált, majd ugyanebben az évben férjhez ment Végh Gyulához.

³⁸ OSZK QH 3682. Végh, 1943–1946. 115. p.

hatóságoknál, és hamarosan szabadon rendelkezhetett a tulajdonával,³⁹ amelyet 1923 tavaszán 6 millió cseh koronaért sikerült eladnia.⁴⁰ 1923 augusztusában a birtok parcellázása már a befejezésénél tartott, „70 tót családot helyeztek el Nyitrából, Liptóából és Pozsony megyéből.”⁴¹ Apponyi ugyan ekkor még nem talált Magyarországon megfelelő birtokot, és felmerült az is, hogy esetleg Budapest mellett vásárol maguknak új otthont,⁴² de fél évvel Eberhard eladását követően, 1923 szeptemberében még a csallóközi kastélyában tartózkodtak. A vásárlást finanszírozó bank igazgatósága ekkor megtekintette az épületet, és azt kérték, hogy rövid időn belül ürítsék ki azt, mivel ott idegszatóriumot kívánnak létesíteni.⁴³

Az Eberhard központú birtokainak elvesztésével Apponyi vagyoni helyzete megrendült,⁴⁴ és az a vágya, hogy Vas megyében letelepedhessen, csak néhány év múlva, 1925 szeptemberében látszott megvalósulni. Az ingatlanvásárlással megbízott dr. Friedmann Ignác⁴⁵ budapesti ügyvéd ekkor már hetek óta alkudozott a Gyöngyösapáti (ma: Gencsapáti) kastélyra és a hozzá tartozó 100 kh nagyságú területre, amelynek eladásában végül sikerült megegyezniük.⁴⁶ Apponyi az ingatlan

A Magyar Állami Operaház Hajós utcai oldalbejáratán kilépő Apponyi Albert

(Fortepan 45419. Kiss Gábor Zoltán)

megvásárlásának a lehetőségéről 1925. augusztus 26-án Budapestről küldött levelében tájékoztatta Mikes püspököt, és a következőket írta: „Mivel komoly chance van, hogy a Gyöngyös-Apáti kastélyt megvesszük, a szombat reggeli gyorsvonattal Szombathelyre érkezünk (nőm és én) és a vasúttól egyenesen oda megyünk a kastély és a kert megtekintésére.”⁴⁷ Együttal az éjszakai vonat indulásáig egy pihenőhelyet kért maguknak biztosítani a püspöki palotában.⁴⁸

Apponyi a következő, 1925. szeptember 4-ei levelében már terjedelmesebben számolt be a dolgok állásáról: „Mint leendő megyéspüspökömnek írok, mert érett megfontolás és pontos számítás után, elhatároztam, hogy Gyöngyös-Apátit megveszem és mire ezt a levelet megkapod, a szerződés

³⁹ A cseh kormány felszabadította Apponyi birtokait. = 8ÓÚ, 1922. szept. 28. 7. p.

⁴⁰ Idegszatórium lesz Apponyi eberhardi kastélyából. = Új Nemzedék (továbbiakban: ÚN), 1923. szept. 12. 5. p.

⁴¹ Parcellázzák Apponyi birtokát. = Köztelek, 1923. aug. 30. 812. p.

⁴² Uo.

⁴³ Idegszatórium lesz Apponyi eberhardi kastélyából. = ÚN, 1923. szept. 12. 5. p.

⁴⁴ Szécsényi, 2013. 47. p.

⁴⁵ Friedmann Ignác, dr. (Tapolcsány, 1882. június 12. – Bécs, 1956): Ügyvéd, kormányfőtanácsos, neves műgyűjtő.

⁴⁶ Apponyi Albert gróf birtokot vásárol. = A Nép, 1925. szept. 30. 8. p.

⁴⁷ SZEL Mikes ir. 1925. aug. 26.

⁴⁸ Uo.

valószínűleg szerkesztette vált. Kimondhatatlanul örülök, hogy a Kedves Vas megyében és a Te dioecésisdben telepszünk meg és úgy akartam, hogy Te légy az első, aki erről hitelesen értesül. A költözködés ez évben már az ősz folyamán történik. A hely valóban gyönyörű, a környezet a legrokonszenvesebb; a Krisztus némileg ki akarja nekünk pótolni Eberhard elvesztését.”⁴⁹ Apponyi e sorainak megírása napján utazott Genf-be, ezért a megkötendő üzlet részleteinek a kidolgozását az ügyvédek végezték el. Az írása végén feleségének szeptember 16-án estére kért még szállást a szombathelyi püspöki palotában, mivel a következő napon Apponyiné Gyöngyösapátiba kívánt kimenni.⁵⁰ Erről a látogatásról ugyan nem tudósított a sajtó, csak arról, hogy 1925. október 22-én Szombathelyre érkeztek Apponyiék, ahol ismét Mikes püspök vendéglátását vették igénybe. Innét mentek Gyöngyösapátiba, hogy megtekintsék az október 21-én kelt adásvevési szerződés alapján megvásárolt ingatlant.⁵¹

„Nagyot változott a környék társadalmi élete, amikor az eberhardi birtokától megfosztott Apponyi-család Gyöngyösapátit vásárolta meg Széchenyi Rezső⁵² örököseitől és Kőszeg közelében települt le.”⁵³ – jegyezte meg ezzel kapcsolatban Végh Gyula a naplójában. A vásárlást követően Vas vármegye Törvényhatósági Bizottsága gyűlésén azt indítványozták, hogy „hazánk nagy fiát gr. Apponyi Albert”-et abból az alkalomból, hogy a megyében birtokot vá-

sárolt, megfelelő formában üdvözljék. A megyei közgyűlési jegyzőkönyvben megjegyezték, hogy osztatlan örömmel és hazafias lelkesedéssel üdvözlük a grófot, és megbízták a főispánt egy küldöttség összeállításával, hogy mindezt személyesen is közölhessék vele.⁵⁴

Apponyi nem csak egy ódon kastélyt vásárolt, hanem egy különleges díszkeretet, parkot is, amelyet még a korábbi tulajdonos Széchenyiek alakítottak ki az évszázadok során. Széchenyi Rezső,⁵⁵ aki 1901-ben vásárolta meg a birtokot, különösen sokat tett a park gyarapításáért. A kertésszel együtt maga végezte el a régi kert átalakítását, amely hamarosan híressé vált a hazai dendrológusok körében. Ez a park Rezső gróf páratlan természet szerzetének köszönhető a szépségét, aki úgy változtatta azt át néhány évtized alatt, hogy állítólag nem tűrte meg a kertészollót. A park állományát ritka fenyő- és lombhullató fák, rododendronok, különleges örökzöld bokrok és dendrológiai különlegességek alkották.⁵⁶

Apponyiék az ingatlan megszerzését követően a leromlott állapotú kastély felújítási munkálataival a Müller és Weiss-féle szombathelyi építőipari céget bízták meg. Néhány nappal az adásvételi szerződés megkötése előtt a vállalkozókkal Budapesten lefolytatott megbeszél-

⁴⁹ SZEL Mikes ir. 1925. szept. 4.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Apponyi új birtoka. = Friss Újság, 1925. okt. 23. 4. p., lásd még: Vas Megyei Kormányhivatal Földhivatali Főosztály Földhivatali Osztály 2. Szombathelyi Körzeti Földhivatal Gencsapáti 1. sz. tkv. betét

⁵² Széchenyi Rezső (Rudolf), gróf, Sárvár-felsővidéki (1862. október 11. – Graz, 1928. november 6.): Cs. és kir. kamarás, földbirtokos.

⁵³ OSZK QH 3682. Végh, 1943–1946. 111. p.

⁵⁴ MNL VaML Vas vármegye törvényhatóságának közgyűlési jegyzőkönyve 20576/1925. 429. p.

⁵⁵ Széchenyi Rezső (Rudolf), gróf, Sárvár-felsővidéki (Graz, 1891. január 4. – Szombathely, 1931. április 4.): Cs. és kir. huszárfőhadnagy, földbirtokos.

⁵⁶ Magyar Gyula: Dendrológiai tanulmányok. 2. Gróf Széchenyi Rezső díszkertje Gyöngyösapátiban. = Kertészeti Lapok, 1927. okt. 1. 145–147. p. (Amikor a tanulmány megjelent, már két éve Apponyi Albert tulajdonában volt a Gyöngyösapáti kastély és a hozzátartozó park.), lásd még: Tóth József: A gencsapáti Apponyi kastélypark. = Vas Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 1994. 1. sz. 78–80. p.

lés alapján átdolgoztatták a kastély- és a konyhaépület költségvetését, mivel a kiadásokat jelentősen mérsékelniük kellett. Ennek során számos korábban betervezett tételt töröltek a listából, és egyszerűbb kivitelű fürdőszoba berendezéseket kívántak beépíttetni, illetve szobafestés helyett néhány helyiségben csak meszelést kértek. A kastély és a kiskastély épületében kicseréltették az összes víz- és villanyvezetékét, új mosdókat, zománcozott fürdőkádakat, vörösréz fürdőkályha hengereket, üvegpalcokat, fajansz mosdókat és WC-eket építettek be. Az épület tetőzetét is alaposan átrakatták, a mohától megtisztították, és villámhárítót helyeztek rá. A kastély nagyon rossz állapotú külső, és a teljes belső vakolatát is rendbe tették. Számos helyen kicseréltették a padozatot, az aljazatot lebetonozták, az ajtókat és ablakokat újrafestették, ablakdeszkát készíttettek rájuk. Az épület összes helyiségét kifestették, a mennyezet mindenhol fehér lett. A régi kápolna helyett a kastélyban újat alakítottak ki, ahová a lebontott oltárt és a mellette lévő két szobrot újra felépíttették, két padot és egy kályhát is elhelyeztek itt. A nagyterem amerikai tölgyfa parkettát kapott, míg az előtte lévő nyitott verandán mintás cementburkolatot raktak le.⁵⁷

A vállalkozók a kastély felújításával 1926 kora tavaszára végeztek. Ezt követően Apponyiné 1926. április 7-én levélben kereste meg Mikes Jánost, hogy 14-én érkeznek majd Apátiba. Arra kérte a püspököt, hogy tartsa meg korábbi ígéretét, menjen ki hozzájuk aznap délután és áldja meg a házukat. „A kápolnát is szeretnénk minél előbb üzembe venni, amint hogy most itt missale nem kapható, csak három hét múlva, kérdést intézünk, ad-

Széchenyi Rezső gróf és felesége, Herberstein Mária grófnő a Gyöngyösapáti kastély udvarán, 1913
(MNL VaML Chernel család iratai 10. doboz)

dig nem kölcsönözhetne-e egyet?”⁵⁸ – tette fel a kérdést Apponyiné. A grófné megemlítette még a levelében, hogy a püspök ne botránkozzon meg a rendetlenségben, amelyet a házban talál majd.⁵⁹

Apponyiék végül 1926. április 15-én érkeztek Szombathelyre, ahol dr. Palkó János püspöki titkár fogadta őket a vasútállomáson, majd autón mentek Gyöngyösapátiba, hogy átvegyék a felújított épületet.⁶⁰ Közben a gróf két nap múlva

⁵⁸ SZEL Mikes ir. 1926. ápr. 9.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Apponyi Albert gyöngyösapáti új birtokára utazott. = PH, 1926. ápr. 16. 11. p.

⁵⁷ MNL VaML Szombathelyi Építési Vállalat iratai. Gencsapáti 29. doboz

Képeslap a Gyöngyösapáti kastélyról, 1930-as évek
(Bajzik Zsolt gyűjteménye)

vonattal bement Szombathelyre, ahol találkozott Maróthy László⁶¹ nyugalma-

⁶¹ Maróthy László dr., marótegyházi (Zsédeny, 1862. március 13. – Káld, 1930. augusztus 2.): Járási főszolgabíró, országgyűlési képviselő, Vas vármegye főispánja, nagybirtokos, a Vas vármegyei Gazdasági Egyesület elnöke.

zott főispánnal, aki bevezette őt a Vas-megyei Gazdasági Egyesület közgyűlésére, majd felkereste Horváth Kálmán alispánt is. A megbeszélések követően vilamossal ment a szombathelyi vasútállomásra, ahonnan visszautazott az új ott-

honába.⁶² Mint ahogy az előbbi példa is mutatja, Apponyi öreg korában takarékos életmódot folytatott, nem költött arisztokratikus luxuskidadásokra, egyszerű ruhákat viselt, gyalog járt, szívesen vett

⁶² Apponyi Albert gróf... = MNL Országos Levéltára K szekció MTI Napi Hírek, Napi Tudósítások, 1926. április 17. 16. kiad.

igénybe tömegközlekedési eszközöket, a vasúton másodosztályú jegyet váltott és gyakran tejcarnokba járt étkezni.⁶³

Apponyi Albert – ahogy a sajtóban sokszor nevezték: „Magyarország great old manje” – 1926. május 29-én a felújított otthonában, Gyöngyösapátiban ünnepelte 80-ik születésnapját. Ezt a napot az országban nagy ünnepek között szerették volna megtartani, de a gróf közölte Scitovszky Bélával,⁶⁴ a nemzetgyűlés elnökével, hogy szűk családi körben kíván ekkor majd tartózkodni. A születésnap megemlékezésén teljes számban megjelent az ünnepelt családja, és Mikes püspök a falu templomában pontifikált hálaadó misét, amelyen a település lakói is részt vettek. Az esemény kapcsán az ország minden részéből és külföldről is tömegével érkeztek Gyöngyösapátiba az üdvözlő táviratok.⁶⁵ A Magyar Külügyi Társaság nevében Lukács György⁶⁶ és Eöttevényi Olivér⁶⁷ keresték fel az elnöküket a vasi rezidenciáján, és átadták neki az Apponyi emlékkönyvet,⁶⁸ amelyben a köz-

⁶³ Anka László: Gróf Apponyi Albert belpolitikai pályafutása a dualizmus korában. Bp., 2014. 58. p. (Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bölcsészettudományi Kar. Történelemtudományi Doktori Iskola. Doktori disszertáció)

⁶⁴ Scitovszky Béla, nagykéri (Bp., 1878. április 23. - Bp., 1959. augusztus 20.): A nemzetgyűlés elnöke, belügyminiszter, nagybirtokos, országgyűlési képviselő.

⁶⁵ Ünneplik a 80 éves Apponyit. = PN, 1926. máj. 30. 10. p.

⁶⁶ Lukács György (Nagyvárad, 1865. szeptember 10. - Budapest, 1950. szeptember 28.): Jogász, vallás- és közoktatási miniszter, a Magyar Külügyi Társaság igazgatója alelnöke, a Magyar Revíziós Liga ügyvezető elnöke.

⁶⁷ Eöttevényi Olivér (Győr, 1871. március 20. - Budapest, 1945. április 27.): Ügyvéd, jogi és politikai író, 1922-től a Magyar Külügyi Társaság igazgatója.

⁶⁸ Apponyi emlékkönyv. Adalékok Apponyi Albert gróf közéleti működésének méltatásához születésének 80-ik évfordulója alkalmából. Bp., 1926. 315. p.

életi munkásságát méltatták. Ugyanekkor Szterényi József⁶⁹ báró vezetésével a Stefánia Csecsemővédő Szövetség és Lukachich Géza⁷⁰ báró altábornagy vezetésével a Nemzeti Összetartás Körének küldöttsége is tiszteletét tette a grófnál.⁷¹

Az ezt követő években rendszeresen tudósít arról a sajtó, ha Apponyi ebben a kis vasi faluban tartózkodott, vagy éppen elutazott onnét. Jelentős esemény volt, amikor Szombathelyen szállt le 1928. május 25-én lord Esmond Harmsworth⁷² – Lord Rothermere⁷³ fia – angol parlamenti képviselő és újságíró sötétszürke Herkules DH-66 típusú gépe. A lord kilenc napos magyarországi körútja végén érkezett Szombathelyre, és az ünnepélyes fogadást követően Apponyi Albert kastélyában tette tiszteletét.⁷⁴

A Vasvármegye című újság szerint két kört írtak le a város felett, azután a repülőtérré felé haladva fokozatosan ereszke-

dett le a G-EBLO Imperial Airways feliratú, magyar és angol zászlókkal feldíszített repülőgép. A környéken csendőrzárőrök vigyáztak arra, hogy illetéktelen személy ne mehessen be a repülőtérré, ezért 200 csendőrt vezényeltek ki a rend fenntartására. A repülőtéren a Nemzeti Szövetség nevében Horváth Kálmán társelnök, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, a MANSZ nevében Volnhoffer Ferencné és Kőszeg polgársága nevében Jambrits Lajos⁷⁵ üdvözölték vendéget. Innét Apponyi György kíséretében autón a Gyöngyösapáti kastélyba utaztak, ahol a vendéglátó és felesége a kapuban fogadták az angol lordot.⁷⁶ Az eseményről a következőket írták az Újság című lapban: „Három óra lehetett, amikor kúrtharsogás jelezte, hogy közelednek a vendégeket hozó autók a község bejárata felé. Amikor a két hatalmas gépkocsi beérkezett, a tömeg kendőlobogtatással s dörgő éljenzéssel köszöntötte utasait, kiket virágésoval árasztottak el. Harmsworth és kísérete állandóan kalaplengetéssel, mosolyogva köszöngette az üdvözlést. A két autó már csak lépésben haladhatott. Amikor az Apponyi-kastély parkjának bejáratához érkeztek, Posch Antalné, a gyöngyösapáti asszonyok nevében egy hatalmas mézeskalács-szívet ábrázoló gyönyörű díspárnát adott át Harmsworth-nak néhány angol szó kíséretében. A párnán remek hímzéssel e szavak voltak: Szív adja szívnek szívesen.”⁷⁷ Apponyi gróf uzsonnát adott a vendégeknek, majd beszélgetésre vonultak vissza. Délután 6 óra tájban indult vissza az angol lord a szombathelyi repülőtérré, és ezt követően hagyta el repülőgépével Magyarországot.⁷⁸

⁶⁹ Szterényi József, báró, Stern (Lengyeltóti, 1861. november 5. – Budapest, 1941. február 6.): Politikus, nemzetgyűlési képviselő, kereskedelemügyi miniszter, iparfejlesztési és iparoktatási szakértő.

⁷⁰ Lukachich Géza, báró, somorjai (Kassa, 1865. március 29. – Budapest, 1943. december 25.): Altábornagy, katona szakíró, 1917-ben Mária Terézia Rendet, ezzel együtt pedig bárói címet és nemesi előnevet kapott.

⁷¹ A nyolcvanéves Apponyi ünneplése. = PH, 1926. jún. 1. 2. p.

⁷² Esmond Cecil Harmsworth (1898. május 29. – 1978. július 12.): Brit konzervatív politikus és sajtómágnás.

⁷³ Sidney Harold Harmsworth (Dublin, 1868. április 26. – Bermuda, 1940. november 26.): Rothermere első vikomtja, brit sajtómágnás és politikus, az Associated Newspapers Limited tulajdonosa.

⁷⁴ Révész Tamás: Repülőtér az Alpoknálján. A szombathelyi katonai repülőtér története és további adalékok a magyar katonai repülés történetéhez. Bp., 2006. 83-84. p. lásd még: Esmond Harmsworth Magyarországon. Egy csodálatos hét története írásban és képen. Összeáll. és részben írta Balassa Imre. Bp., 1928. 95. p.

⁷⁵ Jambrits Lajos (Ludab, 1877. július 26. – Kőszeg, 1939. november 5.): Kőszeg polgármestere, zeneszerző.

⁷⁶ Esmond Harmsworth Szombathelyen. = Vasvármegye, 1928. máj. 26. 1-2. p.

⁷⁷ Esmond Harmsworth képviselő bucsuja Magyarországtól. = Újság, 1928. máj. 26. 3. p.

⁷⁸ Uo.

Gyöngyösapáti,
a nemzet „nagy ügyvédjé”-nek,
gróf Apponyi Albertnek otthona.

első kép: az Apponyi-kastély Gyöngyösapáti-
ban.

Középső kép: a nyolcvanhároméves Apponyi a park háromszécszentendős tölgyfője alatt.

Alsó sorban: a kastély oldalnézete és parkrésztlet.

(Benda Jenőnek, a Pesti Hírlap munkatársának felvételei.)

Apponyi kastély
(Pesti Hírlap, 1928. jún. 16. Képes melléklet)

1929 augusztusában a Kecskeméti Lapok Kőszegen nyaraló újságírója kereste fel Apponyi Albertet a vasi otthonában. A látogatásról közölt újságcikk szerint a vasútállomás épületétől néhány száz méterre évszázados platánerdő tisztásán fehérlett az Apponyi-kastély. *„Egyemeletes, csinos épület, oszlopos verandával, lépcsős feljárattal. Elöl tágas hall, ahol fehér márványszobrok és vitrinek hirdetik az előkelő, főúri eleganciát.”*⁷⁹ A kastély parkjában egy libanoni cédrusfa alatt készült interjú során a gróf beszámolt arról, hogy szeptemberben Genfben kívánt utazni az Interparlamentáris Unió ülésére, ahol a „Kellog-paktum és a nemzetközi bíróság viszonyáról” tervezett előadni, majd ezután a kormány megbízásából a Népszövetség őszi ülésén képviseli Magyarországot. Ezt követően a párizsi Diplomáciai Akadémián „Magyarország nemzetközi jogi helyzetéről” kívánt előadást tartani. Tervei között szerepelt, hogy októberben felkeresi a jászberényi választókerületét, ahol a bel- és külpolitikai viszonyok alakulásáról szándékozott beszámolni.⁸⁰ Október közepén azonban Apponyi Gyöngyösapátiban gyengélkedett, és nem hagyhatta el a szobáját, mert Genfből hazafelé utazva megfázott. A tétlenségre ítélt gróf így nem tudott részt venni sem a Külügyi Társaság értekezletén, sem a XXI. Országos Katholikus Nagygyűlésen.⁸¹

1930-ban Apponyi és családja a gyöngyösapáti kúriában töltötte a nyarat, ahová július 17-én Bethlen István⁸²

miniszterelnök autón érkezett, és a házigazdák ebéden látták vendégül a kormányfőt. Bethlen gróf három órán keresztül tanácskozott Apponyival és a Genfben képviselt politikai állásfoglalásról és kérdésekről tárgyaltak.⁸³ Apponyi anyagi helyzete 1931-ben továbbra is problémás maradt. Nem véletlen, hogy a 85. születésnapja közeledtével olyan hírek jelentek meg a lapokban, hogy eladta a gyöngyösapáti földjeit és a kastélyát is. A hírek szerint erre a lépésre a súlyos gazdasági viszonyok kényszerítették, mivel nem volt képes előteremteni az épület fenntartásához szükséges anyagiakat. A jubileum kapcsán felmerült az a gondolat, hogy az állam vásárolja számára vissza az ingatlant, vagy az összes írását díszkiadásban jelentessék meg, hogy az ebből befolyó jövedelemből biztosítsák az agg államférfi további életét.⁸⁴ Apponyi, aki feleségével Bécsben töltötte a pünkösdi ünnepeket, ott értesült arról, hogy nagy ünneplésben kívánják részesíteni a fővárosban. A nevezetes évfordulót azonban szűk családi körben kívánták megünnepelni. Közben kiderült, hogy a birtokeladásról szóló hír nem felelt meg a valóságnak. Az Apponyiék pénzügyeit intéző bank vezetője szerint a család anyagi helyzete nem volt a „legrózsásabb”, de nem került szóba az ingatlan eladása. Az újságokban felröppent híradásokból annyi volt igaz, hogy a gróf fia, Apponyi György

Jogász, mezőgazdász, politikus. 1921 és 1931 között Magyarország miniszterelnöke.

⁷⁹ Hartmann Mihály: Gróf Apponyi Albertnél Gyöngyös-Apátiban. = Kecskeméti Lapok, 1929. aug. 4. 6. p.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Gróf Apponyi Albert gyengélkedik és nem vesz részt a katolikus nagygyűlésen. = PH, 1929. okt. 27. 21. p.

⁸² Bethlen István, gróf, bethleni (Gernyeszeg, 1874. október 8. – Moszkva, 1946. október 5.):

⁸³ Apponyi Albert és Bethlen István tanácskozása Gyöngyösapátin. = PH, 1930. júl. 18. 1-2. p.

⁸⁴ A t. Folyosó. = PN, 1931. máj. 24. 8. p.; lásd még: A 85 éves Apponyi Albert nemzeti ajándékot kap. = Kis Újság (továbbiakban: KÚ), 1931. máj. 24. 6. p.; A magyar nemzet ajándéka a 85 éves Apponyinak. = Prágai Magyar Hírlap, 1931. máj. 24. 3. p.

bérbe adta az 1.500 hold nagyságú püspökszurdoki birtokát.⁸⁵

Apponyi szűk családi körben, a gyöngyösapáti kastélyában ünnepelte a 85. születésnapját. A települést ebből az alkalomból zászlókkal díszítették fel, az ablakokat felvirágozták. „Kapu nincsen. Mindenkinek szabad a bejárás a kegyelmes Úrhoz. sehol semmi nyoma, hogy Magyarország legtiszteltebb államférfia ünnepet ül.”⁸⁶ – írták a Pesti Naplóban. A kastély kápolnájában Schaffer Sándor⁸⁷ nyugalmazott plébános, házi lelkész tartott szentmisét, majd a szombathelyi újságírók háromtagú küldöttsége köszöntötte a gróft. Később Mikes János megyéspüspököt látták vendégül ebédre, illetve Gyöngyösapáti község küldöttségét fogadták a rezidencián.⁸⁸ A születésnapot követően, június elején a Pesti Hírlap szombathelyi tudósítója kereste fel otthonában az idős politikust, aki örömmel mutatta meg az összegyűjtött gratulációs leveleket és sürgönyöket. „A magyar városok, törvényhatóságok, vezető államférfiak, a Szent Atya, Briand,⁸⁹ Curtius⁹⁰ levelei és táviratai vannak egymás mellett. Most ezekre kell válaszolnom. A külföldi üdvözlésekre külön-külön válaszolok, mert odakiünn nem figyelhetik lapjainkat, amelyekben együttesen mondok köszönetet a sok kedves megemlékezésért.”⁹¹ – jegyezte meg Apponyi. Az interjú során a gróf

⁸⁵ Apponyi Gyöngyösapátiban ünnepli 85-ik születésnapját. = KÚ, 1931. máj. 28. 5. p.

⁸⁶ A gyöngyösapáti kastély ünnepe. = PN, 1931. máj. 31. 6. p.

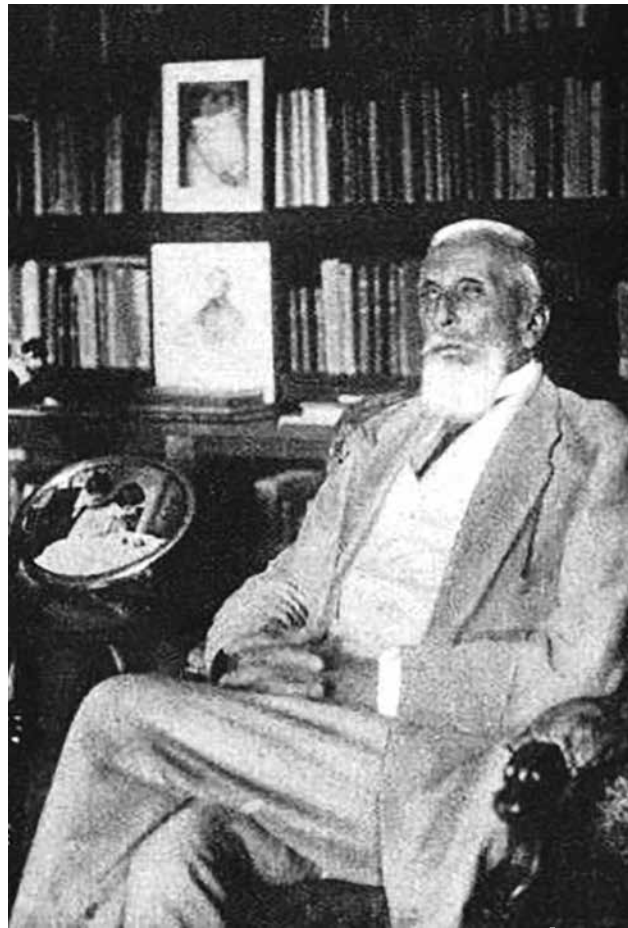
⁸⁷ Schaffer Sándor (Felsőőr, Vas vm., 1862. március 3. – Kőszeg, 1936. április 3.): Plébános.

⁸⁸ Apponyi szűk családi körben ünnepelte 85-ik születésnapját. = Újság, 1931. máj. 30. 7. p.

⁸⁹ Aristide Briand (Nantes, 1862. március 28. – Párizs, 1932. március 7.): Francia politikus, Franciaország miniszterelnöke.

⁹⁰ Ernst Robert Curtius (Thann, 1886. április 14. – Róma, 1956. április 19.): Német irodalomtörténész, nyelvész.

⁹¹ Gróf Apponyi Albert a politika időszerű kérdéseiről. = PH, 1931. jún. 4. 3. p.

Apponyi Albert a gyöngyösapáti kastély dolgozószobájában
(Pesti Napló Képes Melléklete, 1928. dec. 2. 64. p.)

kitért még arra is, hogy nem örült annak, hogy a hírlapok a magánügyeibe beleavatkoztak, és valótlan híreket terjesztettek róla. „Itt vagyok és eszem ágában sincs megválni ettől a kedves, nyugodt és kitűnő pihenőhelyemtől.”⁹² Apponyi 1931. június 6-ig maradt Vas megyében, majd a következő napon Jászberénybe utazott, ahol a szokásos éves beszámoló beszédét kívánta elmondani.⁹³

1932 augusztusában két napot vendégeskedett Louis de Vienne budapesti

⁹² Uo.

⁹³ Apponyi Albert gróf ünneplése. = KÚ, 1931. máj. 30. 5. p.

francia nagykövet a gyöngyösapáti kastélyban. Rajta kívül mások is érkeztek ide, többek között Berzeviczy Albert⁹⁴ is meglátogatta az idős gróft.⁹⁵ A politikusokon kívül az újságírók is gyakran felkeresték Apponyit, hogy interjút készítsenek vele. 1932 szeptemberében a Pesti Hírlap tudósítója, Novák Károly Novák Károly látogatott el a községbe, amelyről Trianon előtt és után még jó ideig sokan nem tudták, hogy hol található. Apponyi ide költözésével a település neve a határon innen és túl is ismertté vált. Mindez annak a magyar politikusnak volt köszönhető, akinek a nevéhez kapcsolódott Gyöngyösapáti világhíressége. Apponyi 1932-ben öt hónapig a genfi tanácskozásokon vett részt, ezt követően tért vissza ismét a Vas megyei kis községbe. „Pihennem is kell, a magam ügyeinek intézésével is kell foglalkoznom.”⁹⁶ – mondta az újságírónak. Ezután csak az országos katolikus nagygyűlésre és a képviselőház megnyitoulására kívánt Budapestre utazni. Az idős gróf szigorú napirend szerint töltötte a napjait: reggel 7 órakor kelt, majd a kastély házi kápolnájában a családjával, és sokszor a személyzettel együtt a szentmisét hallgatta. A reggelit követően gyakran sétált a rezidencia parkjában, vagy visszavonult a dolgozószobájába. Az ebéd után következett a posta és az újságok átnézése, újabb séta és pihenés, amelyre kiváló helyszínt biztosított az évszázados fákkal szegélyezett park.⁹⁷ 1932

⁹⁴ Berzeviczy Albert, berzeviczei és kakaslomniczi (Berzevice, 1853. június 7. – Budapest, 1936. március 22.): Magyar politikus, történétíró, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke 1905-től 1936-ig, 1923-tól 1936-ig a Kisfaludy Társaság hatodik elnöke, a Magyar Olimpiai Bizottság első elnöke.

⁹⁵ A francia követ meglátogatta Apponyi Albertet. = Keleti Újság, 1932. aug. 13. 9. p.

⁹⁶ Novák Károly: Látogatás gróf Apponyi Albertnél. = PH, 1932. szept. 18. 4. p.

⁹⁷ Uo.

novemberében a sajtóban arról tudósítottak, hogy Apponyi felépült a betegségéből. Egy fővárosi lap pedig arról értesült, hogy Gömbös Gyula⁹⁸ miniszterelnök is fel kívánta keresni a vasi otthonában a lábadozó gróft.⁹⁹

„Apponyiéknál mindig érdekes emberekkel lehetett találkozni, a hazai politikusoktól, diplomatáktól, művészektől egészen a Budapestre látogató külföldi nagyságokig, a patialai maharadzsaig¹⁰⁰ és számos családjáig. Apátiból pedig ők hozták át Bozsokra vendégeiket, vagy mi mentünk át hozzájuk. Ha vicinális vonattal érkeztünk, Albert várt ránk az állomáson, állítva erősen, hogy ő most ott a tiszteletbeli állomásfőnök és hogy ismeri ugyan a lipcei, müncheni, frankfurti pályaudvarokat, de az apáti állomásnál szebbet még nem látott. A vendégek közül, akik Apátiból átjöttek, megemlítem csak az Apponyi család számos tagját, közöttük Geraldine¹⁰¹ grófnőt, a későbbi albán királynét, Mensdorff¹⁰² gróft, Klotild grófné fivérét, az egykori londoni nagykövetet, Schön¹⁰³ német és Butler Wright¹⁰⁴ amerikai követet stb. Mire a mi leányaink

⁹⁸ Gömbös Gyula, jákfai, vitéz (Murga, 1886. december 26. – München, 1936. október 6.): Politikus, országgyűlési képviselő, honvédelmi miniszter, miniszterelnök.

⁹⁹ Apponyi Albert gróf felépült a betegségéből. = Nyírvidék, 1932. nov. 4. 1. p.

¹⁰⁰ Maharaja Sir Bhupinder Singh (1892. október 12. – 1938. március 23.): Uralkodó a Brit India Patiala államában 1900-tól 1938-ig.

¹⁰¹ Apponyi Géraldine gróf, nagyapponyi (Budapest, 1915. augusztus 6. – Tirana, 2002. október 22.): Albán királyné.

¹⁰² Albert Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein, gróf (Lembergben (ma Lviv) 1861. szeptember 5. – Bécs, 1945. június 15.): Osztrák–magyar diplomata volt, aki az első világháború kitérősekor londoni nagykövetként szolgált.

¹⁰³ Hans von Schoen báró (1876–1969): Jogász, 1903-tól bajor királyi, 1920-tól német birodalmi diplomata.

¹⁰⁴ Joshua Butler Wright (1877. október 18. – 1939. december 4.): Az Egyesült Államok diplomatája, aki az USA képviselőjeként szolgált Magyarországon, Uruguayban, Csehszlovákiában és Kubában.

Vasvármegye Közönsége a nemzetünket ért pótolhatatlan veszteség érzésétől lesújtva, mély gyászsal és hazafias fájdalommal tudatja, hogy

törvényhatósági bizottságának örökös tagja,

nagyemlétságu

gróf APPONYI ALBERT UR

v. b. t. t., az aranygyapjas rend lovagja, nyugalmazott miniszter, országgyűlési képviselő stb.

1933. évi február hó 7-én több napos betegség után Genfben, ahova a legszentebb hivatása, Hazánk vitális érdekeinek védelme szolgáltatta, elhalálozott.

A gyászoló magyarság elvesztette benne a magyar szellemi élet és kultúra, a magyar faji felsőbbrendűség leghivatottabb és legteljesebb megtestesítőjét

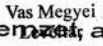
Apostol volt, aki az emberiséggel együtt született abszolút igazságokat hirdetett, vezér, aki az eszmék csataterén káprázatos ékesszólásával és meggyőző logikájával győzelmet győzelemre aratott és magyar szellemóriás volt, aki az egyetemes emberi érdekek keretében tudta elhelyezni nemzetének igazságát, elvetett, tovább csirázik, s a láng, amelyet felgyújtott, tovább lobog. Az eszmék pedig, amelyeket megszólaltatott a világ színe előtt, tovább haladnak azokon az utakon, amelyeket valamely titokzatos felsőbb hatalom az eszmék utjára kijelölt.

Megdöbbenve és lesújtva állunk elköltözésének tudatában, mert a vármegyénknek, ahol a változott viszonyok között nyugodalmas nyári pihenőhelyére talált és megcsonkított Hazánkunk, amelynek határain túlterjedőleg is leghivatottabb szószólója, apostola, szellemi vezére volt, halála olyan pótolhatatlan, gyászos és lesújtó veszteség, amilyen örömteljes, felemelő és egyedülálló nagy nyereség volt az élete.

Az Istenben boldogult nagy halott lelkiüdvéért Szombathelyen, a székesegyházban folyó évi február hó 13-án (hétfőn) délelőtt 9 órakor ünnepélyes gyászistentisztelet fog tartatni.

Szombathely, 1933. február 9.

Aldott emlékét megőrzi a nemzet, amelyért annyit fáradozott!

Vas Megyei 8.

felcsöpörödték, az Apponyi gyerekekkel is szomszédos barátság fejlődött.”¹⁰⁵ – fogalmazta meg Végh Gyula.

Apponyi 1933-ban, az előző év elejétől üléselő szerelési konferencián vett részt Genfben, ahol influenzában megbetegedett, és február 7-én tüdőgyulladásban elhunyt. A politikus halálhírért azonnal bementék a rádióban, és az újságok is számos megemlékezést közöltek az életéről.¹⁰⁶ A Kis Újság szerint Apponyi szeretett a gyöngyösapáti borostyánnal befutott kastélyban tartózkodni és a hozzátartozó parkban sétálni. „A falu népe nagyon szerette, mert mindenkét érdeklődéssel fogadott és szívesen foglalkozott az emberek ügyével. Eleinte a nép cso-

¹⁰⁵ OSZK QH 3682. Végh, 1943–1946. 116. p.

¹⁰⁶ Szécsényi, 2013. 47. p.

Apponyi Albert halotti értesítője
(MNL VaML Gyászjelentések gyűjteménye)

dalkozott, hogy mágnás létére mindig maga viszi csomagját és mindig másodosztályú kocsira szállt. Ha ismerőst látott nem lehetett megelőzni a köszönésben. A legszerényebb életet élte itt az Apponyi-család.”¹⁰⁷

Vas vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1933. február 20-án tartott közgyűlésén dr. Ostffy Lajos főispán¹⁰⁸ megnyitó beszéde kapcsán dr. Horváth Kálmán¹⁰⁹ azt javasolta, hogy Apponyi Albert emlékét örökítsék meg a közgyű-

¹⁰⁷ Aki mindenét nemzetének áldozta. = KÚ, 1933. febr. 9. 4. p.

¹⁰⁸ Ostffy Lajos (Budapest, 1876. október 19. – Szombathely, 1944. december 26.): Földbirtoke; Vas vármegye főispánja, országgyűlési képviselő.

¹⁰⁹ Horváth Kálmán, dr. alispán, a Balatoni Szövetség alelnöke.

lési jegyzőkönyvben és festessék meg az arcképét. A jegyzőkönyvbe a következőket írták: „Vasvármegye törvényhatósági bizottsága Hazánk nagy fia, törvényhatósági bizottsága örökös tagjának Apponyi Albert gróf Önmagyméltóságának, ki f. év. február 7-én Genfben, hová legszentebb hivatása Hazánk vitális érdekének védelme szólította, elhalálozott, – aki még a közelmúltban is részt vett közgyűlésünkön és fel is szólalt – áldott emlékét jegyzőkönyvében megörökíti.”¹¹⁰ Ezen kívül elhatározták még, hogy „Hazánk lelkes szószólójának” az arcképét is megfestetik, és azt rendkívüli közgyűlés keretében leplezik majd le.¹¹¹ Apponyi-ról egyébként életében számtalan hivatalos és sajtófotográfia készült, amelyeket a hírlapok a róla való tudósítások alkalmával rendszeresen leközöltek. A fényképeken kívül művészi igényű festmények is készültek róla, amelyek közül kiemelkedik Glatter Gyula¹¹² 1925-ben készített portréja és László Fülöp¹¹³ műalkotása.¹¹⁴

A Vas megyei közgyűlés tagjai az arckép elkészítésére a vármegyei háztartási alapból 1.500 pengőt szavaztak meg, és az ehhez kapcsolódó kérdések elintézésére létrehozta egy különbizottságot. Az ún. Apponyi Emlékbizottság 1933. december 8-ai ülésén Újvári Ede¹¹⁵ szombathelyi polgármester javaslatára alapján az arcképet az Apponyi család tulajdonában lévő Glatter-féle arckép után kívánták megfestetni. Erre

a feladatra Czencz János¹¹⁶ – ostffyasszonyfai születésű – festőművészt kérték fel, akinek 750 pengő díjazást állapítottak meg. A fennmaradó 750 pengőből Apponyi Albert nevéhez fűződő alapítvány létrehozásáról döntöttek, amelyből egy Vas megyei főiskolásnak a külföldi tanulmányait szeretnék volna támogatni.¹¹⁷ December 28-án Ostffy Lajos főispán levélben tájékoztatta Apponyi Albertné az emlékbizottság portrékészítési terveiről. A következő év január 4-én válaszolt az özvegy a megkeresésre, és megköszönte a vasi közgyűlés döntését. „Azóta Czenz János festőművész már itt volt nálam és megnézte a Glatter-féle képet, valószínűleg már jövő héten megkezdí a kép másolását, reménykedem, hogy jól sikerül, és hogy a másolat díszé lesz a megyeházának, mert az eredeti kép igazán szép és nagyon jó és hasonló arckép.”¹¹⁸ – fogalmazta meg válaszában a feleség. Szombathely városa sem kívánt lemaradni a megyétől, és az 1933. december 10-én aláírt megállapodás alapján 200 pengőért megvásárolták a Gyügyei Nagy Zsigmond¹¹⁹ által festett Apponyi-portrét.¹²⁰

1933 májusában az özvegy gyermekei kíséretében érkezett a gyöngyösapáti kastélyba, ahol minden a férjére emlékeztette, ezért elhatározta, hogy eladja a kastélyt és a hozzátartozó birtokot. A sajtóhírek szerint jelentős árengedménnyel kívántak túladni a földeken és az ekkor már történelmi nevezetességű épületen.¹²¹ A meghir-

¹¹⁰ MNL VaML Vas vármegye Főispánjának iratai. Általános iratok (továbbiakban: Vvm. Főisp. ir. Ált. ir.) 837/1934.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Glatter Gyula (München, 1886. március 27. – Budapest, 1927. június 3.): Magyar festőművész.

¹¹³ László Fülöp, lombosi (Pest, 1869. április 30. – London, 1937. november 22.): Magyar festőművész.

¹¹⁴ Szécsényi, 2013. 51. p.

¹¹⁵ Újváry Ede, dr. (Somogyacsa, 1876. március 10. – Szombathely, 1950. október 5.): Szombathely polgármestere.

¹¹⁶ Czencz János (Ostffyasszonyfa, 1885. szeptember 2. – Szekszárd, 1960. január 12.): Festő.

¹¹⁷ MNL VaML Vvm. Főisp. ir. Ált. ir. 837/1934.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Nagy Zsigmond, gyügyei (Nagybánya, 1872. március. 14. – Budapest, 1932. november 21.): Festő.

¹²⁰ MNL VaML Szombathely Város Polgármestere iratai. Közigazgatási iratok 235/1935.

¹²¹ A gyöngyösapáti Apponyi-birtok eladó. = KÜ, 1933. máj. 25. 5. p.

detett ingatlanra a grófné több ajánlatot is kapott. Első helyen jelentkezett be a magyar állam, hogy ott hadiözegek részére alakítsanak ki üdülőt.¹²² Apponyi halálával Gyöngyösapáti elvesztette azt a „világhírességét”, aki éveken keresztül a politikai élet középontjába helyezte ezt a kicsiny Vas megyei települést, amely időnként politikuskok látogatásától volt hangos. A gróf temetését követően azonban elcsendesedett a rezidencia, és 1933 nyarán már biztos volt, hogy gazdát cserél az épület. A grófné megbízásából júliusban hivatalos személyek érkeztek ide,¹²³ hogy elvégezzék a hagyatéki leltározást. Ennek során az épület minden ingóságát összeírták, mivel azt a magyar állam vásárolta meg. Még a hivatalos kiküldöttek megjelenése előtt Darvas Lajos tábornok az Apponyi család képviselőjével átvizsgálta az épületet, a benne található bútorzatot, a parkot, a vízimalmot és a gazdasági épületeket. Közben a családtagok elvittek a rezidenciából néhány kedvenc bútort, de ezeket a budapesti palotából hozott darabokkal pótolták. A gróf összes kitüntetéseit, relikviáit, köztük a jászberényi ezüstkoszorút, más emlékeket és a hátrahagyott írásainak nagy részét elszállították a parlamenti múzeumba. „A gyöngyösapáti kastély dolgozószobája azonban érintetlen maradt. Apponyi Albert kedvenc szobájában ott áll és ott marad íróasztala, ott a könyvtára, amiből néhány darabot

vitt el az Apponyi-család.”¹²⁴ Ekkor még a kastély személyzete is a helyén maradt, de csak addig, amíg a hivatalos átvétel meg nem történt. A faluban ekkor azt beszéltek, hogy az épületben tisztí özegek részére létesítenek üdülőt, de azt sem zárták ki, hogy a szombathelyi repülőiskolának juttatják azt.¹²⁵

¹²⁴ Augusztus elején az állam átveszi a gyöngyösapáti Apponyi kastélyt. = ÚN, 1933. júl. 21. 3. p., „1933 tavaszán néhány hónappal Apponyi halálát követően Almásy László képviselőházi elnök felkereste otthonában a gróf özvegyét és kérte, hogy a néhai férje irathagyatékát adja át az Országgyűlési Múzeumnak. Apponyiné eleget tett a felkérésnek, és a Múzeum munkatársai 1933. május 24-én át is szállították a parlament épületébe a levélgyűjteményt. Akkor anyag került átadásra, amelyből rövid időn belül külön emlékszóbat alakítottak ki, amelyet Apponyi Albertről neveztek el. A hagyatékok átadásáról tudósító újságcikkek így írták le, hogy mi minden került a Múzeum birtokába: „Apponyi papírba, fába, ezüstbe, emailbe [sic] foglalt díszlevelei méternyi magas halomba gyűltek. Ott van a jászberényi kiirt másolata és az »aranymandátum«. Hatalmas fehér dobozban őrzik az Apponyi 75-ik születésnapjára érkezett üdvözlő táviratokat, világhírű emberektől. Ott van 20 ezer magyar üdvözlő írása a 80 éves Apponyihoz, majd koszorúk, szalagok pompáznak végtelennek látszó sorban. Ott van az ország valamennyi tanítóegyesületének felirata, a kassai polgárok remekművű ezüst serlege, a nagy államférfiu íróasztala, magyar és külföldi egyetemek díszdoktori oklevelei. Összegyűjtötték a világ valamennyi lapjában megjelent nekrológokat is.” Az, hogy „az egész Apponyi család levelezéseinek óriási kötegei egészítik ki a ritka gyűjteményt”, nem biztos, hogy megfelel a valóságnak, ugyanis az Országgyűlési Múzeumba került hagyatékról (díszpolgári, díszdoktori oklevelek, tisztelgő táviratok, születésnap üdvözlőlappok, újságcikkek, fényképek, festmények, karikatúrák, érmek, dísztárgyak, levelek, stb.) igen pontos leltár készült. Nagy valószínűséggel tehát az Apponyi-kultusz keretében keletkezett iratok kerültek át az özvegytől az Országgyűlési Múzeum kezelésébe, amelyek az intézmény 1949-es felszámolása után szóródtak szét és nem az Apponyi Albert élete és politikai pályafutása során született teljes levelezése. Azok a család birtokában maradtak és a vészkorszak idején a Pálffy István által említett tengerészládával együtt vezetett nyomuk.” Apponyi Albert válogatott levelezése. Szerk. Anka László. Bp., 2016. 25-26. p. (Veritas könyvek; 6.)

¹²⁵ Az állam veszi át gróf Apponyi Albert gyöngyösapáti kastélyát. = PH, 1933. júl. 21. 3. p.

¹²² Hadiözegek üdülője lesz a gyöngyösapáti kastély. = KÜ, 1933. júl. 23. 7. p.

¹²³ Apponyiné 1933. június 16-án Mikes püspöknek címzett levelében a következőket írta: „...30ikán Apátiba kell mennem, az átvételt előkészíteni. Akkor bizonyosan egy hetet ott kell lennem és reményilem szerencsém lesz a Püspök urat látni, hogy elbúcsúszom mint Vas megyei lakos.” SZEL Mikes ir. 1933. jún. 16. 8. p.

1933. november 27-én az özvegy átadta a honvédelmi kincstárnak „...a szép öreg kastélyt, a 35 holdas parkot, a kis gazdaságot, a kedves bútorokat és képeket – mindazt, amihez Apponyi emlékezete tapadt.”¹²⁶ Az esemény előtti napokban Darvas Lajos tábornok egy őrnagy és egy százados segítségével pontos leltárt készített a történelmi nevezetességű épület berendezéséről. Megígérték az özvegynek, hogy a honvédelmi kincstár tiszteletben tartja Apponyi emlékét, és érintetlenül hagyják az elhunyt dolgozószobáját, íróasztalát, amelyen „annyi vívódásos küzdelmet folytatott a magyar ügyért nemzetének ez a nagy fia...”¹²⁷ A gyászoló grófnő fél évvel férje halálát követően Vas vármegyének adományozta Apponyi Albertnek a koronázás alkalmából viselt díszruháját, lószerszámát és nyergét.¹²⁸

Az adásvételi szerződés özv. gróf Apponyi Albertné szül. Mensdorff Pouilly Dietrichstein Klotild, herceg Rohan Károlyné szül. gróf Apponyi Mária és gróf Pálffy Ferencné szül. gróf Apponyi Julia budapesti lakosok, valamint a Honvédségi Jóléti Alap képviselőjében eljáró Darvas Lajos tábornok között jött létre, amelyet 1933. december 18-án hagytak jóvá. A gyöngyösapáti 1. sz. telekkönyvi betétben lévő 60 kh 375 négyszögöl nagyságú ingatlan minden tartozékával együtt 250.000 aranypengőért került a magyar honvédség tulajdonába.¹²⁹ 1934

júniusának végén arról tudósítanak a Kis Újságban, hogy a Honvédségi Jóléti Alap kastélyából honvédtiszti üdülőt létesítenek, és ekkor már javában folytatták az épület felújítását, átalakítását. Természetesen Apponyi dolgozószobáját érintetlenül hagyták, mivel ekkor még ott tárolták a szobában az elhunyt genfi levelezéseit, a politikai feljegyzéseit. Ebben a helyiségben állt az a zongora is, amelybe 1873-ban Liszt Ferenc és társai beírták a nevüket. A könyvtárban javában készítették a 4.000 kötet lajtszromozását. A park közepén található halastó rendbetételét és egy strandfürdőt, valamint korcsolyapálya létesítését is tervbe vették. A kastélyhoz tartozó gyümölcsöst a régi fák folyamatos lecserélésével meg kívánták újítani. A 40 személyes kastély üdülőt a következő évben szándékoztak megnyitni a vendégek előtt.¹³⁰ A létesítmény minden év június közepétől szeptember végéig 4 hetes turnusokban állt rendelkezésre a beutaltak részére.¹³¹

A felújítást követően 1934. július 15-én nyitották meg az üdülőt, amelynek a 25 holdas botanikus kert jellegű parkjában álló épületében 26 szoba, 4.000 kötetes könyvtár, és az elhíresült zongora állt a vendégek rendelkezésére. A terület 4 kh nagyságú tavát a Gyöngyös-patak táplálta, amelyben horgászni is lehetett, és malomgátnál a patak strandfürdőt is kialakítottak.¹³²

¹²⁶ Apponyi grófné örökre elbúcsúzott a gyöngyösapáti kúriától. = ÚN, 1933. nov. 30. 8. p.

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ Metykó Béla: „Az asszonyszívek diplomáciájának nagymestere”. Gróf Apponyi Albertné (1867–1942) élete a korabeli sajtó tükrében. In: Jászszági Évkönyv, 2017. Fel. szerk. Pethő László. Jászberény, 2017. 87. p.

¹²⁹ MNL VaML Kőszegi Járásbíróság iratai. Telekkönyvi iratok. Iktatott iratok. Gencsapáti 28. dob.

¹³⁰ Nagy átalakítások a gyöngyösapáti Apponyi kastélyban. = KÚ, 1934. jún. 27. 7. p.,

¹³¹ A gyöngyösapáti tiszti üdülő megnyitása. = Honvédségi Közlöny, 1934. jún. 1. 106. p.

¹³² Hírek. Jóléti ügyek. = Magyar Katonai Szemle, 1934. 2. negyedév. 269. p.

1933. november 27-én az özvegy átadta a honvédelmi kincstárnak „...a szép öreg kastélyt, a 35 holdas parkot, a kis gazdaságot, a kedves bútorokat és képeket – mindazt, amihez Apponyi emlékezete tapadt.”¹²⁶ Az esemény előtti napokban Darvas Lajos tábornok egy őrnagy és egy százados segítségével pontos leltárt készített a történelmi nevezetességű épület berendezéséről. Megígérték az özvegynek, hogy a honvédelmi kincstár tiszteletben tartja Apponyi emlékét, és érintetlenül hagyják az elhunyt dolgozószobáját, íróasztalát, amelyen „annyi vívódásos küzdelmet folytatott a magyar ügyért nemzetének ez a nagy fia...”¹²⁷ A gyászoló grófnő fél évvel férje halálát követően Vas vármegyének adományozta Apponyi Albertnek a koronázás alkalmából viselt díszruháját, lószerszámát és nyergét.¹²⁸

Az adásvételi szerződés özv. gróf Apponyi Albertné szül. Mensdorff Pouilly Dietrichstein Klotild, herceg Rohan Károlyné szül. gróf Apponyi Mária és gróf Pálffy Ferencné szül. gróf Apponyi Julia budapesti lakosok, valamint a Honvédségi Jóléti Alap képviselőjében eljáró Darvas Lajos tábornok között jött létre, amelyet 1933. december 18-án hagytak jóvá. A gyöngyösapáti 1. sz. telekkönyvi betétben lévő 60 kh 375 négyszögöl nagyságú ingatlan minden tartozékával együtt 250.000 aranypengőért került a magyar honvédség tulajdonába.¹²⁹ 1934

júniusának végén arról tudósítanak a Kis Újságban, hogy a Honvédségi Jóléti Alap kastélyából honvédtiszti üdülőt létesítenek, és ekkor már javában folytatták az épület felújítását, átalakítását. Természetesen Apponyi dolgozószobáját érintetlenül hagyták, mivel ekkor még ott tárolták a szobában az elhunyt genfi levelezéseit, a politikai feljegyzéseit. Ebben a helyiségben állt az a zongora is, amelybe 1873-ban Liszt Ferenc és társai beírták a nevüket. A könyvtárban javában készítették a 4.000 kötet lajtszromozását. A park közepén található halastó rendbetételét és egy strandfürdőt, valamint korcsolyapálya létesítését is tervbe vették. A kastélyhoz tartozó gyümölcsöst a régi fák folyamatos lecserélésével meg kívánták újítani. A 40 személyes kastély üdülőt a következő évben szándékoztak megnyitni a vendégek előtt.¹³⁰ A létesítmény minden év június közepétől szeptember végéig 4 hetes turnusokban állt rendelkezésre a beutaltak részére.¹³¹

A felújítást követően 1934. július 15-én nyitották meg az üdülőt, amelynek a 25 holdas botanikus kert jellegű parkjában álló épületében 26 szoba, 4.000 kötetes könyvtár, és az elhíresült zongora állt a vendégek rendelkezésére. A terület 4 kh nagyságú tavát a Gyöngyös-patak táplálta, amelyben horgászni is lehetett, és malomgátnál a patak strandfürdőt is kialakítottak.¹³²

¹²⁶ Apponyi grófné örökre elbúcsúzott a gyöngyösapáti kúriától. = ÚN, 1933. nov. 30. 8. p.

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ Metykó Béla: „Az asszonyszívek diplomáciájának nagymestere”. Gróf Apponyi Albertné (1867–1942) élete a korabeli sajtó tükrében. In: Jászszági Évkönyv, 2017. Fel. szerk. Pethő László. Jászberény, 2017. 87. p.

¹²⁹ MNL VaML Kőszegi Járásbíróság iratai. Telekkönyvi iratok. Iktatott iratok. Gencsapáti 28. dob.

¹³⁰ Nagy átalakítások a gyöngyösapáti Apponyi kastélyban. = KÚ, 1934. jún. 27. 7. p.,

¹³¹ A gyöngyösapáti tiszti üdülő megnyitása. = Honvédségi Közlöny, 1934. jún. 1. 106. p.

¹³² Hírek. Jóléti ügyek. = Magyar Katonai Szemle, 1934. 2. negyedév. 269. p.